

HET ARBITRAGEHOF IN 1990

BEKNOPT OVERZICHT VAN RECHTSPRAAK

Door de wet van 28 juni 1983, genomen in uitvoering van het op 29 juli 1980 in de Grondwet ingevoegde artikel 107ter, werd het Arbitragehof opgericht als een buitengerechtelijk en gespecialiseerd rechtscollege belast met de opdracht bevoegdheidsoverschrijdingen door de diverse wetgevers te sanctioneren.

De bijzondere wet van 6 januari 1989, genomen in uitvoering van het op 15 juli 1988 gewijzigde artikel 107ter van de Grondwet, heeft de bevoegdheid van het Arbitragehof op een tweevoudige wijze uitgebreid. Voortaan toetst het Hof de wetten, decreten en ordonnances ook aan de artikelen 6 (gelijkheidsbeginsel), 6bis (niet-discriminatiebeginsel) en 17 (vrijheid van onderwijs) van de Grondwet. Daarenboven staat de toegang tot het Hof nu direct open voor een ieder die van een belang doet blijken.

Het bestaan en de werking van het Arbitragehof raakt aldus elke praktijkjurist. Het lijkt dan ook nuttig een beknopt overzicht van de rechtspraak in het R.W. op te nemen.

1. Cijfermatige gegevens

1.1. *Input* — Onder het stelsel van de wet van 28 juni 1983, werden in totaal tweeëntachtig zaken bij het Arbitragehof aanhangig gemaakt; dit is net geen twintig zaken per jaar.

Sinds de inwerkingtreding van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op 17 januari 1989 tot einde 1989 werden drieëntachtig zaken aanhangig gemaakt, dit is net één zaak meer dan alle vorige jaren samen.

In 1990 stijgt het aantal (lichtjes) tot eenennegentig zaken. De verdeling van die zaken is als volgt:

- vijf beroepen tot vernietiging ingesteld met toepassing van artikel 2, 1°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989: één door de Ministerraad, twee door de Vlaamse Executieve en twee door de Franse Gemeenschapsexecutieve;

- negenenzeestig beroepen tot vernietiging ingesteld door particulieren (met inbegrip van privaatrechtelijke en publiekrechtelijke rechtspersonen, zoals gemeenten en openbare centra voor maatschappelijk welzijn) met toepassing van artikel 2, 2°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989;

- zeventien prejudiciële vragen gesteld door respectievelijk de Raad van State (5), het Hof van Cassatie (4), het Hof van Beroep te Luik (1), de rechtbanken van eerste aanleg van Brussel (3), Antwerpen (1), Bergen (1) en Nijvel (1), en ten slotte de voorzitter van de Rechtbank van Eerste Aanleg te Nijvel in kort geding (1)¹.

¹ Elk rechtscollege — met uitzondering van het Hof van Cassatie en de Raad van State — is slechts *verplicht* een vraag te stellen indien het oordeelt dat een wet, een decreet of een ordonnantie die in het concrete geval zou moeten worden toegepast, de grondwettelijke bevoegdheidsregels of de artikelen 6, 6bis of 17 van de Grondwet schendt. Die verplichting geldt onverminderd voor korte gedingen. Niettemin is de procedure van de prejudiciële vraag voor

Van de vierenzeventig beroepen tot vernietiging gingen er zesendertig gepaard met een vordering tot schorsing.

1.2. *Output* — Tijdens het kalenderjaar 1990 heeft het Arbitragehof tweeënveertig arresten gewezen, die als volgt kunnen worden ingedeeld:

- tien arresten zijn gewezen met toepassing van artikel 71 (voorafgaande rechtspleging) (24% van het totaal);

- elf arresten betreffen vorderingen tot schorsing (26%);

- zeven arresten beantwoorden prejudiciële vragen (17%);

- twaalf arresten zijn gewezen in beroepen ingesteld door natuurlijke of rechtspersonen — met inbegrip van gemeenten — die van een belang laten blijken (28%);

- twee arresten betreffen een beroep tot vernietiging ingesteld door de Ministerraad (artikel 2, 1°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989) (5%).

1.3. De *gemiddelde tijdsduur* van een procedure voor het Hof is:

- twee maanden voor de voorafgaande rechtspleging en voor de vorderingen tot schorsing;

- tien maanden en tien dagen voor prejudiciële vragen;

- elf maanden en negen dagen voor individuele beroepen tot vernietiging;

- negen maanden en elf dagen voor de twee beroepen ingesteld door de Ministerraad.

2. De «voorafgaande rechtspleging»

2.1. De artikelen 69 tot 73 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof voorzien in een vereenvoudigde afhandeling van beroepen tot vernietiging of van prejudiciële vragen: a) door een zg. «beperkte kamer» (bestaande uit de voorzitter in functie en de twee rechters-verslaggevers) in geval van klaarblijkelijke onontvankelijkheid of van klaarblijkelijke onbevoegdheid van het Hof (art. 71); b) door het normaal samengestelde college van zeven rechters, in geval van klaarblijkelijke ongegrondheid (art. 72).

Artikel 72 is tot op heden niet toegepast; daarentegen werden in 1990 tien arresten door een beperkte kamer gewezen met toepassing van artikel 71.

2.2. Als *klaarblijkelijk niet onvankelijk* werden aangemerkt beroepen tot vernietiging gericht tegen wetgeving van 1974, 1980, 1984, en derhalve niet ingesteld «binnen een termijn van zestig dagen na de bekendmaking van de wet» (art. 3, § 2, bijz. wet 6 januari 1989), en beroepen zonder begrijpelijke aanduiding van het onderwerp en/of zonder uiteenzetting der middelen (art. 6 bijz. wet 6 januari 1989).

2.3. Het Hof acht zich *klaarblijkelijk onbevoegd* ten aanzien van beroepen tot vernietiging van:

het Arbitragehof moeilijk bestaanbaar met het dringend karakter van een kort geding.

- een besluit van de bestendige deputatie met betrekking tot een exploitatievergunning (arrest nr. 2/90 van 11 januari 1990);
- een besluit van de Vlaamse Executieve houdende rangschikking van monumenten en landschappen (arrest nr. 3/90 van 11 januari 1990);
- administratieve beslissingen en vonnissen in een geschil met betrekking tot ziekte- en invaliditeitsverzekering (arrest nr. 4/90 van 11 januari 1990);
- het koninklijk besluit van 4 oktober 1989 tot erkenning, voor de toepassing van artikel 71, § 1, 4°, i, W.I.B., van een V.Z.W. die financiële steun verleent aan een politieke partij (arrest nr. 13/90 van 21 maart 1990);
- het koninklijk besluit van 4 oktober 1989 tot invoering van de zomertijd (arrest nr. 14/90 van 22 maart 1990);
- diverse koninklijke besluiten met betrekking tot het pensioen van zelfstandigen (arrest nr. 16/90 van 16 mei 1990);

Tevens verklaart het Hof zich klaarblijkelijk onbevoegd om tot de herberekening van een pensioen over te gaan (arrest nr. 12/90 van 20 maart 1990) of om te oordelen over de weigering van een werkgever om een werknemer aan te werven (arrest nr. 24/90 van 28 juni 1990).

3. Bevoegdheid ratione materiae van het Arbitragehof

3.1. De arresten nr. 8/90 van 7 februari 1990 (*R.W.*, 1989-90, 1395, met noot G. van Hagendoren) en nr. 30/90 van 9 oktober 1990 bevatten een belangrijke aanduiding nopens de bevoegdheid van het Hof: *alle wetten zijn onderworpen aan de dubbele grondwettigheidscontrole* (grondwettelijke bevoegdheidsregels, enerzijds, de artikelen 6, *6bis* en 17 van de Grondwet, anderzijds), ongeacht hun vorm (gewone wetten of bijzondere wetten) en ongeacht hun inhoud, met inbegrip dus van de wettelijke bepalingen die krachtens de Grondwet zijn vastgesteld voor het bepalen van de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten. Zie daarover Van Haegendoren, G., «Een 'bijzondere' onschendbaarheid van de wet. Grondwettigheidsbeoordeling van wetten met een bijzondere dubbele meerderheid door het Arbitragehof», *R.W.*, 1989-90, 428.

In de rechtsleer is opgemerkt, onder meer door X. Delgrange en R. Ergéc, dat die rechtspraak moeilijk te verzoenen valt met het door het Arbitragehof ingenomen standpunt over de zogenaamde «gereserveerde materies» en «impliciete bevoegdheden»; daarop wordt teruggekomen *infra*, onder de randnummers 7.2 en 7.3 (Delgrange, X., «La Cour d'arbitrage enfonce un coin dans le bloc de constitutionnalité organisant la répartition des compétences législatives», *Rev. rég. droit*, 1990, 166; Ergéc, R., «Des fissures dans le 'bloc de constitutionnalité'», *J.T.*, 1990, 359).

3.2. In het arrest nr. 7/90 van 25 januari 1990 bevestigt het Hof dat geen grondwets- of wetbepaling aan het Hof de bevoegdheid toekent «om, bij wijze van prejudiciële beslissing, bij wege van arrest, uitspraak te doen op een vraag omtrent de schending van de grondwettelijke bevoegdheidsregels door een administratieve overheid», *in casu* het koninklijk besluit van 20 augustus 1981 tot reglementering van de stations voor lokale radio-omroepen.

4. Het begrip «belang»

4.1. Ingevolge artikel 107ter, § 2, derde lid, van de Grondwet bepaalt artikel 2, 2°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989 dat een beroep tot vernietiging kan worden ingesteld «door iedere natuurlijke of rechtspersoon die doet blijken van een belang».

Het komt het Arbitragehof toe om het begrip «belang» jurisprudentieel in te vullen (memorie van toelichting bij het ontwerp van bijzondere wet op het Arbitragehof, *Gedr. St., Senaat*, 1988-89, 483/1, p. 5).

In meerdere arresten heeft het Hof bevestigd dat de *actio popularis* niet toelaatbaar is, enerzijds, en dat het belang slechts aanwezig is «bij diegenen die door de bestreden norm rechtstreeks en ongunstig in hun situatie zouden kunnen worden geraakt», anderzijds. Het Hof beoordeelt in elke zaak het vereiste belang met inachtneming van de verschillende hoedanigheden waarop de verzoekende partijen zich beroepen.

4.2. Van het wettelijk vereiste belang laten blijken:

a) *Beoefenaren van de klinische biologie in een laboratorium van een ziekenhuis*: «Vermits alle verzoekers werkzaam zijn in laboratoria van klinische biologie van ziekenhuizen, zou hun situatie nadelig kunnen worden beïnvloed door de bepalingen die de financiële middelen die ter beschikking van die laboratoria worden gesteld, beperken en in voorkomend geval verminderen; de verzoekers moeten worden aangezien als direct getroffen in de uitoefening van hun beroep, vermits de eventuele begrotingsbeperkingen of -verminderingen in het beheer van het laboratorium waarin zij werken wijzigingen kunnen teweegbrengen» (arrest nr. 6/90 van 25 januari 1990).

b) *Gemeentemandatarissen*: zie het arrest nr. 18/90 van 23 mei 1990, *R.W.*, 1990-91, 74-87, met noot A. Alen (t.a.v. pp. 76-77).

c) *Kiezers*: zie hetzelfde arrest, *ibid.*, p. 77. In dezelfde zin het arrest nr. 26/90 van 14 juli 1990: «Het kiesrecht is het fundamenteel politiek recht in de representatieve democratie. Elke kiezer en kandidaat heeft er belang bij de vernietiging te vorderen van die bepalingen van een kieswet die zijn stem of kandidatuur ongunstig kunnen beïnvloeden.»

d) Een *erkende beroepsvereniging* vermag de bepalingen aan te vechten die de belangen van haar leden rechtstreeks en ongunstig kunnen raken (arrest nr. 19/90 van 31 mei 1990).

e) Als *gebruikers van een loodsdiens* kunnen de verzoekende partijen (scheepseigenaar, bevrachter, maritieme club of curator) door de bepalingen van de wet van 30 augustus 1988 houdende wijziging van de wet van 3 november 1967 betreffende het loodsen van zeevaartuigen rechtstreeks en ongunstig in hun situatie worden geraakt (arrest nr. 25/90 van 5 juli 1990, *R.W.*, 1990-91, 291).

f) *Ten aanzien van de wet betreffende de zwangerschapsafbreking*: «Alle verzoekers, natuurlijke personen, voeren aan dat zij belang hebben bij de vernietiging van de bestreden bepaling in hun hoedanigheid van vader of toekomstige vader. De verzoekers verwijten aan de bestreden wet dat zij een discriminatie invoert door de beslissing om de zwangerschap af te breken over te laten aan de zwangere vrouw alleen, handelend in overleg met een arts, terwijl de man die de verwekker is van het ongeborn kind, op generlei wijze betrokken wordt bij het besluitvormingsproces dat kan lei-

den tot de zwangerschapsafbreking. Het lijkt aanvaardbaar dat de verzoekers zich door die keuze van de wetgever ongunstig geraakt kunnen voelen in hun situatie» (arrest nr. 33/90 van 24 oktober 1990).

g) *Verenigingen zonder winstbejag*: «Opdat het beroep ingesteld door een vereniging zonder winstoogmerk, die zich op een collectief moreel belang beroept, ontvankelijk zou zijn voor het Hof, is vereist dat het doel van de vereniging van bijzondere aard is en derhalve onderscheiden van het algemeen belang; dat dit doel werkelijk wordt nagestreefd, wat moet blijken uit de concrete activiteiten van de vereniging; dat de vereniging blij geeft van een duurzame werking, zowel in het verleden als in het heden» (arrest nr. 37/90 van 22 november 1990; in dezelfde zin, maar licht anders geformuleerd: arresten nrs. 32/90 en 33/90 van 24 oktober 1990).

4.3. Daarentegen is het wettelijk vereiste belang *niet* aanwezig in de volgende gevallen:

a) *Leden van een wetgevende vergadering*. Naar luid van artikel 2, 3°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof kan een beroep tot vernietiging worden ingesteld «door de voorzitters van de wetgevende vergaderingen op verzoek van twee derde van hun leden».

Daaruit volgt dat een individueel lid van een wetgevende vergadering zich niet op een functioneel belang kan beroepen om tot vrijwaring van de prerogatieven van de wetgevende vergadering waarvan hij deel uitmaakt, een beroep tot vernietiging in te stellen (in dezelfde zin arrest nr. 8/90 van 7 februari 1990).

De bepaling van artikel 2, 3°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989 sluit evenwel niet uit dat een lid van een wetgevende vergadering een beroep zou instellen indien hij persoonlijk door de bestreden norm rechtstreeks en ongunstig in zijn situatie zou kunnen worden geraakt» (arrest nr. 30/90 van 9 oktober 1990).

In casu raakt artikel 10bis van de bijzondere wet van 12 januari 1989 met betrekking tot de Brusselse instellingen verzoeker niet rechtstreeks en ongunstig in zijn hoedanigheden van lid van de Brusselse Hoofdstedelijke Raad, oppositielid, commissielid en ondervoorzitter van een commissie.

b) *Inwoner van een Gemeenschap of een Gewest*: «Het belang dat verzoeker inroept, verschilt niet van het belang dat iedere persoon erbij heeft dat de wettelijkheid in alle aanlegenheden wordt in acht genomen. Zulk een belang aanvaarden om voor het Hof op te treden zou neerkomen op het aanvaarden van de actio popularis, wat de Grondwetgever niet heeft gewild» (arresten nrs. 8/90 en 30/90).

c) *Het behoren tot een religieuze belijdenis*: «De rechtstoestand van een natuurlijke persoon die, zoals de verzoekende partij, zich enkel beroept op zijn hoedanigheid van lid van een Protestantse kerk, wordt niet rechtstreeks geraakt door bepalingen die betrekking hebben op de politieke partijen, de kandidaten bij de verkiezingen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers, de Senaat en de Provincieraden, en tot derden die propaganda wensen te maken voor politieke partijen of kandidaten bij voornoemde verkiezingen. Het behoren tot een religieuze belijdenis mag immers niet worden verward met het behoren tot een politieke partij» (arresten nr. 10/90 van 22 februari 1990 en nr. 23/90 van 28 juni 1990).

d) *Gemeentemandarissen*: wettelijke bepalingen betreffende de benoeming van de burgemeester buiten de ge-

meenteraad, betreffende de aanwijziging van de waarnemende burgemeester en betreffende het statuut van de leden van de raden voor maatschappelijk welzijn — met uitzondering van de bepaling over de voordracht van de leden van de raad voor maatschappelijk welzijn — raken gemeenteraadsleden en schepenen niet rechtstreeks (arrest nr. 18/90 van 23 mei 1990, *R.W.*, 1990-91, 74-87, met noot A. Alen).

e) *Bijzondere wet van 16 januari 1989 betreffende de financiering van de Gemeenschappen en de Gewesten en wet van 23 januari 1989 houdende uitvoering van artikel 110, § 2, tweede lid, van de Grondwet*. De bepalingen van de bijzondere wet van 16 januari 1989 en de bepaling van de wet van 23 januari 1989, die respectievelijk de financiering en de fiscale bevoegdheid van de Gemeenschappen en Gewesten betreffen, kunnen wegens hun aard zelf de individuele toestand van de verzoekende partijen niet rechtstreeks raken, daar ze enkel tot de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten zijn gericht:

«De aangevoerde gevolgen op de individuele situatie van de verzoekende partijen (...) vloeien niet als dusdanig en op rechtstreekse wijze voort uit deze normen zelf, maar zijn er slechts het onrechtstreekse gevolg van. Het aanvoeren van deze gevolgen volstaat derhalve niet om aan te tonen dat verzoekende partijen door de bestreden bepalingen op een rechtstreekse wijze in hun individuele toestand zouden zijn geraakt» (arresten nrs. 21 en 22 van 28 juni 1990).

5. De rechtspleging voor het Arbitragehof

5.1. *Termijn* — Een beroep strekkend tot de gehele of gedeeltelijke vernietiging van een wet, een decreet of een ordonnantie is slechts ontvankelijk indien het wordt ingesteld binnen een termijn van zes maanden na de bekendmaking van die wet, dat decreet of die ordonnantie in het Belgisch Staatsblad (art. 3, § 1, bijz. wet 6 januari 1989; arresten nr. 10/90 van 22 februari 1990 en nr. 40/90 van 21 december 1990).

Voor de Ministerraad en voor de Executieven — *niet* voor een ieder die doet blijken van een belang — staat een nieuwe termijn van zes maanden open voor het instellen van een beroep tegen een wet, decreet of ordonnantie, onder meer wanneer een beroep is ingesteld tegen een norm die hetzelfde onderwerp heeft en die vastgesteld is door een andere wetgever dan die welke de wet, het decreet of de ordonnantie heeft aangenomen (art. 4, 1°, bijz. wet 6 januari 1989). Voor zover nodig bevestigt het arrest nr. 15/90 van 5 april 1990: «Artikel 4, 1°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989 vereist dat elk van de bestreden bepalingen van het tweede decreet hetzelfde onderwerp heeft als een van de bestreden bepalingen van het eerste decreet, wat niet betekent dat de inhoud ervan identiek moet zijn» (*Amén.*, 1990, 87, met noot B. Jadot).

5.2. *Bekwaamheid om in rechte op te treden* — In de arresten nr. 11/90 van 22 februari 1990 en nr. 40/90 van 21 december 1990 wordt aanvaard dat een beroep ingesteld door de algemene vergadering van een V.Z.W., gelet op de bijzondere omstandigheden van het geval — de samenstelling van die algemene vergadering was identiek aan die van de Raad van Bestuur —, als ontvankelijk moet worden beschouwd.

5.3. *Machtiging van de gemeenteraad* – Het arrest nr. 27/90 van 14 juli 1990 acht door het college van burgemeester en schepenen ingestelde beroepen tot vernietiging en tot schorsing niet ontvankelijk, wanneer «uit geen enkel gegeven uit het dossier blijkt dat de colleges van burgemeester en schepenen van de gemeenten (Lennik en Linkebeek) de machtiging van de gemeenteraad hebben verkregen om de vorderingen tot vernietiging en tot schorsing in te stellen».

5.4. *Tussenkomst. Belang* – (art. 87, § 2, bijz. wet 6 januari 1989) – De tussenkomst van partijen wier situatie door de bestreden bepalingen niet direct ongunstig kan worden beïnvloed is niet ontvankelijk (arrest nr. 6/90 van 25 januari 1990; arrest nr. 15/90 van 5 april 1990).

Het belang van de tussenkomende partij onderscheidt zich van het belang van de verzoekende partij: het bestaat bij elke persoon die door de beslissing van het Hof met betrekking tot de bestreden norm in zijn situatie direct zou kunnen worden geraakt (arrest nr. 40/90 van 21 december 1990).

Aldus heeft een (Belgische) vennootschap die eigenares is van schepen die betrokken waren bij een schadegeval op een ogenblik dat een Belgische loods aan boord was, belang bij de tussenkomst in de beroepen tot vernietiging van de wet van 30 augustus 1988 houdende wijziging van de wet van 3 november 1967 betreffende het loodsen van zeevaartuigen (arrest nr. 25/90 van 5 juli 1990).

5.5. *Tussenkomst. Memorie* – Een memorie tot tussenkomst van een belanghebbende moet ten laatste dertig dagen na de bekendmaking in het Staatsblad van het instellen van het beroep worden ingediend. De memorie is aan geen andere voorwaarde *ratione temporis* gebonden en kan met name worden ingediend na het verstrijken van de termijn om een beroep tot vernietiging in te stellen (arrest nr. 18/90 van 23 mei 1990).

5.6. *Nieuwe middelen* – Een middel dat wordt aangevoerd in een in artikel 87, § 2, bijz. wet 6 januari 1989 bedoelde memorie of, na het verstrijken van de in artikel 85 voorgeschreven termijnen, in een in artikel 89 bedoelde memorie, is niet ontvankelijk (arresten nr. 1/90 van 11 januari 1990 en nr. 40/90 van 21 december 1990).

5.7. *Afstand van het geding* – Artikel 98, eerste lid, bijz. wet van 6 januari 1989, bepaalt: «De Ministerraad, de Gemeenschaps- en Gewestexecutieven, de voorzitters van de wetgevende vergaderingen kunnen afstand doen van hun beroep tot vernietiging.»

Daar het recht om afstand te doen nauw verbonden is met het recht om een beroep tot vernietiging in te stellen, kan worden aangenomen dat artikel 98 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 bij analogie wordt toegepast op de in artikel 2, 2°, van voormelde wet bedoelde natuurlijke personen en rechtspersonen.

Het Hof vermag dus een verklaring van afstand die uitgaat van een natuurlijke of rechtspersoon in aanmerking te nemen en het daaraan te geven gevolg te beoordelen (arrest nr. 20/90 van 28 juni 1990, *R.W.*, 1990-91, 87).

5.8. *Afstand van het geding. Prejudiciële vraag* – Luidens artikel 99 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 komt met de afstand, aanvaard of toegelaten door het rechtscollege dat de prejudiciële vraag heeft gesteld, een einde aan de rechtspleging voor het Hof.

Te dezen werd de afstand van rechtsvordering niet «aanvaard of toegelaten» door het rechtscollege dat de prejudi-

ciële vraag heeft gesteld, maar door het rechtscollege waarbij krachtens artikel 1068 van het Gerechtelijk Wetboek het geschil zelf aanhangig was gemaakt ten gevolge van het hoger beroep. Desniettemin verliest ook in zodanig geval de prejudiciële vraag haar bestaansreden» (arrest nr. 29/90 van 9 oktober 1990).

6. Vorderingen tot schorsing

6.1. Met elf arresten werden drieëndertig vorderingen tot schorsing afgehandeld. *Alle* vorderingen werden verworpen.

6.2. Een aantal vorderingen tot schorsing werden afgewezen omdat «het onderzoek van de zaak waartoe het Hof in het raam van de schorsingsprocedure heeft kunnen overgaan, uitwijst dat het beroep tot vernietiging niet ontvankelijk blijkt te zijn».

Het Arbitragehof overweegt in dat verband: «Uit artikel 21 van de organieke bijzondere wet van 6 januari 1989 volgt dat een vordering tot schorsing niet dan te zamen met een beroep tot vernietiging of na het instellen van zulk een beroep kan worden aangebracht.

De vordering tot schorsing is derhalve ondergeschikt aan het beroep tot vernietiging.

Daaruit volgt dat de ontvankelijkheid van het beroep tot vernietiging, inzonderheid de ontvankelijkheid *ratione temporis* en het voorhanden zijn van het belang dat wettelijk vereist is voor het instellen van een zodanig beroep, reeds bij het onderzoek van de vordering tot schorsing dient te worden betrokken.»

Aldus zijn vorderingen tot schorsing verworpen wegens niet-ontvankelijkheid *ratione temporis* en/of ontstentenis van het rechtens vereiste belang (arrest nr. 10/90 van 22 februari 1990; arresten nrs. 32/90 en 33/90 van 24 oktober 1990). Eveneens afgewezen zijn vorderingen tot schorsing ingesteld samen met een beroep tot vernietiging voor een gemeente door het college van burgemeester en schepenen, maar zonder de vereiste machtiging van de gemeenteraad (arrest nr. 27/90 van 14 juli 1990).

6.3. Opdat tot schorsing kan worden overgegaan, moeten twee grondvoorwaarden cumulatief worden vervuld, alsmede één vormvoorwaarde. Die drie voorwaarden worden door het Hof steevast als volgt omschreven:

«Naar luid van artikel 20, 1°, van de bijzondere wet van 6 januari 1989 dient aan twee grondvoorwaarden te zijn voldaan opdat tot schorsing kan worden besloten:

1° de middelen die worden aangevoerd moeten ernstig zijn;

2° de onmiddellijke uitvoering van de bestreden wet moet een moeilijk te herstellen ernstig nadeel kunnen berokkenen.

Daar de twee voorwaarden cumulatief zijn, leidt de vaststelling dat één van die voorwaarden niet is vervuld tot verworping van de vordering tot schorsing.

Ter beoordeling van de tweede voorwaarde bepaalt artikel 22 van dezelfde wet bovendien: «De vordering bevat een uiteenzetting van de feiten waaruit moet blijken dat de onmiddellijke toepassing van de bestreden norm een moeilijk te herstellen ernstig nadeel kan berokkenen.»

6.4. De vordering tot schorsing van de wet van 4 juli 1989 betreffende de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven, de financiering en de open boekhouding van de politieke partijen, ingesteld door de V.Z.W. «Parti Commu-

nautaire national européen», is verworpen met toepassing van voornoemd artikel 22: geen waarachtige bewijsvoering van het risico van een nadeel en van de ernst daarvan. Het Hof overweegt:

«De verzoekende partij duidt niet concreet aan het ernstig en moeilijk te herstellen nadeel dat zij bij de voorbereiding van de volgende verkiezingen zou ondergaan: zij verschaft geen enkele aanduiding van de mate waarin zij de kiezers of haar leden vertegenwoordigt en derhalve evenmin van het numerieke verschil dat zou bestaan tussen haar en de door de bestreden wet erkende partijen.

De ontstentenis van de door artikel 22 van de wet van 6 januari 1989 vereiste uiteenzetting van de feiten laat aan het Hof niet toe hetzij de omvang hetzij de ernst van het aangevoerde nadeel te beoordelen.»

Eveneens op grond van voornoemd artikel 22 worden de vorderingen tot schorsing van de wet van 3 april 1990 (zwangerschapsafbreking) van een aantal individuele verzoekers verworpen: «De verzoekers voeren geen enkel concreet feit aan waaruit blijkt dat aan deze voorwaarden (risico van een moeilijk te herstellen ernstig nadeel) is voldaan» (arresten nrs. 32/90 en 33/90 van 24 oktober 1990). Zie ook het arrest nr. 19/90 van 31 mei 1990: «Uit geen enkel dossiergegeven blijkt dat als gevolg van de onmiddellijke uitvoering van de wet cliënteel dreigt verloren te gaan.»

6.5. Inzonderheid worden *niet* als een «moeilijk te herstellen» ernstig nadeel of als een voldoende «ernstig» nadeel aangezien:

- het feit dat de bestreden wetsbepalingen (de artikelen 272 tot 275 van de programmawet van 22 december 1989), in geval van een eventuele latere vernietiging, nutteloze administratieve taken en kosten veroorzaakt zouden hebben of voor de betrokken verzekeringsmaatschappijen een schuldvordering op de R.S.Z. tot gevolg zouden hebben (arrest nr. 19/90 van 31 mei 1990);

- het feit dat de bestreden bepalingen (art. 2 decreet Vlaamse Raad van 20 december 1989, waarbij een heffing van 350 fr. per ton voor het ophalen van afvalstoffen in het Vlaamse Gewest, ten laste van de gemeenten wordt ingevoerd) een financieel nadeel veroorzaken: «Het nadeel dat zij aanvoeren is van financiële aard. Een eventuele vernietiging van de bestreden bepalingen zou tot gevolg hebben dat de heffingen onrechtmatig zouden zijn geïnd en aan de gemeenten zouden moeten worden terugbetaald. – Daaruit volgt dat de onmiddellijke toepassing van de bestreden bepalingen niet kan worden geacht een moeilijk te herstellen ernstig nadeel te kunnen berokkenen.»

6.6. In dezelfde lijn ligt het arrest nr. 28/29 van 14 juli 1990 met betrekking tot het inschrijvingsgeld dat instellingen van het hoger niet-universitair onderwijs verplicht zijn te vragen met toepassing van de bepalingen van artikel 19, 2° en 3°, van het decreet van de Vlaamse Raad van 20 december 1989 (nieuw artikel 12, § 2-4, wet van 29 mei 1959).

Het Hof overweegt in dit verband: «Het loutere feit dat bepaalde gelden op bepaalde begrotingsfondsen dienen te worden gestort is, op zichzelf beschouwd, niet van die aard dat een nadeel erdoor wordt berokkend. Voorts wordt evenmin aangetoond in welke mate dat vermeende nadeel ernstig en moeilijk te herstellen zou zijn.»

De opwerping dat het opleggen van een inschrijvingsgeld een negatieve invloed zal hebben op het aantal inschrijvingen aan de onderwijsinstellingen van het hoger niet-univer-

sitair onderwijs van het lange type «vermits kandidaat-studenten ongetwijfeld aan prijsvergelijking zullen doen», wordt door het Hof afgedaan met de vaststelling dat het bedrag van het inschrijvingsgeld wordt vastgesteld door de instellingen zelf «die ter zake enkel de verplichting hebben een minimumbedrag op te leggen».

6.7. De vordering tot schorsing van artikel 6 van het decreet van de Vlaamse Raad van 20 december 1989 – heffing ten aanzien van varkensfokkerijen met meer dan 1.000 gespeende dieren, *in casu* ten bedrage van 307.000 fr. – wordt door het Hof verworpen op grond van de overweging: «Uit de omstandigheid dat een exploitatie fiscaal gezien verlieslatend is, blijkt op zichzelf niet dat het bedrijf in gevaar is, noch dat de exploitant door het enkele feit van de ingevoerde heffing riskeert zijn activiteiten te mogen stopzetten» (arrest nr. 31/90 van 9 oktober 1990).

6.8. Wat betreft het moeilijk te herstellen ernstig nadeel dat verenigingen zonder winst oogmerk zouden kunnen lijden, overweegt het Hof in de arresten nrs. 32 en 33/90 van 24 oktober 1990 (wet op de zwangerschapsafbreking) en in het arrest nr. 37/90 van 22 november 1990 (bedrijfsvoorheffing) dat:

- het nadeel dat uitsluitend de individuele materiële situatie van identificeerbare personen (leden van de V.Z.W.) betreft, geen nadeel van de V.Z.W. is, enerzijds;

- «het nadeel dat de verzoekende partijen, die ledenverenigingen zijn, als zodanig zelf ondervinden, een louter moreel nadeel is dat zij ondergaan ingevolge het uitvaardigen van wettelijke bepalingen die strijdig zijn met de beginselen die in haar maatschappelijk doel zijn ingeschreven. Dat nadeel is niet moeilijk te herstellen, maar kennelijk vatbaar voor herstel, vermits het kan verdwijnen door een eventuele vernietiging van de bestreden bepalingen», anderzijds.

6.9. In de arresten nrs. 34/90 en 35/90 van 14 november 1990 verwerpt het Arbitragehof voor het eerst vorderingen tot schorsing wegens het ontbreken van ernstige middelen.

Het Hof preciseert in dat verband: «De door de wet gebruikte terminologie leidt ertoe aan te nemen dat, wil een middel als ernstig worden beschouwd in de zin van de wet, het niet volstaat dat het kennelijk niet ongegrond is in de zin van artikel 72, maar dat het ook moet gegrond lijken na een eerste onderzoek van de gegevens waarover het Hof beschikt in dit stadium van de procedure.»

In de zaken die tot de arresten nrs. 34/90 en 35/90 hebben geleid, werd de vernietiging – en de schorsing – gevorderd van de artikelen 277 tot 283 van de programmawet van 22 december 1989.

De artikelen 277 en 278 van de programmawet machtigen de gemeenten en de openbare centra voor maatschappelijk welzijn die met hun toezienende overheid een leningsovereenkomst hebben gesloten, waaraan voorwaarden inzake financiële gezondmaking zijn gekoppeld, ertoe ambtshalve in rust te stellen hun personeelsleden die ten minste twintig aanneembare dienstjaren tellen voor de opening van het recht op pensioen, en die de leeftijd bereikt hebben die door de gemeenteraad of de raad voor maatschappelijk welzijn is vastgesteld; die leeftijd moet ten minste vijfenvijftig jaar zijn en kan verschillen naar gelang van de diensten, de ambten of de graden.

Naar luid van artikel 277, tweede lid, zijn de gemeente-secretarissen, de gemeenteontvangers, de hoofdpolitielcommissarissen, de politiecommissarissen en de leden van het

onderwijzend personeel van dat stelsel uitgesloten. Artikel 277, derde lid, staat de gemeenteraad en de raad voor maatschappelijk welzijn toe van het toepassingsgebied van de maatregel uit te sluiten de personeelsleden die behoren tot de diensten, ambten of graden die hij aanduidt.

Door de verzoekende partijen werd aangevoerd dat die bepalingen voor hen op een tweevoudige wijze discriminerend zouden zijn :

a) in vergelijking met alle andere gemeentelijke personeelsleden van het Rijk, die de statutaire vastheid van betrekking blijven genieten ;

b) in vergelijking met de personeelsleden van dezelfde gemeente, die krachtens artikel 277, tweede lid, door de ambtshalve pensionering niet kunnen worden geraakt, enerzijds, en met de personeelsleden waarop die maatregel geen betrekking heeft krachtens de beslissing die de gemeenteraad kan treffen op grond van artikel 277, derde lid, anderzijds.

Het Arbitragehof stelt daar tegenover :

ad a : «Het onderscheidingscriterium van de wet blijkt objectief te zijn, aangezien de bestreden bepalingen betrekking hebben op de personeelsleden van de gemeenten en O.C.M.W.'s die met hun toezienende overheid een lenings-overeenkomst hebben gesloten als bedoeld in het voormelde artikel 277.

De wetgever kan op wettige wijze bijdragen tot het nastreven van een doel dat erop gericht is de financiën van de lokale overheden te saneren en van oordeel zijn dat de gemeenten en de openbare centra voor maatschappelijk welzijn waarvan blijkt dat ze met zware financiële moeilijkheden te kampen hebben, moeten gemachtigd zijn om, wanneer niet dwingende maatregelen – zoals vrijwillig vervroegd vertrek – geen voldoende resultaat hebben opgeleverd, maatregelen te nemen om dat te verhelpen daar waar de uitgaven het zwaarst zijn, zoals dat doorgaans het geval is voor de personeelsbezoldiging»;

ad b : de uitsluiting van de personeelsleden vermeld in artikel 277, tweede lid steunt op een objectieve en redelijke verantwoording ; wat artikel 277, derde lid, betreft, zijn die bepalingen «niet in zulke bewoordingen gesteld dat de lokale overheden zich erdoor zouden kunnen ontslagen achten rekening te houden met artikel 6 van de Grondwet wanneer zij gebruik maken van de hen toegekende mogelijkheid, en met de concrete omstandigheden die betrekking hebben zowel op hun financiële toestand als op de structuur en de formatie van het personeel waarover zij beschikken».

6.10. Uit het voorgaande blijkt dat het Hof zich uiterst terughoudend opstelt ten aanzien van vorderingen tot schorsing.

Partijen doen er goed aan de vordering tot schorsing niet lichtzinnig, maar slechts in zeer uitzonderlijke omstandigheden, te hanteren.

7. Door of krachtens de Grondwet vastgestelde «regels voor het bepalen van de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten»

7.1. Onder het stelsel van de wet van 28 juni 1983 was het Arbitragehof alleen maar bevoegd voor de toetsing van wetten en decreten – ordonnanties bestonden nog niet – aan de door of krachtens de Grondwet vastgestelde bevoegdheidsregels.

Een voortreffelijk overzicht van de rechtspraak van het Hof in die beginperiode wordt aangetroffen in het boek van J. Sarot, m.m.v. Pierre Vandernoot en Etienne Peremans, *La jurisprudence de la Cour d'arbitrage*, Ets. Bruylant, Brussel, 1990.

Sinds de inwerkingtreding van de bijzondere wet van 6 januari 1989, op 17 januari 1989, is het aantal zaken waarin de schending van bevoegdheidsregels wordt aangevoerd, drastisch verminderd.

Toch kunnen voor 1990 vier arresten worden vermeld, waarin ten gronde over een bevoegdheidsvraag wordt geoordeeld.

7.2. De arresten nrs. 5/90 van 17 januari 1990 en 15/90 van 5 april 1990 bevatten een bevestiging van de rechtspraak over de bevoegdheid van de decreetgever inzake strafrecht en strafprocesrecht die voor het eerst voorkomt in het arrest nr. 44 van 23 december 1987 (*B.S.*, 27 januari 1988 ; zie Brosens, W., «Enkele recente evoluties in verschillende domeinen van het strafrecht», *R.W.*, 1988-89, 313-321, t.a.v. pp. 314-315 ; Vande Lanotte, J., «Neem plechtig uw hoofd af. Beschouwingen bij enkele actuele knelpunten in het Belgisch publiekrecht», *R.W.*, 1988-89, 1145-1156, t.a.v. p. 1149).

Volgens deze rechtspraak kan de decreetgever de hem toegewezen aangelegenheden slechts regelen in zoverre daarbij niet wordt geraakt aan de bij de Grondwet aan de nationale wetgever «gereserveerde materies». In de bewoordingen van het Hof :

«De artikelen 3ter, 59bis en 107quater van de Grondwet en de artikelen 4 tot 11 van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 hebben aan de decreetgever de bevoegdheid verleend om bij decreet een aantal aangelegenheden te regelen. Artikel 19, § 1, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 bepaalt evenwel : «Het decreet regelt de aangelegenheden bedoeld in de artikelen 4 tot 11, onverminderd de bevoegdheden die door de Grondwet aan de wet zijn voorbehouden.»

Daaruit vloeit voort dat, behoudens de gevallen waarin een bijzondere en uitdrukkelijke machtiging is gegeven door de bijzondere of de gewone wet tot hervorming der instellingen, een decreetgever de hem toegewezen aangelegenheden slechts kan regelen mits hij op generlei wijze inbreuk maakt op door de Grondwet aan de wet voorbehouden bevoegdheden.

De mogelijkheid die de Raden krachtens artikel 10 van de bijzondere wet hebben om in de decreten rechtsbepalingen op te nemen met betrekking tot aangelegenheden waarvoor zij niet bevoegd zijn, kan geen toepassing vinden op bevoegdheden die de Grondwet aan de wet voorbehoudt.»

Ten aanzien van de bevoegdheid in strafzaken vloeit hieruit voort dat :

– de nationale wetgever exclusief bevoegd is voor de strafvervolgung (art. 7 Grondwet) ;

– de decreetgever weliswaar bij artikel 11 van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 gemachtigd is om de gevallen te bepalen waarin vervolging mag plaatshebben, en strafmaatregelen te bepalen – met uitzondering van criminele straffen – maar niet vermag af te wijken van de bepalingen van boek I van het Strafwetboek.

In het arrest nr. 5/90 voegt het Arbitragehof daaraan toe : «De bijzondere wetgever heeft de in boek I vervatte regels uniform willen houden en heeft gewild dat de Gemeenschappen en Gewesten er niet van afwijken. – Hij heeft dan

ook uitdrukkelijk gesteld dat het geheel van de aangelegenheden vervat in boek I van het Strafwetboek tot de bevoegdheid van de nationale wetgever behoort. Het staat niet aan de decreetgever die aangelegenheid te regelen, zelfs al zou hij de bestaande nationale bepalingen slechts overnemen.»

In de rechtsleer wordt er onder meer door L. Lavrysen en M. Faure op gewezen dat volgens die rechtspraak alle bepalingen van boek I – inclusief hoofdstuk VII en artikel 85 – op de strafbare feiten van de decreten van toepassing zijn (Lavrysen, L., *Bevoegdheidsverdeling tussen de Staat en de Gewesten inzake leefmilieu na de bijzondere wet van 8 augustus 1988*, 119; Faure, M., *Preadvies milieustrafrecht*, 44-45).

7.3. Met M. Faure kan niet worden ontkend «dat deze 'Belgische oplossing' verre van ideaal is. Enerzijds wordt aan de Gewesten thans ruime bevoegdheid toegekend om inhoudelijk het milieurecht te bepalen, doch anderzijds krijgen de Gewesten slechts zeer beperkte mogelijkheden de niet-nakoming van de decreten die zij zelf vastleggen strafrechtelijk te sanctioneren... Het is duidelijk dat een dergelijke splitsing van de normgevingsbevoegdheid vanuit wetstechnisch oogpunt verwerpelijk is» (M. Faure, *op. cit.*, 29).

Terecht heeft de Raad van State, afdeling wetgeving, bij de voorbereiding van de bijzondere wet van 8 augustus 1988 opgemerkt dat het wenselijk is de artikelen 10, 11 en 19, § 1, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980 aan een nieuw onderzoek te onderwerpen. De regering heeft de noodzaak daarvan wel erkend, maar het probleem vooruitgeschoven naar een latere fase van de staatshervorming (*Parl. St., Kamer*, B.Z., 1988, nr. 516/1, 25). Uitsstel of afstel?

Een tweede moeilijkheid wordt gesignaleerd zowel door G. Cerexhe in haar opmerkelijk boek *Les compétences implicites et leur application en droit belge* als door A. Alen en F. Meersschant. Door te aanvaarden dat de wetten op de staatshervorming een bijzondere en uitdrukkelijke machtiging kunnen bevatten, die toestaat om bij decreet of ordonnantie door de Grondwet aan de wet voorbehouden materies te regelen, geeft de rechtspraak van het Hof «de indruk dat de wetten tot hervorming der instellingen zouden kunnen afwijken van de Grondwet, daar waar deze wetten, zoals alle andere wetten, eveneens onderworpen zijn aan de toetsingsbevoegdheid van het Arbitragehof» (Alen, A., «De bevoegdheidsverdeling tussen de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten. Enkele algemene bedenkingen na de derde staatshervorming», *T.B.P.* 1989, 139-148, t.a.v. p. 144; zie ook Alen, A. en Meersschant, F., «Het Arbitragehof, (nog steeds) een Grondwettelijk Hof in wording. Een commentaar op de bijzondere wet van 6 januari 1989», *T.B.P.*, 1989, 211-232, t.a.v. p. 217). Die indruk is nu in ieder geval uitgewist door de arresten nrs. 8/90 en 30/90, vermeld *supra*, onder randnummer 3.1.

7.4. Wat er ook van zij, in het arrest nr. 5/90 van 17 januari 1990 worden vijf bepalingen van het Waalse decreet van 7 juli 1988 op de mijnen vernietigd die betrekking hebben op de bewijswaarde van de processen-verbaal waarbij de inbreuken op het decreet worden vastgesteld (artikel 60), op de herhaling (artikel 62, tweede lid, en artikel 63, tweede lid), op de toepassing van boek I van het Strafwetboek (artikel 64) en op het betalen van de boeten door een andere persoon dan de veroordeelde (artikel 66).

Door het arrest nr. 15/90 van 5 april 1990 worden in totaal tien bepalingen van het Waalse afvaldecreet van 5 juli 1985

vernietigd (zie noot Jadot, B., *Amén.*, 1990, 87; noot Cadelli, M., *Rev.Rég.Dr.*, 1990, 310).

7.5. In antwoord op een prejudiciële vraag gesteld door de Rechtbank van Eerste Aanleg te Verviers bij vonnis van 22 maart 1989, stelt het Hof vast dat de aangelegenheid van de radio-omroep en de televisie in haar geheel naar de Gemeenschappen is overgeheveld, behoudens «het uitzenden van mededelingen van de nationale regering».

«Niettemin, om de integratie van elk van de radio-elektrische golven in het geheel van die welke over het nationale grondgebied worden uitgezonden, mogelijk te maken en om wederzijdse storingen te vermijden, moet de nationale overheid instaan voor de algemene politie van de radio-elektrische golven.

Deze opdracht omvat de bevoegdheid om de technische normen betreffende het toekennen van de frequenties en betreffende het vermogen van de zendtoestellen uit te vaardigen, die gemeenschappelijk moeten blijven voor het geheel van de radiobERICHTGEVING, ongeacht hun bestemming, en om de inachtneming van die normen te verzekeren.

De uitoefening van die bevoegdheid dient evenwel zo geregeld te worden dat zij geen afbreuk doet aan de bevoegdheid van de Gemeenschappen aan wie – zoals hierboven is vastgesteld – de aangelegenheid van de radio-omroep in principe is toevertrouwd.»

Om die redenen, zegt het Arbitragehof voor recht:

«1. Artikel 3 van de wet van 30 juli 1979 betreffende de radiobERICHTGEVING schendt de regels die door of krachtens de Grondwet zijn vastgesteld voor het bepalen van de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten in zoverre het de nationale overheid er op een onbegrensde wijze toe machtigt om de technische normen inzake de uitzendingen van private radio's te bepalen, en diezelfde overheid aanwijst als de overheid die bevoegd is om de vergunningen tot exploitatie van dergelijke radio's te verlenen.

2. Artikel 10, tweede lid, van de wet van 30 juli 1979 schendt de regels die door of krachtens de Grondwet zijn vastgesteld voor het bepalen van de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten, in zoverre het algemeen karakter van de aan de Koning verleende machtiging Hem toestaat de aangelegenheid van de radio-omroep te regelen buiten haar bevoegdheid.

3. Artikel 11 van de wet van 30 juli 1979 schendt de regels die door of krachtens de Grondwet zijn vastgesteld voor het bepalen van de onderscheiden bevoegdheid van de Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten in de mate dat dit artikel betrekking heeft op private radio-omroepdiensten.»

Zie over dit arrest nr. 7/90 van 25 januari 1990: Nihoul, P., «Les aspects techniques de la radio-diffusion et le juge constitutionnel», *J.T.*, 1990, 416; Jongen, F., «Compétences techniques dans l'audiovisuel: un arrêt ambigu», *J.L.M.B.*, 1990, 409.

Inmiddels zijn de genoemde artikelen, alsmede artikel 338 van de programmawet van 22 december 1989, in de aangegeven mate vernietigd bij het arrest nr. 1/90 van 7 februari 1991.

7.6. Eveneens in antwoord op een prejudiciële vraag, gesteld door de Raad van State, beslist het Hof dat artikel 21 van het Waalse decreet van 11 september 1985 op de milieu-effectrapportage, dat aan elk rechtscollege en met name de Raad van State de bevoegdheid toekent om, wegens het

niet-naleven van de regels inzake het M.E.R., de tenuitvoerlegging van een verleende machtiging (autorisation) op te schorten, een aangelegenheid regelt die door artikel 94 van de Grondwet aan de nationale wetgever is voorbehouden en derhalve de door of krachtens de Grondwet vastgestelde bevoegdheidsregels schendt.

8. De beginselen van gelijkheid en non-discriminatie

8.1. Sinds de bijzondere wet van 6 januari 1989 vermag het Arbitragehof wetten, decreten en ordonnances te toetsen, niet alleen aan de grondwettelijke bevoegdheidsregels, maar ook aan de artikelen 6 (gelijkheidsbeginsel), 6bis (non-discriminatiebeginsel) en 17 (vrijheid van onderwijs) van de Grondwet.

In 1990 valt slechts één zijdelingse toepassing van artikel 17 Grondwet, te vermelden; daarentegen behelzen meerdere arresten een toepassing van de beginselen van gelijkheid en non-discriminatie.

A. Algemeenheden

8.2. Het eerste arrest waarbij het Arbitragehof een definitie geeft van de beginselen van gelijkheid en non-discriminatie, die het Hof bijna steeds in samenhang aanwendt, is het arrest nr. 21/89 van 13 juli 1989. Die definitie sluit zeer nauw aan bij de omschrijving van het non-discriminatiebeginsel (art. 14 E.V.R.M.) door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en bij de bewoordingen van het arrest van het Hof van Cassatie van 5 oktober 1990 (*R.W.*, 1990-91, 328, met conclusie adv.-gen. G. D'Hoore).

Die definitie luidt als volgt (zoals geformuleerd in het arrest nr. 42/90 van 21 december 1990, overweging B.2):

«De grondwettelijke regels van gelijkheid en van niet-discriminatie sluiten niet uit dat een verschil in behandeling tussen bepaalde categorieën van rechtssubjecten wordt ingesteld, voor zover voor het criterium van dat onderscheid een objectieve en redelijke verantwoording bestaat. Het bestaan van een dergelijke verantwoording moet worden beoordeeld met betrekking tot het doel en de gevolgen van de ter beoordeling staande norm. Het gelijkheidsbeginsel is geschonden wanneer vaststaat dat tussen de aangewende middelen en het beoogde doel geen redelijk verband van evenredigheid bestaat.»

8.3. In het arrest nr. 23/89 van 13 oktober 1989 legt het Hof de klemtoon op artikel 6bis Grondwet: de grondwettelijke regel van non-discriminatie is van toepassing ten aanzien van alle rechten en vrijheden die aan de Belgen zijn toegekend; met andere woorden, de schending van die rechten en vrijheden — *in casu* de vrijheid van vereniging — kan voor het Hof worden aangevoerd, maar dan wel slechts in samenhang met artikel 6bis Grondwet.

Het «pacificatiewet-arrest» nr. 18/90 van 23 mei 1990 gaat nog een stap verder: voor het eerst incorporeert het Arbitragehof op expliciete wijze in de zonder discriminatie te verzekeren grondrechten «de rechten en vrijheden die voortvloeien uit internationale verdragsbepalingen die België binden en in de interne rechtsorde toepasselijk zijn gemaakt door een akte van instemming» (*R.W.*, 1990-91, 75, met noot A. Alen; zie ook Gilliaux, P., «La protection spéciale de l'égalité est-elle limitée à la seule violation des articles 6 et 6bis de la Constitution?», *J.L.M.B.*, 1990, 1303;

Delgrange, X., «Les articles 6 et 6bis de la Constitution. Des dispositions de longue portée», *Rev.Rég.Dr.*, 1990, 422).

Uit het voorgaande blijkt dat het Arbitragehof, door de klemtoon te verleggen van artikel 6 naar artikel 6bis van de Grondwet: «Het genot van de rechten en vrijheden aan de Belgen toegekend moet zonder discriminatie verzekerd worden», de volledige titel II van de Grondwet, alsmede de rechtstreeks werkende bepalingen van internationale verdragen in zijn toetsingsbevoegdheid opneemt, zij het in samenhang met artikel 6bis van de Grondwet.

Volledigheidshalve zij daaraan nog toegevoegd dat in het «loodsen-arrest» wordt bevestigd dat vreemdelingen en rechtspersonen naar vreemd recht zich, met toepassing van artikel 128 van de Grondwet, op de bepalingen van de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet kunnen beroepen, althans indien noch de grondwetgever, noch de wetgever «in de door de bestreden wet geregelde aangelegenheid ten aanzien van die vreemdeling afwijkingen of beperkingen (heeft opgelegd) wat het genot van de rechten en vrijheden betreft» (arrest nr. 25/90 van 5 juli 1990; zie *infra*, randnummers 8.7 en 8.8).

B. Toepassingen

8.4. *Klinische biologie* — De arresten nrs. 1/90 van 11 januari 1990 en 6/90 van 25 januari 1990 liggen in het verlengde van het belangrijke «Biorim-arrest» nr. 23/89 van 13 oktober 1989. (Voor een bespreking van dit arrest zie Lagasse, D., «La loi-programme du 30 décembre 1988 imposait-elle aux laboratoires non hospitaliers de biologie chimique des conditions d'exploitation discriminatoires par rapport aux laboratoires hospitaliers?», *J.T.*, 1990, 7-10; Velaers, J., «Discriminatie in de sector van de klinische biologie: De Zaak Biorim voor het Arbitragehof», *T.B.P.*, 1990, 454-463.)

In het arrest nr. 1/90 overweegt het Arbitragehof:

«Het komt de nationale wetgever toe de voorwaarden vast te stellen waaraan de laboratoria moeten voldoen voor de tegemoetkoming van de ziekteverzekering met betrekking tot verstrekkingen van klinische biologie.

Die voorwaarden hoeven niet noodzakelijk identiek te zijn voor de diverse categorieën van laboratoria, maar kunnen een verschillende behandeling inhouden, in zoverre daarvoor een objectieve en redelijke verantwoording bestaat.»

Het Hof aanvaardt dat het onderscheid tussen categorieën van laboratoria vervat in de bepalingen van artikel 3, § 1, 4°, § 4 en § 6, van het koninklijk besluit nr. 143 van 30 december 1982, als gewijzigd bij artikel 17 van de programwet van 30 december 1988, steunt op:

- objectieve criteria voortkomende uit het verschil in de statuten die de verschillende categorieën van laboratoria regelen;

- een verantwoording in de specifieke structuur van de verschillende personen die de laboratoria exploiteren;

- een specifieke wetgeving, die tot een gelijksoortig resultaat leidt wat betreft de interne controle van de laboratoria.

Wat betreft de artikelen 25, 26 en 27 van de programwet van 30 december 1988, is het Arbitragehof van oordeel dat die bepalingen een onderscheid instellen tussen de laboratoria voor klinische biologie naargelang zij verstrekkingen van klinische biologie verrichten voor al dan niet in een

ziekenhuis opgenomen patiënten, dat objectief en redelijk kan worden verantwoord. Het Hof vervolgt evenwel dat het niet vermag na te gaan «of bij de inwerkingstelling van dat onderscheid en bij de maatregelen die voor iedere categorie worden genomen, het gelijkheidsbeginsel geschonden wordt, aangezien die inwerkingstelling een optreden van de Koning vereist dat niet onder de bevoegdheid van het Hof valt».

8.5. In antwoord op een voor het grondgeschil ogenschijnlijk weinig relevante prejudiciële vraag – maar het Hof vermag niet te oordelen over die relevantie – geeft het Hof in het arrest nr. 9/90 van 7 februari 1990 een grondwetsconforme interpretatie aan artikel 1, 5°, 7° en 8°, van de wet van 2 februari 1982 tot toekenning van bepaalde bijzondere machten aan de Koning:

«Wanneer de wetgever de Koning in algemene bewoordingen een delegatie heeft toegekend, mag niet worden aangenomen dat hij de bedoeling zou hebben gehad de Koning te machtigen bepalingen uit te vaardigen die in strijd zijn met de Grondwet, doch moet de delegatie in grondwettige zin worden begrepen.

De bepalingen van artikel 1 van de wet van 2 februari 1982 – inzonderheid de punten 5°, 7° en 8°, die in algemene termen zijn gesteld –, bevatten geen machtiging aan de Koning om de basisregels inzake onderwijs vast te stellen, meer bepaald de essentiële elementen van het juridisch statuut van de professoren, die krachtens artikel 17 van de Grondwet door de wetgever dienen te worden geregeld.

Evenmin machtigen de voormelde bepalingen van de wet van 2 februari 1982, om reden van hun algemeen karakter, de Koning om de grondwettelijke regels van de gelijkheid van de Belgen voor de wet te schenden.

Zij staan de Koning in geen geval toe af te wijken van het beginsel luidens welk, wanneer een norm een verschil in behandeling instelt tussen bepaalde categorieën van personen, er voor dat onderscheid een objectieve en redelijke verantwoording moet bestaan die moet worden beoordeeld met betrekking tot het doel en de gevolgen van de ter beoordeeling staande norm.»

8.6. Het «pacificatiewet-arrest» nr. 18/90 van 23 mei 1990 werd in de lopende jaargang van het *R.W.* afgedrukt met een commentaar van André Alen – (*R.W.*, 1990-91, 75), waarnaar korthedshalve wordt verwezen.

8.7. De arresten nr. 25/90 van 5 juli 1990 (beroep tot vernietiging; *R.W.*, 1990-91, 291) en nr. 36/90 van 22 november 1990 (prejudiciële vraag van het Hof van Cassatie) hebben betrekking op de wet van 30 augustus 1988 houdende wijziging van de wet van 3 november 1967 betreffende het loodsen van zeevaartuigen (zie, over deze wet, de kritische bedenkingen van A. Van Oevelen, *R.W.*, 1988-89, 946).

In deze arresten stelt het Arbitragehof vast:

«Het komt de wetgever toe de opportuniteit te beoordeelen om op alle situaties een identieke aansprakelijkheidsregeling toe te passen of van het gemene recht af te wijken, of zelfs vrijstellingen in te voeren voor bepaalde aangelegenheden en om bijzondere redenen. Het gelijkheidsbeginsel zou evenwel geschonden zijn indien het specifieke karakter van de door de bestreden wet geregelde situatie niet objectief aanwijsbaar was, en bovendien indien, gelet op de gevolgen van de bestreden maatregel en de aard van de in het geding zijnde beginselen, de bestreden maatregel redelijkerwijs niet evenredig zou zijn met het beoogde doel.»

In *casu* aanvaardt het Hof dat de wetgever vermocht de categorieën op wie de bestreden wet van toepassing is, voornamelijk wegens hun inschakeling in het maritieme gebeuren, als zo specifiek te beschouwen dat een bijzondere aansprakelijkheidsregeling verantwoord is.

Terloops wordt tevens opgemerkt dat uit het enkele feit dat de bestreden wet afwijkt van bepaalde rechterlijke uitspraken, niet kan worden afgeleid dat de wetgever daarmee een onderscheid heeft ingevoerd dat strijdig is met de artikelen 6 en *6bis* van de Grondwet.

Wat de retroactiviteit betreft – de bestreden wet werkt terug in de tijd over een periode van dertig jaar te rekenen van de dag van zijn bekendmaking in het Belgisch Staatsblad –, erkent het Arbitragehof weliswaar dat die het grondbeginsel van de rechtszekerheid aantast maar dat die aantasting «in de gegeven omstandigheden» niet onevenredig is met het door de bestreden wet beoogde algemene doel:

«De wetgever heeft in de wetgeving betreffende het loodsen de aansprakelijkheidsregeling willen behouden die hij in 1967 niet had willen wijzigen en die in de rechtspraak van vóór 1983² alsmede in de rechtsleer werd afgeleid uit artikel 5 van de wet van 1967 betreffende het loodsen en uit de artikelen 64 en 251 van de zeewet (Boek II, titel II, van het Wetboek van Koophandel); bovendien heeft hij zich bekommerd om de aanzienlijke budgettaire gevolgen die op onvoorziene wijze voor de betrokken overheden voortvloeien uit de wijziging in de rechtspraak»³.

8.8. In beide arresten wordt daarenboven de vraag of artikel 3*bis*, § 2, van de wet van 30 augustus 1988 een ongeoorloofde discriminatie instelt doordat de ingevoerde regeling van toepassing is op hangende en niet op reeds besliste geschillen, door het Arbitragehof negatief beantwoord:

«Volgens een fundamenteel beginsel van onze rechtsorde, kunnen de rechterlijke beslissingen niet worden gewijzigd dan ingevolge de aanwending van rechtsmiddelen. Door de uitwerking van de wet in het verleden volgens het bekritiseerde onderscheid te beperken, heeft de wetgever dit beginsel willen in acht nemen.»

Ten slotte wordt in het arrest nr. 25/90 nog gezegd dat de bestreden wetgeving geen discriminatie invoert in het genot van het door artikel 11 van de Grondwet en artikel 1 van het eerste aanvullend protocol van het E.V.R.M. toegekende recht op eigendom.

Die bepalingen beschermen immers slechts reeds verworven eigendom; door een wettelijke regeling tot toekenning van schadeloosstelling te wijzigen, zonder aantasting van zekere en opeisbare schuldvorderingen die steunen op een definitief geworden justitiële beslissing, voert de wetgever geen ongeoorloofde discriminatie in (zie Suetens, L.P., «Eigendomsordening in het E.V.R.M.», in *Liber Amicorum E. Krings*).

8.9. Het op het politieke vlak wellicht meest spectaculaire, maar daarom zeker niet op het juridische vlak meest belangrijke arrest van het jaar 1990 is allicht het arrest nr. 26/90 van 14 juli 1990 met betrekking tot de wet van 23 maart 1989 betreffende de verkiezing van het Europese Parlement.

² Bedoeld wordt het Cassatie-arrest van 15 december 1983, *Arr. Cass.*, 1983-84, 443, *Pas.*, 1984, I, 418, met conclusie adv.-gen. Liekendael.

³ Zie noot 2.

In dit arrest kunnen twee hoofdproblemen en twee secundaire problemen worden onderscheiden :

a) *De zetelverdeling 13N/11F* (artikelen 9 en 10 van de bestreden wet): de aangevoerde discriminatie zou hierin bestaan dat door de zetelverdeling de stem van een kiezer van het Nederlandse kiescollege een geringer gewicht krijgt dan de stem van een kiezer van het Franse kiescollege, terwijl het door een evenredige verdeling mogelijk was geweest de ongelijkheid tussen de twee categorieën van kiezers op te heffen of te beperken.

In navolging van het arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van 2 maart 1987, Mahieu-Mohin en Clerfayt, *T.B.P.*, 1987, 264-273, stelt het Arbitragehof vast dat elk kiesstelsel moet worden beoordeeld in het licht van de fundamentele regels en de politieke evolutie van een land.

De bestreden wet van 23 maart 1989 is een gelegenheids-wet, met een slechts eenmalige gelding.

«In die omstandigheden en gelet op de aard van de wet, kan worden aanvaard dat de wetgever heeft geoordeeld dat het verkieslijk was de sinds tien jaar bestaande zetelverdeling niet te wijzigen.

Nu een Staatshervorming aan de gang is komt een dergelijke beslissing niet als onredelijk over wanneer rekening wordt gehouden met de bedoelingen waarvan zij blijk geeft en kan zij niet worden aangezien als een onevenredige beperking in de verkiezing van de Belgische vertegenwoordigers in het Europees Parlement.»

b) *De voordracht van kandidaten* (art. 21 van de bestreden wet):

Het basisbeginsel wordt als volgt verwoord :

«Op zich is het niet onbestaanbaar met de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet dat de voordracht van lijsten bij verkiezingen afhankelijk wordt gesteld van bepaalde eisen van representativiteit, in zoverre die zoals ten dezen voor een ieder gelijk zijn.

Er moet evenwel over gewaakt worden dat de voorwaarden inzake voordracht van kandidaturen niet zwaarder zouden zijn dan nodig om te waarborgen dat deze kandidaturen blijk geven van een minimum aan representativiteit.»

Wat betreft de mogelijkheid om de voordracht te laten ondertekenen door vijf parlementsleden van dezelfde taalgroep, oordeelt het Hof:

«Gezien het aantal stemmen dat vereist is om een zetel te behalen in het Parlement, is een door vijf parlementairen gesteunde voordracht een aanwijzing van voldoende representativiteit, zodat het onredelijk zou zijn het bewijs op te leggen dat erin bestaat de handtekening van een groot aantal kiezers te verzamelen.»

De andere wettelijke mogelijkheid, dit is de voordracht van kandidaten te laten ondertekenen door minstens 5.000 kiezers, en wel «duizend kiezers, per provincie, ingeschreven in elk van de vijf provincies die geheel of gedeeltelijk het kiescollege vormen waartoe de voorgedragen kandidaten behoren», vindt daarentegen geen genade in de ogen van het Hof:

«Door bovenop een toelaatbare kwantitatieve vereiste — 5.000 handtekeningen — een kwalitatieve vereiste — de spreiding van die handtekeningen over vijf verschillende provincies — te stellen, gaat de wetgever er immers van uit dat een opiniestroming waarvoor 5.000 personen belangstelling hebben minder waard is om vertegenwoordigd te zijn

wanneer die personen op een zelfde plaats samenwonen dan wanneer ze verspreid wonen. Het onderscheid in behandeling dat vervat ligt in artikel 21 houdt derhalve, in dat opzicht, een ongeoorloofde beperking in van het fundamentele recht om zich verkiesbaar te stellen.»

c) *De taal van de stembiljetten* (eentalig in eentalige gemeenten van de Brusselse kieskring): het Arbitragehof geeft aan het bestreden artikel 24 een grondwetsconforme interpretatie⁴ en voegt daaraan duidelijkheidshalve toe:

«De bevoegdheid van de nationale wetgever om de verkiezingen te regelen omvat geenszins de bevoegdheid om in die aangelegenheid het gebruik der talen te regelen.»

d) *De mogelijkheid voor kiezers van de gemeente Voeren te Aubel te stemmen*: het Hof neemt in dit verband — vanzelfsprekend — de overwegingen over die reeds voorkomen in het «pacificatiewet»-arrest nr. 18/90 van 23 mei 1990 (zie randnummer 8.6 en *R.W.*, 1990-91, 75, met noot A. Alen).

8.10. Op 21 december 1990 wijst het Hof nog drie arresten waarbij toepassing wordt gemaakt van het gelijkheids- en niet-discriminatiebeginsel:

a) Het arrest nr. 39/90, in antwoord op een prejudiciële vraag gesteld door de Rechtbank van Eerste Aanleg te Bergen, met betrekking tot artikel 319, § 3, B.W. In dat arrest beslist het Arbitragehof dat genoemd artikel de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet schendt door de ontvankelijkheid van de erkenning van een minderjarig, niet ontvoegd kind door de man wiens vaderschap niet is betwist afhankelijk te stellen van de voorafgaande toestemming van de moeder (zie Ernst-Henrion, M., «Notre droit de la filiation face à l'impossible égalité», *Journal des Procès*, 11 janvier 1991, 10; Pire, D., «La Cour d'arbitrage au secours des pères non mariés», *J.L.M.B.*, 1991, 114).

b) Het arrest nr. 40/90 (beroep tot vernietiging) met betrekking tot (in hoofdzaak) de wet van 4 juli 1989 betreffende de beperking en de controle van de verkiezingsuitgaven, de financiering en de open boekhouding van de politieke partijen.

c) Het arrest nr. 42/90, in antwoord op een prejudiciële vraag van de vrederechter van het kanton Asse, waarin het Arbitragehof bevestigt dat de onteigende de mogelijkheid heeft om, vóór de gerechtelijke fase van de onteigeningsprocedure, bij de Raad van State een beroep tot vernietiging van het onteigeningsbesluit in te stellen (*R.W.*, 1990-91, 885).

Die drie arresten zijn reeds — of worden nog — in de lopende jaargang van *R.W.* opgenomen, zodat korthedshalve daarnaar kan worden verwezen.

9. De handhaving van de gevolgen van een vernietigde norm

«Uit de rechtspraak van het Arbitragehof blijkt dat het Hof vaak gebruik maakt van zijn bevoegdheid om gevolgen van een vernietigde norm te handhaven. Wanneer door de vernietiging van een wet of een decreet, de belangen en de rechtspositie van personen of organisaties ernstig in het gedrang dreigen te worden gebracht, beperkt het Hof bij wege

⁴ Zie VELAERS, J., *Van Arbitragehof tot Grondwettelijk Hof*, 1990, p. 293, en de verwijzing aldaar, in noot (1149), naar Anne Rasson-Roland.

van algemene beschikking de terugwerking van de vernietiging» (Velaers, J., *op. cit.*, nr. 434).

Een illustratie daarvan is bv. het arrest nr. 29/90 van 14 juli 1990 houdende een zeer gedeeltelijke vernietiging van de wet van 23 maart 1989 betreffende de verkiezing van het Europese Parlement:

«Gelet op de beperkte omvang van de vernietiging, oordeelt het Hof, met toepassing van artikel 8, tweede lid, van de bijzondere wet van 6 januari 1989 dat het noodzakelijk is de gevolgen van de vernietigde bepaling definitief te handhaven.»

10. Besluit

Het hier geschetste beeld van de activiteiten van het Arbitragehof tijdens het jaar 1990 toont de veelheid van problemen aan die aan het Hof zijn voorgelegd.

Nauwelijks een decennium geleden was de toetsing van wetten – sindsdien ook nog decreten en ordonnanties – aan de Grondwet slechts een hersenschim.

Thans is grondwettigheidstoetsing een dagelijkse realiteit.

Prof. Dr. L.P. SUETENS
Buitengewoon Hoogleraar
K.U.Leuven
m.m.v. Soetkin SUETENS

BIJLAGE PUBLIKATIE IN BELGISCH STAATSBAD

Nr. arrest	Datum arrest	Rol-nummer	Verschenen in B.S. van
1/90	11.01.90	144	06.02.90
2/90	11.01.90	159	-
3/90	11.01.90	160	-
4/90	11.01.90	161	-
5/90	17.01.90	143	08.02.90
6/90	25.01.90	145	10.02.90
7/90	25.01.90	136	04.04.90
8/90	07.02.90	89	01.03.90
9/90	07.02.90	111	19.04.90
10/90	22.02.90	165	-
11/90	22.02.90	166	-
12/90	20.03.90	170	-
13/90	21.03.90	172	-
14/90	22.03.90	173	-
15/90	05.04.90	135	24.05.90
16/90	16.05.90	185	-
17/90	17.05.90	184	-
18/90	23.05.90	88	27.07.90
19/90	31.05.90	188	-
20/90	28.06.90	139	08.08.90
21/90	28.06.90	146 e.a.	09.08.90
22/90	28.06.90	150	09.08.90
23/90	28.06.90	165	08.08.90
24/90	28.06.90	191	-
25/90	05.07.90	112 e.a.	06.10.90
26/90	14.07.90	132 e.a.	04.08.90
27/90	14.07.90	208 e.a.	-
28/90	14.07.90	207 e.a.	-
29/90	09.10.90	155	13.11.90
30/90	09.10.90	156	10.11.90
31/90	09.10.90	218	-
32/90	24.10.90	229 e.a.	-
33/90	24.10.90	240	-
34/90	14.11.90	198 e.a.	-
35/90	14.11.90	224	-
36/90	22.11.90	171	28.12.90
37/90	22.11.90	244	-
38/90	18.12.90	242	-
39/90	21.12.90	190	17.01.91
40/90	21.12.90	166	31.01.91
41/90	21.12.90	186	18.01.91
42/90	21.12.90	163	31.01.91

DE BEVOEGDHEID VAN DE RAAD VAN STATE INZAKE ONTEIGENINGEN

*Het Arbitragehof als waarborg voor de eenvormige en grondwettige toepassing van de wet –
Een commentaar bij het arrest Gautot nr. 42/90 van 21 december 1990 van het Arbitragehof*

1. Het arrest Gautot¹ is zeer interessant omdat het Arbitragehof hier in antwoord op een prejudiciële vraag beslist hoe de aangewezen wetsbepalingen, om niet in strijd te zijn met de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet, dienen te worden uitgelegd.

De vrederechter van het kanton Asse legde bij vonnis van 23 november 1989² in het kader van een onteigeningsprocedure de volgende prejudiciële vraag voor aan het Arbitragehof: «Zijn de artikelen 7 en 16, 2, van de onteigeningswet van 1962 en artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State in strijd met de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet, in de mate dat voormelde artikelen de toegang van de onteigende tot de Raad van State om de nietigverklaring van het onteigeningsbesluit te vragen, verhinderen, daar waar de belanghebbende derden wel kunnen optreden voor de Raad van State?»³.

¹ Arbitragehof, 21 december 1990, *R.W.*, 1990-91, 885.

² Vred. Asse, 23 november 1990, A.R. nr. 7542, onuitgegeven.

³ Artikel 7 van de wet van 26 juli 1962: «Op de dag die voor de verschijning is bepaald, aanvaardt de vrederechter als tussenkomen de partijen, zonder verdere procedure en zonder dat daaruit vertraging mag voortvloeien, de belanghebbende derden die erom verzoeken.

Na de opmerkingen van de aanwezige partijen te hebben gehoord, oordeelt de rechter of de vordering regelmatig is ingesteld, de door de wet voorgeschreven formaliteiten vervuld zijn en het plan van de grondinnemingen van toepassing is op het goed waarvan de onteigening wordt gevorderd. De aanwezige verweerders zijn, op straffe van verval, gehouden alle excepties die zij menen te kunnen opwerpen, ineens voor te brengen. De vrederechter beschikt, ten laatste achtenveertig uren na de verschijning, bij één enkel vonnis over het geheel.

Hoger beroep tegen het vonnis waarbij de rechter de vordering van de onteigenaar afwijst en beslist dat er derhalve geen aanleiding bestaat om de procedure voort te zetten, wordt ingesteld binnen vijftien dagen na de uitspraak. De termijn van verdaging bedraagt altijd acht dagen; de akte van hoger beroep bevat, op straffe van nietigheid, de bezwaren die tegen het vonnis worden ingebracht. Geen enkel ander bezwaar kan in aanmerking worden genomen. Op het hoger beroep wordt beschikt op de inleidende terechtzitting of uiterlijk acht dagen later.»

Artikel 16 van de wet van 26 juli 1962: «De voorlopige vergoedingen die de rechter heeft toegekend, worden onherroepelijk, indien binnen twee maanden na de verzending van de in artikel 15, 2de lid, bedoelde stukken, geen van de partijen de herziening ervan heeft aangevraagd voor de rechtbank van eerste aanleg.

De vordering tot herziening kan ook gegrond zijn op de onregelmatigheid van de onteigening. Zij wordt door de rechtbank behandeld overeenkomstig de regels van het Wetboek van burgerlijke rechtsvordering.»

Artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State: «De afdeling doet uitspraak, bij wijze van arresten, over de beroepen tot nietigverklaring wegens overtreding van hetzij substan-

Geen van de aangehaalde wetsbepalingen sluit uitdrukkelijk de bevoegdheid van de Raad van State uit wanneer de onteigende de nietigverklaring vordert van het onteigeningsbesluit. De aangehaalde wetsbepalingen werden dan ook niet als zodanig geïnterpreteerd⁴.

1. De discussie over de bevoegdheid van de Raad van State en de rechtsbescherming van de onteigenden is nog niet volledig afgesloten

2. Het probleem is gegroeid in de rechtspraak. Aanvankelijk achtte de Raad van State zich bevoegd om na te gaan of onteigeningsbesluiten niet door machtsafwijking of machtsoverschrijding waren aangetast⁵. De Raad van State aanvaardde dus dat hij bevoegd was om de *interne wettigheidscontrole* van onteigeningsbesluiten te censureren, zonder onderscheid ten aanzien van de verzoekers.

De Raad was evenwel van oordeel dat hij niet bevoegd was om te beslissen over de *externe wettigheid* van een onteigeningsbesluit, omdat artikel 4 van de wet van 17 april 1835 bepaalt dat de rechtbank van eerste aanleg oordeelt of de administratieve vormen, die de onteigening dienen vooraf te gaan, al dan niet zijn nageleefd. Aangezien artikel 4 de bevoegdheid uitdrukkelijk toevertrouwt aan de gewone rechtbanken, wordt de bevoegdheid van de Raad van State uitgesloten⁶.

3. Er ontstond aldus een bevoegdheidsverdeling: de Raad van State was bevoegd om de interne onwettigheid

tiële, hetzij op straffe van nietigheid voorgeschreven vormen, overschrijding of afwijking van macht, ingesteld tegen de akten en reglementen van de onderscheidene administratieve overheden of tegen de administratieve beslissingen in betwiste zaken.

Wanneer een administratieve overheid verplicht is te beschikken en er bij het verstrijken van een termijn van vier maanden te rekenen vanaf de haar daartoe door een belanghebbende betekende aanmaning geen beslissing is getroffen, wordt het stilzwijgen van de overheid geacht een afwijzende beslissing te zijn waartegen beroep kan worden ingesteld. Deze bepaling doet geen afbreuk aan de bijzondere bepalingen die een andere termijn vaststellen of aan het stilzwijgen van de administratieve overheid gevolgen verbinden.»

⁴ Arbitragehof, 21 december 1990, *R.W.*, 1990-91, 885, B.1.

⁵ R.v.St., Van der Linden, nr. 2.246, 4 maart 1953. In dit arrest doet de Raad van State een interne wettigheidscontrole op verzoek van een onteigende.

⁶ Cass., 18 december 1953, *Pas.*, 1954, I, 320; R.v.St., Van der Linden, nr. 2.246, 4 maart 1953; R.v.St., de Beaufort, nr. 7.817, 26 april 1960; R.v.St., Scailquin, nr. 7.890, 24 mei 1960; Huberlant, «Le Conseil d'Etat et les compétences attribuées au pouvoir judiciaire», *J.T.*, 1953, 582 en 583; DEL MARMOL, *De l'expropriation pour cause d'utilité publique*, nrs. 29 tot 31; R.P.D.B., «Expropriation pour cause d'utilité publique», nrs. 242 tot 250.

(machtoverschrijding en machtsafwending) van het onteigeningsbesluit te sanctioneren, terwijl de externe onwettigheid door de gewone rechtbanken werd gesanctioneerd⁷. Ook vóór de oprichting van de Raad van State was men van oordeel dat de rechtbanken slechts bevoegd waren om de externe wettigheid te toetsen⁸.

4. In het arrest Scailquin oordeelde de Raad van State echter dat het gebrek aan medeondertekening van het onteigeningsbesluit door een minister en het ontbreken van een concrete motivering voor het onteigeningsbesluit vormgebreken zijn, die strijdig zijn met de door de wet voorgeschreven formaliteiten die de onteigening moeten voorafgaan en bijgevolg krachtens artikel 4 van de wet van 17 april 1835 onder het toezicht van de gewone rechter vallen⁹. In het arrest - Van Bocxlaer achtte de Raad van State zich niet langer bevoegd om de machtsafwending in een onteigeningsbesluit te sanctioneren¹⁰.

5. Vervolgens sluit de Raad van State zijn bevoegdheid om uitspraak te doen over de regelmatigheid van de administratieve onteigeningsprocedure in het kader van de wet van 26 juli 1962 in het geheel uit, voor zover het beroep tot nietigverklaring uitgaat van de onteigende zelf of een in de onteigeningswet omschreven «belanghebbende derde»¹¹. Ten aanzien van andere derden, acht de Raad zich ten volle bevoegd.

De Raad wees er in het arrest Loppart op dat de onteigenden hun opmerkingen over de onwettigheid van het onteigeningsbesluit voor de vrederechter dienen te formuleren¹². De bevoegdheid van de Raad van State om overeenkomstig artikel 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State uitspraak te doen over beroepen tot nietigverkla-

ring tegen administratieve beslissingen wegens machtsoverschrijding wordt uitgesloten, aldus de Raad in het arrest Liebin en Baudry, wanneer de verzoeker voor de justitiële gerechten beschikt over een vordering van algemene of bijzondere aard die hetzelfde werkelijke onderwerp heeft als zijn verzoekschrift voor de Raad van State¹³. Een beroep tot nietigverklaring heeft hetzelfde werkelijk onderwerp als de exceptie die door de onteigenden of in de onteigeningswet omschreven «belanghebbende derden» voor de vrederechter kan worden opgeworpen in het kader van de gerechtelijke onteigeningsprocedure van de wet van 26 juli 1962. Bijgevolg kunnen onteigenden of in de onteigeningswet omschreven «belanghebbende derden» geen beroep tot nietigverklaring instellen tegen het onteigeningsbesluit¹⁴.

Andere derden kunnen dat wel, aangezien zij niet als tussenkomende partij kunnen worden toegelaten in de gerechtelijke onteigeningsprocedure van de wet van 26 juli 1962 en er voor hen ook geen andere rechtsvordering bij de gewone rechtbanken openstaat om het onteigeningsbesluit zijn uitwerking te ontnemen¹⁵.

In het arrest Cornette zegt de Raad dat het er weinig toe doet dat de onteigenden niet als eigenaars van het onteigende perceel optreden maar als bureu. Het onderwerp van hun eis tot nietigverklaring valt zodra zij mede de hoedanigheid van onteigende bezitten samen met het onderwerp van de exceptie die zij kunnen voorbrengen voor het justitiële gerecht dat uitspraak moet doen over de eis van de onteigende overheid¹⁶. In een later arrest wordt dat dan weer eens verzaakt. Zo wordt aangenomen dat, wanneer de onteigening slechts betrekking heeft op een miniem gedeelte van het eigendom van verzoeker, deze zijn beroep tot nietigverklaring van het onteigeningsbesluit indient in zijn hoedanigheid van geboor van de terreinen die het voorwerp zijn van de onteigening en niet in zijn hoedanigheid van onteigende eigenaar¹⁷.

6. Verzoekster Lapeire merkte voor de Raad van State op dat de wet op de Raad van State en de onteigeningswet heel andere opvattingen huldigen wat betreft de bevoegdheid en ook andere gevolgen hebben. Zij wijst op de vroegere rechtspraak die leidde tot een bevoegdheidsverdeling tussen de Raad van State en de gewone rechtbanken¹⁸, zodat het de Raad van State is die bevoegd is om de interne

⁷ FLAMME, M.-A., *Droit administratif*, Brussel, Bruylant, 1989, nr. 346.

⁸ Cass., 29 april 1920, *Pas.*, 1920, I, 127 met conclusie procureur-generaal Terlinden; Cass., 30 maart 1933, *Pas.*, 1933, I, 185: «L'Etat agit à titre d'autorité souveraine et dans un domaine qui échappe au contrôle du pouvoir judiciaire quand, dans la procédure administrative préalable à toute instance judiciaire, il décide qu'il y a lieu d'exproprier la propriété privée pour cause d'utilité publique, quand il détermine les parcelles atteintes par le décret d'expropriation, quand il ordonne l'exécution des travaux qui doivent réaliser l'intérêt général et en approuve le plan...»; BELVA, L., COENRAETS, A. en BELVA, G., *L'expropriation pour cause d'utilité publique*, Brussel, Larcier, 1980, nr. 53; SUTENS, L.P., «De Raad van State onbevoegd t.a.v. onteigeningen?», in *Liber Amicorum Frédéric Dumon*, Antwerpen, Kluwer, 1982, (977), 978.

⁹ R.v.St., Scailquin, nr. 7.890, 24 mei 1960.

¹⁰ R.v.St., Van Bocxlaer, nr. 9.213, 27 februari 1962.

¹¹ R.v.St., Amelinckx en Piessens, nr. 10.698, 16 juni 1964; R.v.St., De Mot, nr. 11.099, 9 maart 1965; R.v.St., Loppart, nr. 11.396, 10 september 1965; R.v.St., Telecoo, nr. 13.032, 21 juni 1968; R.v.St., Leten, nr. 13.883, 9 januari 1970; R.v.St., Lapeire, nr. 14.439, 12 januari 1971; R.v.St., Lapeire, nr. 14.440, 12 januari 1971; R.v.St., Brouwers, nr. 14.687, 23 april 1971; R.v.St., Liebin en Baudry, nr. 16.159, 11 december 1973; R.v.St., Stinglhamber, nr. 16.470, 13 juni 1974; R.v.St., Royen, nr. 17.406, 30 januari 1976; R.v.St., Cornette, nr. 18.554, 10 november 1977; R.v.St., Van Rijsselberghe en D'Hondt, nr. 20.953, 12 februari 1981; R.v.St., Toback, nr. 20.958, 17 februari 1981; R.v.St., Juwiler, nr. 22.534, 12 oktober 1982; R.v.St., Gemeente Linkebeek, nr. 26.881, 11 september 1986; R.v.St., Bosmans, nr. 28.760, 10 november 1987; R.v.St., Benoit, nr. 31.074, 18 oktober 1988.

¹² R.v.St., Loppart, nr. 11.396, 10 september 1965.

¹³ R.v.St., Liebin en Baudry, nr. 16.159, 11 december 1973; het arrest Stinglhamber (hoger geciteerd) is identiek gemotiveerd.

¹⁴ R.v.St., Liebin en Baudry, nr. 16.159, 11 december 1973; R.v.St., Stinglhamber, nr. 16.470, 13 juni 1974; R.v.St., Royen, nr. 17.406, 30 januari 1976.

¹⁵ R.v.St., Liebin en Baudry, nr. 16.159, 11 december 1973; de Raad gaat hier nogal licht over het onderscheid tussen de exceptie van onwettigheid overeenkomstig artikel 107 van de Grondwet, die slechts een niet-toepassing inter partes tot gevolg heeft en het beroep tot nietigverklaring waardoor het onwettige besluit ten aanzien van iedereen uit de rechtsorde wordt verwijderd (zie Rb. Brussel, 16 juni 1971, *J.T.*, 1971, 742, dat er terecht de nadruk op legt dat een vonnis van de vrederechter over de wettelijkheid van de onteigening slechts een voorlopig karakter heeft); BELVA, L., COENRAETS, A. en BELVA, G., 54. Zie infra nr. 8 en de rechtspraak aldaar vermeld.

¹⁶ R.v.St., Cornette, nr. 18.554, 10 november 1977; R.v.St., Van Rijsselberghe en D'Hondt, nr. 20.953, 12 februari 1981.

¹⁷ R.v.St., Demarets en d'Hautecourt, nr. 23.274, 20 mei 1983.

¹⁸ Zie supra nrs. 2-3.

wettigheid van het onteigeningsbesluit te sanctioneren en niet de gewone rechtbanken. Tot slot voert verzoekster aan dat de procedure voor de Raad van State waarborgen biedt die bij de gerechtelijke procedure overeenkomstig de wet van 1962 ontbreken ¹⁹. De Raad van State wijst al die midde-len van de hand. De wet van 1962 is volgens hem niet afgeweken van de bevoegdheidsverdeling die tot stand gekomen is door de artikelen 4 en 5 van de wet van 14 april 1835 zodat de gewone rechter bevoegd blijft om toezicht te houden op de interne en de externe wettigheid van het onteigeningsbesluit.

Verzoekster gaat in cassatie tegen dit arrest van de Raad van State. Op eensluidende conclusie van de procureur-generaal Ganshof van der Meersch, verwerpt het Hof in verenigde kamers de cassatievoorziening met de overweging «dat de wet betreffende de rechtspleging bij hoogdringende omstandigheden inzake onteigening ten algemenen nutte, vervat in artikel 5 van de wet van 26 juli 1962, niet afgeweken is van de bevoegdheidsregeling bepaald door de artikelen 4 en 5 van de wet van 17 april 1835 op de onteigening ten algemene nutte, luidens welke de rechtbank oordelen zal of de bij de wet voorgeschreven formaliteiten, om tot onteigening te geraken, werden nageleefd; (...) dat door aldus aan de rechtbanken van de rechterlijke orde opdracht te geven om na te gaan of de voorgeschreven formaliteiten werden nageleefd beide wetten de daartoe strekkende bevoegdheid van elk ander rechtscollege en namelijk die van de Raad van State uitgesloten hebben; (...) dat de aan de rechtbanken van de rechterlijke orde hier opgedragen bevoegdheid krachtens artikel 107 van de Grondwet, niet beperkt is tot de controle op de externe wettelijkheid maar tevens die van de interne wettelijkheid omvat, en zich uitstrekt tot het na-gaan van het al dan niet bestaan van een overschrijding of afwending van macht» ²⁰.

7. Dit ongelukkig en overigens fel bekritiseerde ²¹ arrest had voor gevolg dat de onmiddellijk getroffen, de eigenaars en de in de wet omschreven «belanghebbende derden» (huurders, vruchtgebruikers, pachters,...) na het uitvaardigen van het onteigeningsbesluit dikwijls nog ettelijke jaren dienden te wachten vooraleer de overheid – die haar besluit rechtvaardigde op grond van «hoogdringendheid» –

effectief de onteigeningsprocedure aanvatte en zij de gevolgen van dit besluit konden bestrijden. De eigenaars en recht-hebbenden moesten dus de tijd dat het duurt wachten, zonder enige vorm van rechtsbescherming, totdat de onteigenende overheid haar besluit daadwerkelijk uitvoert ²². De Raad van State was zich blijkbaar wel bewust van het feit dat er iets haperde. In het arrest Van Rijsselberghe en D' Hondt zegt de Raad, dat verzoeker ook niet zonder enige rechtsbescherming tegen de mogelijke willekeur van het bestuur mag blijven. Verzoeker zou volgens de Raad de intrekking van het bestreden besluit ten aanzien van de overheid kunnen vorderen, om aan de beweerdte onwettigheid een einde te maken. Bij weigering van de intrekking zou tegen deze weigeringsbeslissing voor de onteigende en de belanghebbende derden dan wel een beroep bij de Raad van State openstaan op grond van artikel 14, tweede lid, van de gecoördineerde wetten op de Raad van State ²³.

Al die tijd kunnen zij bezwaarlijk verkopen, verbouwen of verfraaien wegens de blijvende onteigeningsdreiging. Dit is onbillijk ²⁴. Maar de blote eventualiteit van het nadeel dat de onteigende zou ondervinden wegens de vertraging waarmee de onteigenende overheid de vordering tot onteigening op gang brengt, is dan weer niet voldoende, voor de Raad van State, om een wijziging in de verdeling van de bevoegdheid tussen de rechterlijke macht en de Raad van State, afdeling administratie, te wettigen ²⁵.

Dit leidde tot de absurde situatie dat, hoe minder rechtstreeks men bij de onteigening betrokken is, des te meer rechten men heeft ²⁶.

8. Om hun rechten effectief en tijdig te kunnen verdedigen waren de eigenaars en belanghebbende derden volledig aangewezen op een bereidwillige buur, die zich voor een beroep tot nietigverklaring wilde lenen ²⁷.

9. Eigenaars en rechthebbenden werden duidelijk gediscrimineerd door de interpretatie die het Hof van Cassatie

²² FLAMME, M.-A., o.c., nr. 348; SUTENS, L.P., o.c., 981.

²³ R.v.St., Van Rijsselberghe en D'Hondt, nr. 20.953, 12 februari 1981.

²⁴ DERINE, R., *Zakenrecht*, I, A., 1974, 350.

²⁵ R.v.St., Mertens-Maraite, nr. 17.060, 5 juni 1975. Zelfs wanneer de Raad een dergelijk motief wel voldoende zou vinden, is hij niet bevoegd een wettelijke bevoegdheidsverdeling te wijzigen. Met deze overweging had de Raad overeenkomstig de Waleffe-doctrine moeten denken aan de toetsing aan de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet.

²⁶ DUMONT, M., o.c.; SUTENS, L.P., o.c., 982.

²⁷ Buren hebben volgens de Raad van State wel een voldoende belang om de nietigverklaring te vragen vanwege de mogelijke hinder die zij zullen lijden; R.v.St., Telecoo, nr. 13.032, 21 juni 1968; R.v.St., Lieben en Baudry, nr. 16.159, 11 december 1973; R.v.St., Stinglhamer, nr. 16.470, 13 juni 1974; R.v.St., Tobback, nr. 20.958, 17 februari 1981 (waarbij de onteigeningswet niet van toepassing geacht wordt op de echtgenoot van de eigenaar van het te onteigenen perceel, wanneer hij gehuwd is onder het stelsel van de scheiding van goederen, en wanneer hij evenmin belang heeft bij de onteigening op grond van rechten van huur, gebruikspand, gebruik of bewoning, en wanneer het betrokken goed evenmin de echtelijke woonst is); R.v.St., Peirlinck, nr. 22.210, 27 april 1982; R.v.St., Demarets en D'Hautecourt, nr. 23.274, 20 mei 1983 (zie ook de arresten 23.265 tot 23.276); R.v.St., Sengulen, nr. 25.033, 8 februari 1985.

¹⁹ R.v.St., Lapeire, nr. 14.440, 12 januari 1971.

²⁰ Cass., 3 maart 1972, *R.W.*, 1971-72, 1647, met conclusie van de procureur-generaal GANSHOF VAN DER MEERSCH, *R.W.*, 1971-72, 1634 e.v.; zie ook Cass., 18 december 1953, *Pas.*, 1954, 1320, en Cass., 29 januari 1971, *Pas.*, 1971, I, 496.

²¹ DUMONT, M., «Expropriation pour cause d'utilité publique. La compétence du Conseil d'Etat en matière d'expropriation pour cause d'utilité publique», *R.A.*, 1958, 221-230; HOFFLER, J.T., 1962, 438; HUBERLANT, C., «Le contrôle judiciaire des expropriations pour cause d'utilité publique. Jusqu'où s'étend-il? A-t-il un caractère exclusif?», noot onder Cass., 3 maart 1972, *R.C.J.B.*, 1973, 469-473; QUINTIN, J.M., «Les concessions d'autoroutes. Les expropriations pour cause d'utilité publique. La loi du 26 juillet 1962», *Pro Civitate*, 1962, 77; SUTENS, L.P., o.c. Het valt trouwens op dat deze rechtspraak voortdurend wordt aangevallen door het inleiden van nieuwe zaken. De verzoekers hebben immers geen andere keuze dan de Raad van State te trachten op andere gedachten te brengen. Momenteel is er ook voor de Raad van State een zaak hangende waarbij de verzoeker op het discriminatoir karakter wijst. Een goede gelegenheid om de impact van het arrest Gautot te meten. Zie de rechtspraak aangehaald in noot 11.

en de Raad van State aan de onteigeningswet en aan artikel 14 van de wet op de Raad van State gaven ²⁸.

10. De door prof. Suetens wenselijk geachte kentering ²⁹ kondigde zich aan in het arrest Bosmans ³⁰. In dit arrest blijkt de Raad van State zijn bevoegdheid ten aanzien van onteigenden en rechthebbenden niet langer uit te sluiten, zolang de gerechtelijke onteigeningsprocedure niet is ingezet ³¹. Daarmee blijkt de Raad van State te kennen te geven dat hij de oplossing wil aannemen die door verschillende auteurs werd voorgesteld, namelijk zijn bevoegdheid te aanvaarden zolang de gerechtelijke procedure nog niet is ingesteld ³².

In het arrest Benoit komt de Raad van State echter terug tot zijn vorige rechtspraak en verklaart zich onbevoegd ten aanzien van een verzoekschrift dat uitgaat van een huurder ³³.

11. De maatregel die in de rechtsleer wordt voorgesteld, is volgens prof. Suetens maar een halve maatregel, die geen steun vindt in het positieve recht. Ofwel, zegt prof. Suetens, aanvaardt men dat de bevoegdheid van de gewone rechter met betrekking tot de toetsing van de wettigheid van het onteigeningsbesluit exclusief is, met alle nadelen daaraan verbonden, ofwel moet worden aanvaard dat de Raad van State en de gewone rechter concurrerende bevoegdheden hebben ³⁴.

12. Op het eerste gezicht blijkt het Arbitragehof met het arrest Gautot de discussie over de bevoegdheid van de Raad van State af te sluiten in de zin zoals bepleit door de boven aangehaalde auteurs ³⁵: de onteigende en de derden bedoeld in artikel 6 van de wet van 26 juli 1962 kunnen de wettigheid van het onteigeningsbesluit aanvechten voor de Raad van State zolang de gerechtelijke procedure niet is in-

gezet. Daarmee neemt het Arbitragehof duidelijk afstand van de rechtspraak van het Hof van Cassatie en de Raad van State.

13. De aandachtige lezer zal merken dat het Hof op algemene wijze zegt dat eigenaars en belanghebbende derden een onteigeningsbesluit rechtstreeks kunnen aanvechten voor de Raad van State. In een volgende paragraaf voegt het daaraan toe dat dit in ieder geval kan vóór het tijdstip waarop de onteigende overheid gedagvaard heeft. Het Hof antwoordt uitdrukkelijk niet op de vraag op welke manier de bevoegdheidsregeling moet worden opgevat nadat de onteigende overheid gedagvaard heeft ³⁶. Het Arbitragehof laat met andere woorden de deur open om verder te gaan. De discussie omtrent de bevoegdheid van de Raad van State inzake onteigeningen is dus zeker nog niet afgelopen wat betreft de concurrerende bevoegdheden.

14. In ieder geval genieten de onteigende en de belanghebbende derden ingevolge het arrest Gautot vóór de aanvang van de gerechtelijke onteigeningsprocedure dezelfde rechtsbescherming als de andere derden die van enig belang kunnen doen blijken, zoals de burens. De onteigende en de belanghebbende derden kunnen dan ook niet alleen het onteigeningsbesluit bestrijden met een beroep tot nietigverklaring voor de Raad van State, zij kunnen de Raad ook de schorsing van de tenuitvoerlegging vragen in de mate waarin het onteigeningsbesluit strijdig is met het gelijkheids- en non-discriminatiebeginsel ³⁷ en zij kunnen de kort-geding-rechter vragen het besluit op te schorten.

De integrale rechtsbescherming van de onteigende en de belanghebbende derden kan tot gevolg hebben dat de gerechtelijke onteigeningsprocedure nooit zal aanvangen. Dit kan de overheid die zich op dringende omstandigheden beroept er alleen maar toe aanzetten om deze procedure slechts te gebruiken wanneer het werkelijk dringend is ³⁸.

2. De bevoegdheid van het Arbitragehof

15. Het Arbitragehof is bevoegd om wetten, decreten en ordonnances te toetsen aan artikel 6bis van de Grondwet ³⁹.

Het eerste deel van artikel 6bis, dat het genot van de rechten en vrijheden zonder discriminatie toekent aan alle Belgen, heeft een algemene draagwijdte, zodat elke discrimina-

²⁸ SUTENS, L.P., o.c., 981.

²⁹ SUTENS, L.P., o.c., 985.

³⁰ R.v.St., Bosmans, nr. 28.760, 10 november 1987.

³¹ «Zodra de onteigende overheid de gerechtelijke procedure op grond van de wetten van 17 april 1835 en 26 juli 1962 heeft ingezet, zou een beroep bij de Raad van State, gericht tegen het onteigeningsbesluit, dat kan worden beschouwd als een aan de onteigening voorafgaande akte welke niettemin onmiddellijk de belangen van de onteigende schaaft, een beoordeling noodzaken van dezelfde externe en interne wettigheid waarover de gewone rechter geroept is uitspraak te doen in het kader van een proces dat, blijkens de artikelen 11 en 92 van de Grondwet, betrekking heeft op een geschil over een burgerlijk recht, waarvoor de gewone rechter bij uitsluiting bevoegd is» (R.v.St., Bosmans, nr. 28.760, 10 november 1987).

³² DUMONT, M., «Expropriation pour cause d'utilité publique. La compétence du Conseil d'Etat en matière d'expropriation pour cause d'utilité publique», R.A., 1958, 221-230; Flamme, M.-A., *Droit administratif*, Brussel, Bruylant, 1989, nr. 348; HOFFLER, J.T., 1962, 438; HUBERLANT, C., «Le contrôle judiciaire des expropriations pour cause d'utilité publique. Jusqu'où s'étend-il? A-t-il un caractère exclusif?», noot onder Cass., 3 maart 1972, R.C.J.B., 1973, 469-473; QUINTIN, J.M., «Les concessions d'autoroutes. Les expropriations pour cause d'utilité publique. La loi du 26 juillet 1962», *Pro Civitate*, 1962, 77.

³³ R.v.St., Benoit, nr. 31.074, 18 oktober 1988. De Raad van State bouwt hier voort op zijn rechtspraak van het arrest Van Rijsselberghe en D'Hondt, nr. 20.593. Zie echter het arrest Mertens-Maraite, nr. 17.060.

³⁴ SUTENS, L.P., o.c., 982.

³⁵ Zie noot 32.

³⁶ Arbitragehof, 21 december 1990, R.W., 1990-91, 885, B.3.3.

³⁷ Bijvoorbeeld wegens schending van de gelijkheid ten aanzien van de openbare lasten. De geschiedenis van de autosnelwegen kan hiervan méér dan één voorbeeld leveren.

³⁸ Onteigeningen op grond van dringende omstandigheden, waarvan het doel pas vele jaren later gerealiseerd wordt zijn zonder meer een misbruik van de procedure van de wet van 26 juli 1962 (zie DERINE, R., o.c., 350). Men mag in het kader van een behoorlijk bestuur toch wel van een overheid verwachten dat op het ogenblik dat zij tot de onteigening overgaat, zij ook effectief met de realisatie van het doel van de onteigening aanvangt en daarvoor de nodige budgetten gemaakt heeft. In sommige gevallen moet men zelfs vaststellen dat de onteigende goederen na vele jaren gewoon opnieuw verkocht worden en het doel van de onteigening gewoon is opgegeven. Of erger, dat door het goed te verkopen aan derden, deze in de mogelijkheid gesteld worden het project van de onteigenden te realiseren (zie hierover HAUMONT, F., *Les instruments juridiques de la politique foncière*, Brussel, Story, 1990, 211-212).

³⁹ Artikel 1, 2°, van de Bijzondere Wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof.

tie verboden is wat er ook de oorsprong van moge zijn. De grondwettelijke regel van niet-discriminatie is van toepassing op alle rechten en vrijheden die aan de Belgen zijn toegekend ⁴⁰.

Tot de bij artikel 6bis van de Grondwet gewaarborgde rechten en vrijheden behoren eveneens de rechten en vrijheden die voortvloeien uit internationale verdragsbepalingen met rechtstreekse werking ⁴¹.

Rechtstreeks werkende internationale verdragsbepalingen zoals die van het E.V.R.M. en I.V.B.P.R. en het EEG-Verdrag, kunnen in samenhang met de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet als middel voor het Arbitragehof worden opgeworpen ⁴².

Het Arbitragehof acht zich dan ook bevoegd om na te gaan of wetten, decreten en ordonnances geen discriminatie invoeren in het genot van het door artikel 11 van de Grondwet en artikel 1 van het eerste aanvullend protocol van het E.V.R.M. toegekende recht op eigendom ⁴³.

Het Arbitragehof is eveneens bevoegd om na te gaan of de wet geen discriminatie invoert in het genot van het door de artikelen 6, lid 1, en 13 van het E.V.R.M. en 14 van het I.V.B.P.R. gewaarborgde recht op toegang tot een rechtbank en het recht op een behoorlijke rechtspleging.

16. Alleen wanneer het Arbitragehof verzocht wordt om een nieuw uitgevaardigde wet, decreet of ordonnantie te vernietigen, zal de toetsing veelal beperkt blijven tot de wettekst.

17. Bij prejudiciële vragen wordt het Hof niet gevraagd om een bestaande (soms zelfs al oude) wettekst te toetsen, maar heel de rechtsregel, dit wil zeggen de wettekst en de interpretatie die de hoven en rechtbanken en de administratieve rechtscolleges aan deze wettekst geven.

In het befaamde Babcockarrest wees het Hof van Cassatie erop dat de toepassing van het vreemde recht zich niet beperkt tot de wettekst ⁴⁴. De interpretatie is dikwijls belangrijker dan de wettekst zelf. In het geval waarover het Hof van Cassatie zich in het Babcockarrest diende uit te spreken, werd een identieke wettekst in België en in Frankrijk op een totaal verschillende wijze uitgelegd. Het Hof was dan ook terecht van oordeel, dat, wanneer het Franse recht van toepassing is, de wettekst dient te worden toegepast op de wijze waarop hij door de Franse rechtspraak wordt uitgelegd.

De leer van het Babcockarrest van het Hof van Cassatie wordt door het Arbitragehof in het arrest Gautot toegepast ten aanzien van het Belgisch recht. Het Arbitragehof stelt vast dat geen van de aangehaalde wetsbepalingen de be-

voegdheid van de Raad van State uitsluiten en deze bepalingen niet als zodanig geïnterpreteerd werden ⁴⁵. Indien de bevoegdheid van het Hof zich zou beperken tot de toetsing van de wettekst, was de zaak hiermee afgelopen.

18. Het Hof heeft zich terecht bevoegd geacht om de rechtsregel volledig te toetsen. In de prejudiciële vraag wordt door de vrederechter trouwens een welbepaalde interpretatie naar voren geschoven, namelijk de interpretatie van het Hof van Cassatie en de Raad van State. Aldus komt het Hof ertoe uit te leggen hoe de wettekst dient te worden geïnterpreteerd opdat de regel niet strijdig zij met het gelijkheids- en non-discriminatiebeginsel van de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet. Een andere interpretatie die strijdig is met die van het Arbitragehof, schendt bijgevolg het grondwettelijk gelijkheids- en non-discriminatiebeginsel ⁴⁶.

19. De hoven en de rechtbanken en de administratieve rechtscolleges moeten de wetten uitleggen in overeenstemming met de Grondwet ⁴⁷. Een wettekst die op verschillende wijzen kan worden geïnterpreteerd, mogen zij in geen geval een interpretatie geven die het Arbitragehof zou verplichten om de regel strijdig te bevinden met de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet.

20. Stelt het Hof vast dat de door de gewone en de administratieve rechtscolleges gegeven interpretatie strijdig is met het grondwettelijk gelijkheids- en non-discriminatiebeginsel, dan zal het uiteraard daarom de wettekst niet strijdig verklaren, maar wel zeggen hoe de wettekst dient te worden geïnterpreteerd opdat hij niet strijdig zij met de artikelen 6 en 6bis van de Grondwet ⁴⁸. Tenzij de tekst natuurlijk als zodanig strijdig is met deze grondwetsartikelen en het derhalve vaststaat dat de wetgever duidelijk de bedoeling gehad heeft om een wet uit te vaardigen die niet in overeenstemming is met de Grondwet.

Door toepassing van de Waleffe-doctrine staat het Arbitragehof garant voor een eenvormige en grondwettige interpretatie van de wetten, decreten en ordonnances. Wij vallen Velaers bij, wanneer hij stelt dat het aangewezen is dat de rechter ingeval meerdere interpretaties mogelijk zijn, zich voor een grondwetsconforme interpretatie bij wijze van prejudiciële vraag aan het Arbitragehof dient te richten teneinde de tegenstrijdige interpretaties te vermijden ⁴⁹.

⁴⁵ Arbitragehof, 21 december 1990, *R.W.*, 1990-91, 885, B.1.

⁴⁶ VELAERS, J., *Van Arbitragehof naar Grondwettelijk Hof*, Antwerpen, Maklu, 1990, nr. 475.

⁴⁷ Cass., 20 april 1950, *Pas.*, 1950, I, 560, met conclusie van de procureur-generaal CORNIL (het zgn. arrest «Waleffe»).

⁴⁸ Arbitragehof, nr. 20/89, 13 juli 1989, *B.S.*, 2 september 1989 (met betrekking tot het al dan niet schenden van bevoegdheidsregels); Arbitragehof, nr. 9/90, 7 februari 1990, B.3; DELVA, J., «Staatsrechtelijk profiel van het Belgisch Arbitragehof», *T.B.P.*, 1991, (69), 82; VELAERS, J., *Van Arbitragehof naar Grondwettelijk Hof*, Antwerpen, Maklu, 1990, nr. 475.

⁴⁹ VELAERS, J., *Van Arbitragehof naar Grondwettelijk Hof*, Antwerpen, Maklu, 1990, nr. 476. Naast de zaak Gautot kan hier ook gewezen worden op de prejudiciële vraag, die de Rechtbank van Eerste Aanleg te Brussel op 3 oktober 1989 aan het Hof stelde: «Dient het Keizerlijk Decreet van 30 december 1808 op de Kerkbesturen in die zin begrepen te worden dat het bestuur bij meerdere gegadigden moet opteren, hetzij voor een al dan niet openbaar opbod tussen de gegadigden, hetzij door toewijzing in gelijke delen aan de gegadigden?» (*B.S.*, 31 oktober 1989).

⁴⁰ Arbitragehof, nr. 23/89, 13 oktober 1989, *B.S.*, 8 november 1989, B.12; Arbitragehof, nr. 26/90, 14 juli 1990; VELAERS, J., *Van Arbitragehof naar Grondwettelijk Hof*, Antwerpen, Maklu, 1990, nr. 196.

⁴¹ Arbitragehof, nr. 18/90, 23 mei 1990, *R.W.*, 1990-91, (75), 78, B.11.3; VELAERS, J., *Van Arbitragehof naar Grondwettelijk Hof*, Antwerpen, Maklu, 1990, nr. 196.

⁴² Arbitragehof, 21 december 1990, *R.W.*, 1990-91, 885, B.3.2; ALEN, A., «Het Arbitragehof, meer dan 'een grondwettelijk hof met beperkte bevoegdheid'», noot onder Arbitragehof, nr. 18/90, 23 mei 1990, *R.W.*, 1990-91, (80), 84-85; GHYSELS, J., *Het Arbitragehof, hoeksteen van de fiscale rechtsstaat?*, 6.

⁴³ Arbitragehof, nr. 25/90, 5 juli 1990, *B.S.*, 6 oktober 1990, B.4.

⁴⁴ Zie Cass., 9 oktober 1980, *R.W.*, 1981-82, 1471, met noot VAN DER ELST; GHYSELS, J., o.c., 7.

21. Uit het arrest Gautot volgt nog een andere belangrijke vaststelling ten aanzien van de bevoegdheid van het Arbitragehof. Het Hof acht zich niet alleen bevoegd om wetten, decreten en ordonnances in overeenstemming met de artikelen 6, *6bis* en 17 van de Grondwet te interpreteren, het acht zich ook bevoegd de andere grondwetsartikelen op dezelfde wijze te interpreteren.

22. Niettegenstaande het Hof zich bevoegd acht om iedere discriminatie te sanctioneren, wat ook de oorsprong van deze discriminatie is⁵⁰, kan het een ander grondwetsartikel niet strijdig verklaren met de artikelen 6, *6bis* of 17⁵¹.

23. De Grondwet dient wel op een samenhangende manier te worden uitgelegd. Met het arrest kan dan ook worden ingestemd wanneer het ervan uit gaat dat de grondwetgever met artikel 92 geen discriminatie op het oog gehad heeft⁵². Het instellen van een Rechtsstaat impliceert immers dat alle onderdanen dezelfde rechtsbescherming wordt geboden⁵³.

Het Hof van Cassatie en de Raad van State hebben hun uitspraken gemotiveerd door verwijzing naar de artikelen 11 en 92 van de Grondwet⁵⁴. De Brusselse Executieve wierp in de zaak Gautot op dat de prejudiciële vraag niet ontvanke-lijk was omdat zij ertoe zou strekken een beweerde discriminatie die voortvloeit uit de Grondwet zelf te toetsen⁵⁵. De partij Gautot had hierop geantwoord dat de artikelen 6 en *6bis* van een hogere rechtsorde zijn en om die reden in ieder geval voorrang hebben op artikel 92⁵⁶. Uit het arrest blijkt dat het Hof van mening is dat andere grondwetsartikelen (zoals in casu de artikelen 11 en 92) evenmin in strijd met de artikelen 6 en *6bis* mogen worden uitgelegd. De Waleffe-doctrine wordt dus doorgetrokken tot de andere grondwetsartikelen.

3. De gevolgen van het arrest Gautot

24. Stelt het Hof bij wijze van arrest, in antwoord op een prejudiciële vraag een schending van een bevoegdheidsver-

Als voorbeeld van hoe het niet moet, kan verwezen worden naar een vonnis van de 12e kamer van de Correctionele Rechtbank te Hasselt van 18 februari 1991 (niet gepubliceerd), waar de rechtbank weigert een prejudiciële vraag te stellen vanwege het beginsel van de scheiding der machten. Een dergelijke motivering komt erop neer dat het Arbitragehof niet bevoegd geacht wordt om een wet aan de artikelen 6 en *6bis* van de Grondwet te toetsen. De rechtbank schaft met andere woorden het Arbitragehof af!

⁵⁰ Zie nr. 15.

⁵¹ Zo bevat artikel 16, § 2, van de Grondwet een duidelijke discriminatie, die moeilijk conform de Waleffe-doctrine in overeenstemming met de artikelen 6 en *6bis* kan worden uitgelegd. Deze discriminatie zou wel kunnen worden opgeworpen voor het Hof van Straatsburg.

⁵² DELVA, J., o.c., 82.

⁵³ Zie hierover DUMON, F., «Over de Rechtsstaat», rede uitgesproken op de plechtige openingszitting van het Hof van Cassatie op 3 september 1979, *R.W.*, 1979-80, 273; GHYSELS, J., o.c., 1 e.v.

⁵⁴ Artikel 11: «Niemand kan van zijn eigendom worden ontzet dan ten algemenen nutte, in de gevallen en op de wijze bij de wet bepaald en tegen een billijke en voorafgaande schadeloosstelling.»

Artikel 92: «Geschillen over burgerlijke rechten behoren bij uitsluiting tot de bevoegdheid van de rechtbanken».

⁵⁵ Arbitragehof, 21 december 1990, *R.W.*, 1990-91, 885, A.2.2, en A.2.3.

⁵⁶ Arbitragehof, 21 december 1990, *R.W.*, 1990-91, 885, A.3.2.

delende norm of van de artikelen 6, *6bis* en 17 van de Grondwet vast, dan geldt dit arrest voor de rechter die de vraag heeft gesteld en voor alle rechters die in dezelfde zaak geroepen worden uitspraak te doen⁵⁷.

25. Daarmee is de strijdig bevonden norm nog niet uit de rechtsorde verdwenen. Hiervoor moet met toepassing van artikel 4, 2° van de Bijzondere Wet van 6 januari 1989 een beroep tot vernietiging bij het Hof worden ingesteld⁵⁸.

26. In andere zaken zijn de rechtscollages die geroepen worden om uitspraak te doen aan de hand van een regel die door een arrest in antwoord op een prejudiciële vraag strijdig is bevonden, gebonden door dit arrest, tenzij ze een nieuwe prejudiciële vraag stellen⁵⁹.

27. Wanneer het Hof in antwoord op een prejudiciële vraag zegt dat een norm geen bevoegdheidsverdelende regel, noch de gelijkheid schendt, wanneer hij op een bepaalde wijze wordt geïnterpreteerd, dan geeft het Hof o.i. een authentieke interpretatie van deze norm. Alle rechtscollages zijn door deze interpretatie gebonden, anders geven zij de norm een uitleg die strijdig is met de Grondwet. Mochten deze rechtscollages niet gebonden zijn door de interpretatie van het Arbitragehof, dan zou men tot de absurde situatie komen dat het Arbitragehof verplicht zou zijn een norm te vernietigen, omdat de rechtscollages deze norm uitleggen in strijd met de grondwettelijke regels.

28. De zaak Gautot demonstreert op treffende wijze, dat door een arrest van het Arbitragehof in antwoord op een prejudiciële vraag kan komen vast te staan dat de hoven en rechtbanken en de Raad van State een wetbepaling steeds hebben uitgelegd in strijd met de artikelen 6 en *6bis* van de Grondwet. De uitspraken die op deze verkeerde interpretatie steunen blijven echter bestaan. De wet op het Arbitragehof vertoont hier een leemte, voor dergelijke gevallen is immers niet in een bijzonder rechtsmiddel voorzien⁶⁰. De vordering tot intrekking en het tweede cassatieberoep maken het herstel in natura mogelijk wanneer de norm waarop de beslissing is gegrond, door het Hof vernietigd werd. Het valt dan ook niet in te zien waarom hetzelfde rechtsherstel niet zou dienen te gelden, wanneer ten gevolge van een prejudiciële vraag vaststaat dat de toegepaste norm strijdig was met de Grondwet door de interpretatie die aan de wettekst gegeven werd. Is dit trouwens ook geen discriminatie?

29. De eigenaars en de rechthebbenden die door deze interpretatie in strijd met de artikelen 6 en *6bis* de toegang tot de Raad van State werd ontzegd, kunnen in ieder geval wel schadevergoeding eisen van de Staat op grond van de

⁵⁷ Artikel 28 van de Bijzondere Wet van 6 januari 1989.

⁵⁸ VELAERS, J., o.c., nr. 542.

⁵⁹ BEIRLAEN, A., *Het Arbitragehof: Procedure, draagwijde en gevolgen arrest*, XVIIe Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1990-91, 83; VELAERS, J., o.c., nr. 541.

⁶⁰ Na een vernietigingsarrest kan men overeenkomstig artikel 16 van de Bijzondere Wet op het Arbitragehof de intrekking van de betrokken burgerlijke uitspraak vorderen. Is er reeds een arrest door het Hof van Cassatie geweest, dan zal een tweede cassatieberoep kunnen worden ingesteld (artikel 15 Bijz. W. 6 januari 1989). Ook ten aanzien van de arresten van de Raad van State kan men na een vernietigingsarrest van het Arbitragehof de intrekking vorderen (artikel 17 Bijz. W. 6 januari 1989). Zie hierover verder VELAERS, J., *Van Arbitragehof tot Grondwettelijk Hof*, Antwerpen, Maklu, 1990, nr. 386 e.v.

artikelen 1382-83 B.W.⁶¹. Er rijst evenwel een moeilijkheid van praktische aard, namelijk dat de vrederechter of de magistraten van eerste aanleg zich zullen moeten uitspreken over fouten van het Hof van Cassatie⁶². Men mag zich immers, zoals de procureur-generaal Dumon het zo mooi uitdrukte, niet ontveinzen dat ook het Hof van Cassatie zich kan vergissen⁶³.

30. Het lijkt ons dan ook aangewezen om ook voor beslissingen die gebaseerd zijn op een interpretatie die door het Arbitragehof strijdig met de artikelen 6 en 6bis wordt bevonden, in een vordering tot intrekking en een tweede cassatieberoep te voorzien.

⁶¹ Zie hierover VAN OEVELEN, A., *De overheidsaansprakelijkheid voor het optreden van de rechterlijke macht*, Antwerpen, Maklu, 1987, nr. 786 e.v.

⁶² VAN OEVELEN, A., o.c., nr. 823.

⁶³ DUMON, F., conclusie voor Cass., 21 januari 1982, R.W., 1982-83, 549.

31. Wanneer het Hof van Cassatie een gevestigde rechtspraak, die wordt aangevochten op grond van een beweerde schending van het gelijkheids- en non-discriminatiebeginsel⁶⁴ spontaan wijzigt, dan kan deze niet meer getoetst worden door het Arbitragehof.

Intussen blijft het Arbitragehof de eerste garant van de grondrechten⁶⁵.

Jan GHYSELS
Assistent R.U.G.

⁶⁴ Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de cassatierecht-spraak voor de aansprakelijkheid van en voor ter beschikking gestelde werknemers; zie VANDENBERGHE, C., «De aansprakelijkheid van en voor ter beschikking gestelde werknemers», in *Liber Memorialis V.R.G. Gent*, Gent, V.R.G., 1987, 325.

⁶⁵ DELVA, J., o.c., 69 en 89.

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 22 OKTOBER 1990

Voorzitter: de h. Marchal

Rapporteur: de h. Rappe

Openbaar ministerie: de h. Leclercq

Advocaat: mr. Simont

Werkloosheid – 1. Controle – Gedeeltelijke werkloosheid – Activiteit uitoefenen – Controlekaart – Bewijs gedeeltelijke werkloosheid – Voorafgaande schrapping – 2. Administratieve sancties – Onjuiste verklaring – Onjuiste documenten – Begrip – Verschillende feiten

1. *De gedeeltelijk werkloze wordt geacht zijn controlekaart ten onrechte te hebben laten afstempelen, wanneer hij in de loop van een dag een activiteit in de zin van art. 126 Werkloosheidsbesluit uitoefent zonder vooraf het overeenkomstige vakje op het bewijs van gedeeltelijke werkloosheid, dat geldt als controlekaart, te hebben geschrapt.*

2. *De in de artt. 194 en 196 Werkloosheidsbesluit bedoelde administratieve sancties die respectievelijk een onjuiste verklaring en onjuiste documenten betreffen, hebben betrekking op van elkaar verschillende feiten.*

R.V.A. t/ S.

Gelet op het bestreden arrest, op 15 november 1988 door het Arbeidshof te Luik gewezen;

...

Overwegende dat de artikelen 194 en 196 van het koninklijk besluit van 20 december 1963 betreffende arbeidsvoor-

ziening en werkloosheid administratieve sancties opleggen, respectievelijk aan de werkloze die «een onjuiste verklaring heeft afgelegd» en aan de werkloze die «onjuiste documenten heeft voorgelegd»;

Dat, hoewel in het eerste geval de onjuistheid aan de werkloze te wijten is, zulks in het tweede geval niet noodzakelijk het geval is; dat beide teksten derhalve verschillende feiten kunnen beogen;

Overwegende dat het arrest dat de toepassing van artikel 194 uitsluit en enkel de bij artikel 196 bepaalde sanctie in aanmerking neemt, alleen op grond dat beide voornoemde bepalingen, met uitzondering van het bedrieglijk opzet dat alleen door laatstgenoemd artikel is vereist, «hetzelfde feit beogen», zijn beslissing niet naar recht verantwoordt;

...

Overwegende dat uit de artikelen 153, § 4, eerste lid, en 188, tweede en derde lid, van het koninklijk besluit van 20 december 1963 volgt dat de gedeeltelijk werkloze, als bedoeld in artikel 131, § 1, van dat besluit, die, in de loop van een dag, een activiteit in de zin van artikel 126 uitoefent, vooraf moet schrappen het overeenkomstige vakje op het bewijs van gedeeltelijke werkloosheid (document C.3.2) dat zijn werkgever hem heeft afgegeven en dat als controlekaart geldt; dat de werkloze die deze verplichting niet naleeft, ingevolge artikel 195, derde lid, wordt geacht zijn controlekaart ten onrechte te hebben laten afstempelen;

Overwegende dat het arrest, dat de toepassing van de bij artikel 195 bepaalde sanctie afwijst, op grond dat verweerder «geen onjuiste vermelding heeft aangebracht op zijn controlekaart maar een formulier C.3.2 heeft voorgelegd», zijn beslissing niet naar recht verantwoordt;

...

HOF VAN CASSATIE*1e KAMER – 8 NOVEMBER 1990*

Voorzitter: de h. Sace

Rapporteur: de h. Verheyden

Openbaar ministerie: de h. Velu, eerste advocaat-generaal

Advocaat: mr. Van Ommeslaghe

Huwelijksvermogensstelsels – Gemeenschappelijk vermogen – Echtscheiding – Ontbinding van de gemeenschap – Tijdstip – Tevoren verrichte bestuurshandeling*Het vonnis waarbij de echtscheiding wordt toegestaan heeft, t.a.v. de echtgenoten, wat hun goederen betreft, zijn gevolgen vanaf de dag waarop het verzoek tot echtscheiding is ingediend (art. 1278 Ger. W.).**Tot dan toe wordt het gemeenschappelijk vermogen bestuurd door de ene of de andere echtgenoot die de bestuursbevoegdheden alleen kan uitoefenen, onder gehoudenheid voor ieder van hen om de bestuurshandelingen van de andere te eerbiedigen (artt. 14/5 en 14/6 B.W.).*

H. t/ C.

Gelet op het bestreden arrest, op 27 februari 1989 door het Hof van Beroep te Luik gewezen;

Over het middel: schending van de artikelen 1278 van het Gerechtelijk Wetboek, 1415, 1416 en 1451 van het Burgerlijk Wetboek;

doordat het arrest «voor recht zegt dat mevrouw H. 637.337 frank (BBL-rekening 367-5747098-95) aan de gemeenschap is verschuldigd», op grond: dat wanneer men, zoals eiseres bij conclusie, aanvoert dat ingevolge artikel 1278 van het Gerechtelijk Wetboek, de echtscheiding tussen de partijen slechts gevolgen heeft vanaf de vordering tot echtscheiding, zulks neerkomt op een «al te letterlijke uitlegging van de tekst» en dat «de echtgenote, krachtens de basisbeginselen die van toepassing zijn op echtgenoten die onder een overeenkomst van gemeenschap beperkt tot de aanwinsten zijn gehuwd, verplicht is het betwiste bedrag terug in de gemeenschap te brengen», nu eiseres niet ontkent dat dit bedrag gemeenschappelijk was en niet kon beweren dat zij het voor haar onderhoud nodig had, nu niet is aangetoond dat de partijen vóór het neerleggen van de vordering tot echtscheiding feitelijk gescheiden waren;

terwijl artikel 1278 van het Gerechtelijk Wetboek bepaalt dat het vonnis of arrest waarbij de echtscheiding wordt toegestaan, ten aanzien van de echtgenoten, wat hun goederen betreft zijn gevolgen heeft vanaf de dag van de vordering, en daaruit volgt dat pas op die datum de lasten en baten van het gemeenschappelijk vermogen moeten worden vastgesteld, nu de echtgenoten, in een stelsel van gemeenschap, tot de aldus bepaalde datum waarop hun stelsel van gemeenschap wordt ontbonden, over de macht beschikken om alleen het gemeenschappelijk vermogen te besturen en dus te beheren, ervan te genieten en erover te beschikken en aldus de omvang ervan te wijzigen, zodat het arrest door, op grond van bovenvermelde redenen, te beslissen dat het gemeenschappelijk vermogen van de partijen diende te worden verffend en dat de omvang ervan diende te worden bepaald op een andere datum dan de datum waarop de vordering

tot echtscheiding op grond waarvan de echtscheiding tussen de partijen is toegestaan is neergelegd, zijn beslissing niet naar recht verantwoordt:

Overwegende dat, ingevolge artikel 1278 van het Gerechtelijk Wetboek, het vonnis waarbij de echtscheiding wordt toegestaan, ten aanzien van de echtgenoten, wat hun goederen betreft, zijn gevolgen heeft op de dag van de vordering, dat is op de dag waarop de vordering tot echtscheiding is neergelegd; dat tot dan toe, met toepassing van de artikelen 1415 en 1416 van het Burgerlijk Wetboek, het gemeenschappelijk vermogen door de ene of de andere echtgenoot wordt bestuurd die de bestuursbevoegdheden alleen kan uitoefenen, dat wil zeggen het beheer, het genot en de beschikking, onder gehoudenheid voor ieder van hen om de bestuurshandelingen van de ander te eerbiedigen;

Overwegende dat, derhalve, het arrest, dat vaststelt dat eiseres «op 27 juli 1980 alle baten van de gemeenschappelijke rekening heeft gehaald, te weten 637.337 frank, terwijl zij op 18 oktober de vordering tot echtscheiding heeft ingediend», en beslist dat die eiseres «het bedrag van 637.337 frank aan de gemeenschap is verschuldigd», de in het middel aangewezen bepalingen schendt;

...

NOOT – Over het ogenblik van ontbinding, zie Pintens, «De ontbinding van de huwelijksgemeenschap», in Pintens (red.), *Vereffening-verdeling van de huwelijksgemeenschap*, Antwerpen, 1987, 22-23, nr. 15.

HOF VAN CASSATIE*1e KAMER – 22 NOVEMBER 1990*

Voorzitter-rapporteur: de h. Sace

Openbaar ministerie: de h. Piret

Advocaten: mrs. Simont en Delahaye

Verzekering – Omschrijving van het risico – Verzwijging*De verzekeringnemer is gehouden aan de verzekeraar een juist beeld te geven van het risico dat hij gedekt wil zien.**De niet-vermelding van een omstandigheid waarvan de verzekeraar geen weet kon hebben en die een verzwaring van de waardering van het risico tot gevolg kon hebben, moet worden beschouwd als een verzwijging in de zin van art. 9 Verzekeringswet, zelfs als de verzekeringnemer te goeder trouw doch verkeerd in de mening verkeert dat hij niet verplicht was dat gegeven te vermelden.*Gemeenschappelijk Motorwaarborgfonds t/ N.V. De V.
e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 29 april 1988 door het Hof van Beroep te Brussel gewezen;

Over het eerste middel: schending van de artikelen 9 van de wet van 11 juni 1874 op de verzekeringsovereenkomst, houdende de titels X en XI van boek I van het Wetboek van Koophandel, 6, 1131, 1134 van het Burgerlijk Wetboek en 97 van de Grondwet,

doordat het arrest de overeenkomst tot dekking van gezins aansprakelijkheid die de tweede verweerster gesloten had met de eerste verweerster, nietig verklaart wegens verzuiging of onjuiste opgave bij de ondertekening van het contract; die beslissing onder meer baseert op de overwegingen: dat het geregeld voorkomend strafbaar gedrag van de zoon van mevrouw L. (verzekeringnemer) klaarblijkelijk een verzwarende van de waardering van het risico tot gevolg kon hebben, dat dit gegeven, ofschoon het de verzekeringnemer bekend was, niet ter kennis is gebracht van de verzekeraar; dat de verzekerde alles wat hij weet of redelijkerwijs moet weten, moet verklaren; dat hij die verklaring uit eigen beweging moet afleggen en het ontbreken van een gedetailleerde vragenlijst mevrouw L. niet ontsloeg van de verplichting om de verzekeraar op de hoogte te brengen van de gegevens die hem in staat konden stellen het gedekte risico te waarderen; dat zulks ook geldt als de verzekerde niet de mogelijkheid heeft te onderhandelen over de verzekeringsvoorwaarden en zich zonder meer akkoord verklaart met een geheel van door de verzekeraar opgestelde clausules tegen betaling van een premie waarover niet meer onderhandeld hoeft te worden; dat met (de eerste verweerster) zonder bezwaar kan worden aangenomen dat zij niet zou hebben ingestemd met de dekking van de burgerlijke aansprakelijkheid van het gezin van (de tweede verweerster), indien zij bij het sluiten van het contract weet had gehad van het strafbaar gedrag van (haar) zoon,

...

Wat het derde onderdeel betreft:

In zoverre het onderdeel afgeleid is uit een schending van artikel 97 van de Grondwet en betoogt dat het arrest niet antwoordt op de conclusie van de tweede verweerster die in substantie betoogde dat voor de toepassing van artikel 9 van de wet van 11 juni 1874 vereist was dat de verzekeringnemer had kunnen of moeten weten dat de niet opgegeven omstandigheid een invloed kon hebben op de waardering van het risico door de verzekeraar:

Overwegende dat, blijkens de in het antwoord op het eerste onderdeel weergegeven beschouwingen van het arrest, het hof van beroep erop gewezen heeft dat de tweede verweerster op de hoogte was van het strafbaar gedrag van haar zoon en dat dit gedrag een klaarblijkelijke verzwarende van de waardering van het risico door de verzekeraar kon inhouden; dat het arrest er nog aan toevoegt «dat mevrouw L. vergeefs kritiek oefent op de passieve houding van de verzekeraar die onmogelijk weet kon hebben van de gegevens die aan zijn verzekerde bekend waren en die een correcte beoordeling van het risico mogelijk zouden hebben gemaakt (en) dat de omstandigheid dat de door de verzekeraar geboden dekking bijzonder ruim was, nog een reden te meer is om aan de verzekeraar correcte informatie te verstrekken waardoor hij de kansen voor het ontstaan van het risico in concreto kan beoordelen; dat met (de eerste verweerster) zonder bezwaar kan worden aangenomen dat zij niet zou hebben ingestemd met de dekking van de burgerlijke aansprakelijkheid van het gezin indien zij bij het sluiten van het contract weet had gehad van het strafbaar gedrag van de zoon van (de tweede verweerster)»;

Dat het arrest aldus antwoordt op de in het onderdeel uiteengezette conclusie; dat het onderdeel in zoverre feitelijke grondslag mist;

In zoverre het onderdeel afgeleid is uit een schending van artikel 97 van de Grondwet en betoogt dat het hof van beroep niet heeft nagegaan of de verzekeringnemer had kunnen en moeten weten dat de niet opgegeven of onjuist opgegeven omstandigheden de waardering van het risico door de verzekeraar konden beïnvloeden:

Overwegende dat uit de hierboven weergegeven vermeldingen van het arrest blijkt dat het hof van beroep in overweging heeft genomen dat de verzekeringnemer ten minste had moeten weten dat de niet opgegeven omstandigheden, inzonderheid het geregeld voorkomend strafbaar gedrag van de minderjarige zoon, een invloed konden hebben op de risicowaardering door de verzekeraar;

Dat het onderdeel in dat opzicht feitelijke grondslag mist;

Wat het overige van het onderdeel betreft:

Overwegende dat de verzekeringnemer gehouden is aan de verzekeraar een juist beeld te geven van het risico dat hij gedekt wil zien; dat de niet-vermelding van een omstandigheid waarvan de verzekeraar geen weet kon hebben en die een verzwarende van de waardering van het risico tot gevolg kon hebben, moet worden beschouwd als een verzuiging in de zin van artikel 9 van de wet van 11 juni 1874 op de verzekering in het algemeen, zelfs als de verzekeringnemer te goeder trouw doch verkeerdelijk in de mening verkeert dat hij niet verplicht was dat gegeven te vermelden;

Overwegende dat, zoals uit het voorgaande blijkt, het hof van beroep beslist heeft dat de tweede verweerster, verzekeringnemer, wel degelijk op de hoogte was van het strafbaar gedrag van haar zoon en dat dit, trouwens geregeld voorkomend, gedrag klaarblijkelijk een verzwarende van de waardering van het risico tot gevolg kon hebben, terwijl dat gegeven niet ter kennis van de verzekeraar was gebracht;

Dat het hof aldus de beslissing dat het verzekeringscontract, overeenkomstig bovenvermeld artikel 9, nietig was wegens verzuiging, naar recht heeft verantwoord;

Dat het onderdeel in zoverre niet kan worden aangenomen;

...

HOF VAN CASSATIE

3e KAMER – 26 NOVEMBER 1990

Voorzitter: de h. Rauws

Rapporteur: de h. Verougstraete

Openbaar ministerie: de h. Lenaerts, procureur-generaal

Advocaten: mrs. De Gryse en Houtekier

1. Verjaring – Stuiting – Dagvaarding – Virtuele vordering – Schorsing arbeidsovereenkomst – Recht op loon – Schadevergoeding – 2. Veiligheidscomité – Beschermde werknemer – Ontslag – Dringende reden – Verdere tewerkstelling – Arbeidsrechtbank – Verwerping dringende reden – Gevolg – Schadevergoeding

1. Een dagvaarding stuit de verjaring van de vordering en van de daarin virtueel begrepen vorderingen.

2. Hoewel de Veiligheidswet de werkgever die de aanneming van een dringende reden voor het arbeidsgerecht vordert, niet verplicht de werknemer tewerk te stellen totdat het arbeidsrecht definitief uitspraak heeft gedaan, kan schadevergoeding

verschuldigd zijn wanneer het arbeidsgerecht de dringende reden niet aanneemt en de weigering van tewerkstelling derhalve onrechtmatig is.

N.V. D. t/ De C.

Gelet op het bestreden arrest, op 5 januari 1990 door het Arbeidshof te Gent, afdeling Brugge, gewezen;

Over het eerste middel, (...)

Overwegende dat de dagvaarding de verjaring stuit van de vordering die zij inleidt en van de vorderingen die virtueel daarin zijn begrepen;

Overwegende dat het arrest, na te hebben vastgesteld dat verweerder in de dagvaarding betaling van de lonen verschuldigd vanaf 9 juni 1981 vorderde en bijkomende schadevergoeding vroeg wegens het feit dat het arbeidscontract geschorst werd zonder verloning en eiseres verweerder ontsloeg zonder opzegging, ofschoon gezegd werd voor recht dat er geen dringende redenen waren, wettig oordeelt dat de bij conclusie gevorderde schadevergoeding ten bedrage van de gederfde lonen tijdens de schorsingsperiode en van de schade geleden door de onrechtmatige verbreking van de arbeidsovereenkomst, virtueel was begrepen in de inleidende dagvaarding;

Overwegende dat het arrest bijgevolg wettig beslist dat de voormelde dagvaarding de verjaring heeft gestuit met betrekking tot de vordering tot het bekomen van het in conclusie gevorderde bedrag en dat die vordering niet verjaard is;

...

Over het tweede middel, gesteld als volgt: «schending van de artikelen 1134, 1135, 1142, 1144, 1147, 1149 en 1150 van het Burgerlijk Wetboek, 1, 20, 1° en 3°, 27, 28, 29, 30, 31, 35 (...) van de wet van 3 juli 1978 op de arbeidsovereenkomsten, *1bis* inzonderheid § 2 van de wet van 10 juni 1952 betreffende de gezondheid en de veiligheid van de werknemers (...) en 2, 1° van de wet van 12 april 1965 betreffende de bescherming van het loon der werknemers,

doordat het arrest eiseres veroordeelt tot betaling van een schadevergoeding gelijk aan het nettoloon, de sociale bijdragen en afhoudingen berekend op 685.118 fr. bruto, met de wettelijke interesten vanaf 18 augustus 1982 tot de dag van betaling op grond o.m. 'dat, daar het arbeidshof in zijn arrest van 2 april 1982, dat als definitief wordt aanvaard door (eiseres) heeft beslist dat er in casu geen dringende redenen waren, de schorsing van de arbeidsovereenkomst vanaf 19 juni 1981 tot 18 augustus 1982 onterecht was; dat aldus op definitieve wijze werd vastgesteld dat (eiseres) in strijd met de wet (art. 20, 1° en 3°, Arbeidsovereenkomstenwet) haar werknemer weigerde tewerk te stellen en zijn loon uit te betalen op de wijze, tijd en plaats, als overeengekomen; dat de gevorderde vergoeding wegens derving van het loon (sub A dagvaarding), zoals ze subsidiair heromschreven is in de loop van de rechtspleging, derhalve gegrond is als een schadevergoeding die terecht is berekend op de gederfde nettolonen, met de sociale bijdragen en afhoudingen, welke (verweerder) ontbeerde ten gevolge van de ongewettigde schorsing van de arbeidsovereenkomst';

terwijl, krachtens de in het middel aangehaalde wetsbepalingen inzonderheid de artikelen 35 van de wet van 3 juli

1978 op de arbeidsovereenkomsten en *1bis* van de wet van 10 juni 1952 betreffende de gezondheid en de veiligheid van de werknemers, de werkgever tijdens de procedure tot erkenning van de dringende redenen ingeleid overeenkomstig laatstgenoemde wetsbepaling, gerechtigd is de arbeidsovereenkomst te schorsen zonder betaling van loon; krachtens de in het middel aangehaalde bepalingen van de wet van 3 juli 1978 betreffende de arbeidsovereenkomsten en van de wet van 12 april 1965 betreffende de bescherming van het loon, in geval van schorsing van de arbeidsovereenkomst geen loon verschuldigd is – behoudens indien wettelijk of conventioneel anders bepaald – nu loon de tegenprestatie is van arbeid, en tijdens de periode van schorsing geen arbeid wordt gepresteerd; het schorsen van de arbeidsovereenkomst, nu de werkgever ertoe gerechtigd is, geen fout kan uitmaken in de zin van de in het middel geciteerde bepalingen van het Burgerlijk Wetboek – zelfs indien achteraf blijkt dat de ingeroepen feiten door het arbeidsgerecht niet als dringende reden worden erkend – noch een tekortkoming van de werkgever aan de in artikel 20, 1° en 3°, van de wet van 3 juli 1978 opgenomen verplichting arbeid te verschaffen en loon te betalen zoals is overeengekomen; de schorsing aldus niet als onrechtmatig kan worden beschouwd op grond van het enkele feit dat de dringende reden achteraf niet door de arbeidsgerechten werd erkend;

zodat, het bestreden arrest niet wettig eiseres in cassatie kon veroordelen tot betaling van schadevergoeding wegens onrechtmatige schorsing van de arbeidsovereenkomst»:

...

Overwegende dat de werkgever die op grond van artikel *1bis*, § 2, van de wet van 10 juni 1952, voor het arbeidsgerecht de aanneming vordert van een dringende reden, niet verplicht kan zijn de werknemer tewerk te stellen totdat het arbeidsgerecht definitief uitspraak heeft gedaan;

Dat evenwel wanneer het arbeidsgerecht de dringende reden niet aanneemt, de weigering de werknemer tewerk te stellen onrechtmatig is; dat alsdan schadevergoeding verschuldigd kan zijn;

Dat het middel in zoverre faalt naar recht;

...

HOF VAN BEROEP TE GENT

13e KAMER – 30 MEI 1990

Voorzitter: de h. Van Avermaet

Advocaten: mrs. Remmerie en Van Haesebrouck

Verzekering – Motorrijtuigen – Aan het verkeer deelnemen – Begrip

Wanneer door een landbouwtractor die gebruikt werd om op het veld aardappelen te rooien, tijdens het regelmatig op- en afrijden modder werd achtergelaten op de openbare weg en daardoor een verkeersongeval is veroorzaakt, is het ongeval te wijten aan de foutieve bevuiling van de openbare weg, veroorzaakt door de tractor toen hij aan het verkeer deelnam. De schade wordt gedekt door de WAM-verzekering.

N.V. D. t/ S. e.a.

De betwisting heeft betrekking op een verkeersongeval dat zich op 22 oktober 1984 voordeed te Roeselare in de Onledestraat ter hoogte van het kruispunt met de Dwarsweg. S. bereed deze straat met zijn motorfiets maar hij kwam op genoemd kruispunt ten val ten gevolge van het slippen op een modderlaag die aldaar werd achtergelaten door de landbouwtractor van E., die op zijn veld aardappelen had gerooit en tijdens deze werkzaamheden «regelmatisch op en af moest rijden». Volgens de verbalisanten betrof het «grote klompen aarde en modder» die een «echt gevaar» voor de weggebruikers betekenden. Ten gevolge van de val werd S. licht gewond. E. werd strafrechtelijk vervolgd en ook veroordeeld wegens het toebrengen van onopzettelijke slagen en verwondingen aan S.

Het hoger beroep van de N.V. D. is beperkt tot de beschikking waarbij zij, als verzekeraar «Landbouwwuitbating» van E., verplicht wordt haar verzekerde dekking te verlenen. Appellante is van oordeel dat de rijbaan bevuild werd «tijdens het zuivere rijrisico» en niet tijdens de uitvoering van het werk daar het bevuilen precies veroorzaakt werd tijdens het op- en afrijden van het veld naar de openbare weg. Zij stelt dan ook dat de N.V. Z., verzekeraar B.A.-motorvoertuigen van E., tot dekking is gehouden.

De N.V. Z., daarin gevolgd door de eerste rechter, is integendeel van oordeel dat, daar de modder zich enkel bevond op de aansluiting tussen veld en rijbaan, het bevuilen van de rijbaan inherent was aan het rooien van de aardappelen zodat het wel degelijk een «uitbatingsrisico» betreft waarvoor appellante moet instaan.

Het Hof kan deze laatste zienswijze niet beamen.

Het ongeval is gebeurd op de openbare weg, toegankelijk voor het publiek, en het achterlaten van de modder op de rijbaan werd door E. gepleegd tijdens het rijden met de tractor als vervoermiddel of trekkracht op de openbare weg, meer bepaald «tijdens het regelmatig op en af rijden». De schade, veroorzaakt door het afvallen van aarde, is dus wel degelijk te wijten aan het gebruik van de tractor *in het verkeer*. Het laten vallen van aarde op de openbare weg door de rijdende tractor is een risico dat ressorteert onder die bedoeld door de wet van 1 juli 1956 op de verplichte verzekering voor autovoertuigen. Het ongeval dat ten gevolge van het bevuilen van de openbare weg wordt veroorzaakt – overigens bestraft door art. 7.1 WVR – maakt inderdaad een verkeersongeval uit (zie in die zin: *R.P.D.B.*, tw. «Assurances terrestres», p. 428, nr. 623; *Les Nouvelles, Droit commercial*, V, «Véhicules Automoteurs», p. 32).

Hierbij moet opgemerkt worden dat, ten einde te bepalen of een ongeval als de realisatie van een verkeersrisico dan wel van een uitbatingsrisico beschouwd moet worden, het criterium van «het in het verkeer zijn» een determinerende rol speelt.

Daarbij is het natuurlijk zonder belang of de bevuiling zich nu precies voordeed ter hoogte van de aansluiting tussen veld en rijbaan. Het ongeval is te wijten aan de foutieve bevuiling van de openbare weg veroorzaakt door de tractor toen hij in het verkeer was. Het enkele feit dat de tractor zelf bevuild werd tijdens het rooien van de aardappelen op het veld, kan uiteraard niet de op de rijbaan zelf begane fout doen bestempelen als een fout in de uitbating van het landbouwbedrijf die zich buiten de openbare weg situeert.

De fout die tot de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van E. aanleiding geeft, is dus gepleegd tijdens het rijden met de tractor die bij de N.V. Z. verzekerd is om te voldoen aan de vereisten van de wet van 1 juli 1956; anders was de tractor niet tot het verkeer op de openbare weg toegelaten geweest.

Daarbij komt dat de bijzondere voorwaarden van de polis «Landbouwwuitbating» – sub «Uitsluitingen» uitdrukkelijk bepalen dat «alle risico's vallend onder de toepassing van de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorvoertuigen overeenkomstig de wet van 1 juli 1956, uit de verzekering zijn gesloten».

Op grond van bovenstaande overwegingen moet dan ook worden beslist dat de N.V. Z. als verzekeraar B.A.-motorvoertuigen tot dekking is gehouden.

ARBEIDSHOF TE ANTWERPEN

2e KAMER – 17 DECEMBER 1990

Voorzitter: de h. Boes

Raadsheren in sociale zaken: de hh. Trekker en Janssens

Advocaten: mrs. Van Rillaer loco Houtekier en Smedts

Veiligheidscomité – Beschermde werknemer – 1. Ontslag – Dringende reden – Aanneming – Arbeidsgerechtigd – Eindbeslissing – Gevolg – Voorziening in cassatie – Gevolg – 2. Dringende reden – Onmiddellijk ontslag – Termijn – Aanvang

1. De voorziening in cassatie tegen een beslissing van het arbeidshof waarbij de dringende reden tot onmiddellijk ontslag van een personeelsafgevaardigde in het veiligheidscomité is aangenomen, staat dat ontslag niet in de weg.

Ingeval, na eventuele cassatie, de dringende reden tot ontslag door het arbeidshof niet wordt erkend, en de werkgever niet ingaat op het verzoek tot reïntegratie van de beschermde werknemer, zijn de wettelijke vergoedingen wegens onregelmatig ontslag verschuldigd.

2. De termijn van drie werkdagen waarbinnen het onmiddellijk ontslag wegens dringende reden aan een personeelsafgevaardigde in het veiligheidscomité moet worden gegeven, vangt aan bij de kennisgeving van het arrest van het arbeidshof waarvan, krachtens art. 1bis, § 2 van de Veiligheidswet, bij gerechtsbrief kennis wordt gegeven.

V. t/ N.V. G.

1. Feiten

Overwegende dat appellante als bediende-kassierster in dienst was van geïntimeerde (...) en bij de sociale verkiezingen van 1987 aldaar als kandidaat werd voorgedragen voor het comité voor veiligheid, gezondheid en verfraaiing der werkplaatsen;

Overwegende dat geïntimeerde op 15 april 1987 een verzoekschrift heeft neergelegd ter griffie van de Arbeidsrechtbank te Brussel tot erkenning, voorafgaande aan het ontslag, van bepaalde feiten als dringende reden tot het onmiddellijk ontslag van appellante; dat aan appellante bij schrijven van dezelfde datum meegedeeld werd dat de uitvoering van de

arbeidsovereenkomst vanaf toen en voor de duur van de procedure zou worden geschorst, zonder behoud van loon;

Overwegende dat de in voormeld verzoekschrift aangevoerde feiten als dringende reden tot het onmiddellijk ontslag van appellante erkend werden bij vonnis van de Arbeidsrechtbank te Brussel van 3 september 1987; dat dit vonnis bevestigd werd bij arrest van het Arbeidshof te Brussel van 4 maart 1988; dat dit arrest, overeenkomstig artikel 1bis, § 2, van de wet van 10 juni 1952 betreffende de gezondheid en de veiligheid van de werknemers, alsmede de salubriteit van het werk en de werkplaatsen, bij gerechtsbrief van 7 maart 1988 aan partijen ter kennis werd gebracht;

Overwegende dat geïntimeerde met aangetekend schrijven van 11 maart 1988 tot het onmiddellijk ontslag van appellante is overgegaan op basis van de door het Arbeidshof te Brussel bij arrest van 4 maart 1988 als dringende redenen tot onmiddellijk ontslag aangenomen feiten;

2. Te vroeg gegeven ontslag?

Overwegende dat appellante stelt dat het haar op 11 maart 1988 betekend onmiddellijk ontslag te vroeg gegeven werd, zodat dit ontslag onregelmatig is, omdat de door geïntimeerde als dringende redenen aangevoerde feiten nog niet definitief door de gerechtelijke instanties erkend waren aangezien de termijn voor het eventueel instellen van een cassatieberoep tegen voormeld arrest van 4 maart 1988 nog niet verstreken was op 11 maart 1988;

Overwegende dat de voorziening in cassatie, luidens artikel 1118 van het Gerechtelijk Wetboek, in burgerlijke zaken alleen schorsende kracht heeft in de gevallen die de wet bepaalt; dat de bijzondere procedure, als ingesteld bij voormeld artikel 1bis, § 2, van de wet van 10 juni 1952, geenszins zulke schorsende kracht aan een eventuele voorziening in cassatie verleent; dat integendeel aan deze bijzondere procedure tot erkenning van de dringende reden door de *arbeidsgerechten* korte termijnen zijn verbonden voor de inleiding en de behandeling van het geding in eerste aanleg en hoger beroep; dat uit die wetsbepaling volgt dat de werkgever de beschermde werknemer wegens dringende reden regelmatig kan ontslaan nadat die procedure haar volledig beslag heeft gekend in eerste aanleg en in hoger beroep, en de gerechtelijke beslissing, bedoeld in artikel 1bis, § 2, van de wet van 10 juni 1952, overeenkomstig artikel 28 van het Gerechtelijk Wetboek kracht van gewijsde heeft verkregen; dat het niet schorsend karakter van een eventuele voorziening in cassatie tegen voormeld arrest van het Arbeidshof te Brussel van 4 maart 1988 tot gevolg had dat geïntimeerde tot het onmiddellijk ontslag van appellante kon overgaan na de kennisgeving van dit arrest, zonder het verstrijken van de termijn om cassatieberoep aan te tekenen te moeten afwachten;

Overwegende dat dit niet inhoudt dat een cassatieberoep tegen een arrest waarbij de aangevoerde dringende reden tot onmiddellijk ontslag van een beschermd werknemer aangenomen wordt, geen zin meer heeft na een alzo gegeven onmiddellijk ontslag; dat immers, ingeval de aangevoerde dringende reden na cassatieberoep niet wordt aangenomen en door de werkgever niet wordt ingegaan op het verzoek van de beschermde werknemer tot reïntegratie, de werkgever de betaling van de beschermingsvergoeding en eventueel een schadevergoeding wegens niet gerechtvaardigde schorsing van de arbeidsovereenkomst verschuldigd zal zijn;

3. Te laat ontslag?

Overwegende dat appellante subsidiair stelt dat geïntimeerde op 4 maart 1988 kennis heeft genomen van het op die datum gewezen arrest van het Arbeidshof te Brussel — minstens op datum van de kennisgeving van 7 maart 1988 — en dientengevolge binnen de drie op 4 maart 1988 volgende werkdagen — minstens binnen de drie werkdagen sedert de kennisgeving van het arrest op 7 maart 1988 — tot het onmiddellijk ontslag had dienen over te gaan opdat dit ontslag niet te laat zou zijn gegeven; dat, nu het onmiddellijk ontslag pas op 11 maart 1988 werd gegeven, dit volgens appellante te laat was en dus onregelmatig, met het verschuldigd zijn van de gevorderde bedragen tot gevolg;

Overwegende dat artikel 1bis, § 2, van de wet van 10 juni 1952 uitdrukkelijk bepaalt dat het arrest van het arbeidshof in het kader van de bijzondere procedure bij gerechtsbrief aan de partijen ter kennis dient te worden gebracht; dat, gellet op deze uitdrukkelijke bepaling, de datum van het gewezen arrest niet als datum van kennisneming van de aangenomen dringende reden mag worden beschouwd, zelfs al was de partij die tot ontslag overgaat, op de hoogte van de datum van de uitspraak van het arrest, maar wel de kennisneming ervan ten gevolge van de in deze procedure beoogde kennisgeving;

Overwegende dat de artikelen 48 en volgende van het Gerechtelijk Wetboek slechts betrekking hebben op de termijnen voor het verrichten van proceshandelingen; dat de termijn van drie werkdagen, bepaald in artikel 35, derde lid, van de wet van 3 juli 1978 op de Arbeidsovereenkomsten, geen dergelijke termijn is (zie noot Stappers J., bij Arbh. Antwerpen, 27 augustus 1985, *R.W.*, 1986-87, 333); dat artikel 52 van het Gerechtelijk Wetboek derhalve ter zake niet van toepassing is en de termijn om tot het onmiddellijk ontslag over te gaan niet begon te lopen vanaf de dag na de kennisgeving bij gerechtsbrief, zoals appellante ten onrechte stelt;

Overwegende dat redelijkerwijze aanvaard dient te worden dat, na de kennisgeving van het arrest van het Arbeidshof te Brussel van 4 maart 1988 bij gerechtsbrief van 7 maart 1988, geïntimeerde ten vroegste op 8 maart 1988 kennis nam van deze gerechtsbrief; dat dientengevolge het onmiddellijk ontslag van 11 maart 1988 binnen de termijn van drie werkdagen sedert die kennisneming (9, 10 en 11 maart 1988) en derhalve tijdig gegeven werd.

BURGERLIJKE RECHTBANK TE BRUGGE

7e KAMER — 19 JUNI 1990

Voorzitter: de h. Verhaeghen

Openbaar ministerie: de h. Vandorpe

Minderjarigheid — Verlengde minderjarigheid — Ernstige geestelijke achterlijkheid

Het statuut van de verlengde minderjarigheid is slechts toepasselijk op personen wier totale geestestoestand door een duidelijke fysiologische oorzaak ernstig in hun ontwikkeling gestoord zijn en die aldus als bijna onopvoedbare personen veeleer tot de geneeskunde behoren dan tot de psychologie.

X.

Binnen de groep «geestelijke onvolwaardigen» waaromtrent diverse wettelijke systemen zijn georganiseerd van bescherming (financiële e.a.), moet duidelijk een onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds de «geestelijk gestoorden» (courant onderverdeeld in de categorieën van imbecielen en idioten, naargelang hun IQ tussen 50 en 30 dan wel onder de 30 ligt) en anderzijds de «geestelijk vertraagden» (courant aangeduid als de debielen met een IQ van 50 à 70).

Hoewel de wet in art. 487bis van het Burgerlijk Wetboek niet *expressis verbis* naar één van die categorieën verwijst, kan men gerust stellen dat het statuut van de verlengde minderjarigheid slechts toepasselijk is op personen wier totale geestestoestand door een duidelijke fysiologische oorzaak ernstig in hun ontwikkeling «gestoord» zijn en die aldus als bijna onopvoedbare personen veeleer tot de geneeskunde behoren dan tot de psychologie.

Het gebruik in de wet van de terminologie «ernstige geestelijke achterlijkheid» (aangeboren of kort nadien ontstaan), en «gekenmerkt door een uitgebleven ontwikkeling van de gezamenlijke vermogens van verstand, gevoel en wil» laat duidelijk toe het statuut van de verlengde minderjarigheid niet toe te kennen voor personen behorend tot de categorie van de debielen. Nu uit het verhoor van de betrokkene (alsmede uit bovengenoemd deskundig verslag) blijkt:

- dat men met betrokkene - zij het moeizaam - een gesprek kan voeren over dagdagelijkse dingen;
- dat betrokkene bij een psycho-technisch onderzoek een niveau van 70 IQ haalde, hetgeen haar plaatst op de grens van de debiliteit;
- dat betrokkene - qua persoonlijkheidsstructuur - contactgeremd is en zich, mede door haar normale seksuele belangstelling, nogal gemakkelijk door een man kan laten manipuleren.

Uit al deze gegevens is het duidelijk dat het verzoek niet kan toegekend worden.

BURGERLIJKE RECHTBANK TE ANTWERPEN

18 DECEMBER 1990

Voorzitter: mevr. Bax

Openbaar ministerie: de h. Jaques

Advocaten: mrs. Van Loon en Wagemans

Afstamming - Erkenning van overspelig kind a matre - Machtiging - Verzoekschrift

Het verzoek tot het verkrijgen van machtiging om over te gaan tot erkenning van een overspelig kind a matre kan worden ingeleid bij eenzijdig verzoekschrift.

S.

Overwegende dat het verzoek strekt tot het bekomen van de machtiging om over te gaan tot de erkenning van het kind Kelly De B. (...);

Overwegende dat, aangezien aan de rechtbank alleen maar een machtiging wordt gevraagd en in wezen niets tegen iemand wordt geëist, de vordering terecht ingeleid werd bij

eenvoudig verzoekschrift; dat, bij gebreke van tegenpartij, het geen contradictoire rechtspleging betreft; dat derhalve dient te worden aangenomen dat de vordering kan worden ingeleid bij verzoekschrift, niettegenstaande de procedure op verzoekschrift enkel kan worden aangewend in de door de wet bepaalde gevallen (Fettweis A., *Manuel de procédure civile*, 1987, tweede druk p. 307, nr. 412); dat tegen deze vorm van rechtsingang geen formeel bezwaar bestaat nu art. 700 Ger. W. niet van openbare orde is;

Overwegende dat de rechtstreeks betrokkenen, zijnde de moeder en de «vader» in het geding worden betrokken; dat daardoor de rechtspleging geen contradictoir karakter krijgt; dat van hen niets wordt gevorderd; dat de moeder wordt opgeroepen teneinde in voorkomend geval van haar uitdrukkelijke toestemming (art. 319, § 3, B.W.) akte te kunnen nemen om te vermijden dat zij bij de erkenning zelf haar toestemming weigert; dat «de vader» in het geding wordt betrokken in verband met het onderzoek naar het bezit van staat (art. 320, aanhef B.W.);

Overwegende dat, ook al houdt de vordering impliciet de betwisting van vaderschap in, het verzoekschrift om bovenvermelde redenen ontvankelijk is; dat de omstandigheid van het zich niet bevinden binnen het terrein van de zuivere wilige rechtsmacht wel tot gevolg heeft dat de behandeling van de vordering in openbare zitting geschiedt in acht genomen de bepaling van art. 96 Gw.;

Overwegende dat de moeder van het kind, ter zitting uitdrukkelijk toestemt in de erkenning van het kind door verzoeker;

Overwegende dat de heer Robert De B., geen verweer voert;

Overwegende dat de voorwaarden gesteld bij art. 320, 2°, B.W. ter zake vervuld blijken en dat er geen bezwaren bestaan de gevraagde machtiging te verlenen;

...

NOOT - *Anders*: Rb. Turnhout, 28 april 1988, *R.W.*, 1990-91, 334, met noot van Ann Van den Berghen, «De rechtspleging bij de procedure inzake machtiging van een overspelig kind a matre».

RECHTBANK VAN KOOPHANDEL TE ANTWERPEN

13e KAMER - 18 JANUARI 1991

Voorzitter: de h. Van Orshaegen

Advocaten: mrs. Uyttersprot loco Puelinckx en Van Raemdonck

Exclusiviteitsovereenkomsten - Alleenverkoop - Beëindiging door de concessiehouder - Opzeggingstermijn

Het staat de concessiehouder vrij, met inachtneming van een redelijke opzeggingstermijn, een alleenverkoopovereenkomst van onbepaalde tijd eenzijdig te beëindigen.

Gelet op de duur van de concessie (twaalf jaar), de aard van de bedrijvigheid en de vervangbaarheid van de dealer, dient de opzeggingstermijn te dezen op twaalf maanden te worden bepaald.

N.V. N. t/ V.

Overwegende dat uit de gegevens der zaak o.m. blijkt :

dat verweerder concessiehouder was van eiseres sedert 1 juli 1973 wat de personenwagens en zeker sedert 1 januari 1983 wat de lichte bedrijfswagens betreft, met een uitgestrekte publiciteitszone in en rond Antwerpen ;

dat hij in 1982-83 investeringen deed in een nieuwe garage en show-room, daarbij ondersteund door een extracontractueel hulplan van eiseres, o.m. inhoudende in de tijd gespreide faciliteiten ;

dat hij bij schrijven van 16 december 1985 de concessie-overeenkomst opzegde tegen 15 februari 1986 als zijnde onhoudbaar ;

dat eiseres op 9 januari 1986 deze opzeg(termijn) verwerp en verklaarde voortzetting van de overeenkomst te wensen, minstens de naleving van een opzegtermijn van 15 1/2 maand, wat door verweerder werd geweigerd ;

dat, op dagvaarding van verweerder, de voorzitter van de Rechtbank van Koophandel te Antwerpen in kort geding, besliste dat een opzegtermijn van zes maanden hem redelijk voorkwam in de omstandigheden waarin de betwisting zich voerde en onder voorbehoud van de latere beslissing van de bodemrechter ;

dat verweerder met deze beslissing geen rekening hield aangezien zijn laatste bestelling dateert van 5 februari 1986 ;

dat op 21 maart 1986 verweerder plechtig tot concessiehouder werd aangesteld van R. ; dat garage en showroom uiteraard daartoe werden omgebouwd (P.V. van vaststelling van 26 maart 1986 van gerechtsdeurwaarder D. te Antwerpen ; uitnodigingen voor academische zitting) ;

dat in april 1986 de Garage G. te K. door eiseres N. als officieel dealer voor de streek werd aangesteld ;

Overwegende dat de onderhavige betwisting dient te worden beoordeeld binnen het raam van de alleenverkoopwet ; dat verweerder zich voor de termijn ten onrechte op de aanvankelijke overeenkomsten van beperkte duur wil baseren ;

Overwegende dat geen fout van eiseres met betrekking tot een — overigens niet bewezen — onhoudbaarheid van de concessie bewezen is ;

dat het verweerder vrijstond de overeenkomst eenzijdig te verbreken doch dat hij ten onrechte geen redelijke opzegtermijn in acht nam of vergoeding voorstelde ;

Overwegende dat, rekening houdend met de duur (twaalf jaar), aard van de bedrijvigheid en de vervangbaarheid van de dealer, waarbij, blijkens de stukken, de garage G., alsnog geenszins als gelijkwaardig aan verweerder kon worden beschouwd, de opzegtermijn op twaalf maanden dient te worden bepaald ;

Overwegende dat het hulplan van eiseres deels ten goede zal zijn gekomen van verweerder als concessionaris van een concurrerend merk ;

Overwegende dat, gezien de betwisting betreffende de cijfers, het aangewezen voorkomt de vraag van eiseres tot deskundigenonderzoek met veroordeling van verweerder tot betaling van een provisioneel bedrag, in te willigen ;

...

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof van Cassatie (1e Kamer), 10 januari 1991

Verzekering — Motorrijtuigen — Ongeval veroorzaakt met bij garagehouder gestolen auto — Vordering van schadelijder tegen garagehouder — Fout van de garagehouder — Vordering van deze laatste tegen zijn WAM-verzekeraar — Garagehouder als houder van het voertuig

Bij eiseres, garagehouder, werd een auto gestolen waarmee een ongeval veroorzaakt werd. Het bestreden arrest (Hof Brussel, 24 januari 1989) oordeelt dat eiseres een fout beging in het toezicht in en de organisatie van de garage, dat die fout samenhang met het beheer van haar handelsonderneming en dat zij, gedagvaard door verweerder, de schadelijder, geen vordering kon instellen tegen verweerder, haar motorrijtuigenverzekeraar. Het arrest verklaart dat de vraag of eiseres op het ogenblik van de diefstal houder van het voertuig was, niet ter zake dienend is. Het arrest wordt om de volgende redenen vernietigd :

«Overwegende dat het arrest beslist dat eiseres, nu zij niet de vereiste voorzorgsmaatregelen heeft genomen om de diefstal van het voertuig te voorkomen, dat haar was toevertrouwd voor onderhoud en afstelling, een fout heeft begaan die een oorzakelijk verband vertoont met het door de dief van dat voertuig veroorzaakte verkeersongeval, en eiseres veroordeelt tot vergoeding van de schade die de verweerder L. door dat ongeval heeft geleden ;

«Overwegende dat naar luid van artikel 3 van de wet van 1 juli 1956 betreffende de verplichte aansprakelijkheidsverzekering inzake motorrijtuigen, 'de verzekering de burgerrechtelijke aansprakelijkheid moet dekken van de eigenaar, van iedere houder en van iedere bestuurder van het verzekerde motorrijtuig, zulks met uitzondering van de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van hen die zich door diefstal of geweldpleging de macht over het motorrijtuig hebben verschaff';

«Dat het hof van beroep, nu het oordeelt dat eiseres door haar fout had bijgedragen tot de door de verweerder L. geleden schade ten gevolge van het verkeersongeval dat werd veroorzaakt met het door de eerste verweerder verzekerde voertuig, de vordering van eiseres tegen die verzekeraar niet mocht afwijzen zonder na te gaan of eiseres, zoals zij betoogde, houder was van het voertuig ;

«Dat het arrest, nu het, op grond van de in het middel weergegeven redenen, beslist dat het niet ter zake deed of eiseres op het ogenblik van de diefstal houder was van het voertuig, voornoemd artikel 3 schendt.»

(Voorzitterl de h. Sace — Rapporteur : de h. Verheyden — Openbaar ministerie : de h. Piret — Advocaten : mrs. De Bruyn en Dassel — In de zaak : N.V. D. t/ N.V. U. en L.)

Hof van Cassatie (3e Kamer), 14 januari 1991

Vennootschap — In vereffening — Cassatieberoep inzake inkomstenbelastingen — Verzoekschrift ondertekend door vereffenaar — Bewijs van de bevoegdheid van de vereffenaar vereist.

De voorziening tegen het bestreden arrest (Hof Luik, 25 april 1990) wordt om de volgende redenen niet ontvankelijk verklaard:

«Overwegende dat het verzoekschrift tot cassatie is ondertekend door de h. André D., die verklaart 'vereffenaar te zijn, daartoe behoorlijk aangesteld bij notariële akte, zoals blijkt uit een proces-verbaal opgesteld door de notaris J.P. D., notaris te A., op 29 april 1988...';

«Overwegende dat uit geen enkel stuk waarop het Hof vermag acht te slaan blijkt dat de genoemde heer D. bevoegd was om in naam van de vennootschap H. een voorziening in te stellen en een rechtsgeding te voeren.»

(Voorzitter: de h. Marchal — Rapporteur: de h. Parmenier — Openbaar ministerie: de h. Leclercq — Advocaat: mr. De Bruyn (voor verweerder) — In de zaak: B.V.B.A. H. in vereffening t/ Belgische Staat)

Kh. Leuven, 6 maart 1990

Handelspraktijken — Vordering tot staken — Wegkopen van andermans personeel — Ongeoorloofd karakter — Medeplichtigheid aan wanprestatie van de werknemer — Desorganisatie van het bedrijf van de vroegere werkgever

Een Duitse vennootschap maakte op 23 maart 1989 een einde aan de concessie van alleenverkoop die zij aan eiseres verleend had. Op 4 april 1989 richtte zij in België een dochtervennootschap op. Eiseres verwijt deze laatste vennootschap dat zij op onrechtmatige wijze haar personeel weggeeft.

«Overwegende dat het rechtsbeginsel van vrijheid van handel en nijverheid impliceert dat de handelaar vrij is de werknemers van een concurrent aan te werven, met dien verstande dat het aanwenden van deze vrijheid niet mag geschieden in omstandigheden die het aanwenden onrechtmatig maken; dat de onrechtmatige afwerving kan blijken uit de medeplichtigheid aan een foutieve contractbreuk of uit de desorganisatie van de bedrijvigheid van de vroegere werkgever;

«Overwegende dat eiseres niet aantoonde dat verweerder medeplichtig is aan contractbreuk; dat de overgenomen personeelsleden ten opzichte van eiseres niet door een concurrentiebeding waren gehouden; dat de enkele opzegging, zonder het presteren van een opzegtermijn niet als een foutieve contractbreuk kan worden gekwalificeerd;

«Overwegende dat 'wegklopping' op zichzelf niet ipso facto als onrechtmatig of laakbaar kan worden beschouwd; dat de werkgever geen eigendomsrechten op personeel kan laten gelden en het aanwerven-afwerven van personeel evenzeer een uiting van het vrije mededingingsrecht uitmaakt; dat naarmate in het handelsverkeer de mobiliteit van werknemers toeneemt, de kwalificatie 'onrechtmatige afwerving', in steeds mindere mate in aanmerking kan worden gemaakt; dat verder ter zake niet uit het oog mag worden verloren dat aan de concessieovereenkomst een einde werd genomen zodat men het personeel niet kan verwijten dat zij hun beroepservaring in de enge markt van computer-robots wensen te bestendigen door te solliciteren bij de nieuwe concessiehouder;

«Overwegende dat van desorganisatie van de werksfeer bij eiseres geen sprake kan zijn aangezien uit de overgelegde stukken onmiskenbaar blijkt dat het Nederlandse moederconcern V. B.V. sinds begin 1981 overging tot de systematische afbouw van de Belgische vestiging (zie vonnis van de Arbeidsrechtbank te Brussel van 9 november 1984, met de overweging '... acht de rechtbank het bewezen dat vanaf begin 1981 door de moedermaatschappij in Nederland werd overgegaan tot een systematische afbouw van de Belgische vestiging...'); dat ook uit een interne nota blijkt dat 'alles via Nederland' diende te geschieden (nota van 21 september 1988); dat het dan ook evident is, dat de personeelsleden van de Belgische vestiging zouden uitkijken naar betere werkvoorwaarden en aanwerving bij de nieuwe concessiehouder; dat het moederconcern dus zelf aan de basis ligt van de ontmanteling van haar Belgische vestiging.»

(Voorzitter: de h. Mombaers — Advocaten: mrs. Van Looveren, Van Roy en Lindemans — In de zaak: N.V. V. t. N.V. C.)

BOEKEN

A.E. HARTEVELD, **De rechter-commissaris in strafzaken — Enkele oriënterende beschouwingen**, Gouda Quint BV, Arnhem, 1990, 196 pp.

Dit boek werd door de auteur op 7 juni 1990 als proefschrift verdedigd aan de Rijksuniversiteit te Groningen en tracht een nieuwe plaatsbepaling te geven aan de rechter-commissaris in het voorbereidend onderzoek in strafzaken.

De studie is onderverdeeld in twee delen. In het Algemeen Deel wordt aandacht besteed aan de regeling van het vooronderzoek in de Wetboeken van Strafvordering van 1838 en 1886 en de rechtspositie van de rechter-commissaris in het nog geldende Wetboek van Strafvordering van 1926. In het Bijzonder Deel worden enkele beschouwingen gewijd aan min of meer losstaande onderwerpen.

In het eerste hoofdstuk bespreekt de auteur de betrokkenheid van de rechter-commissaris bij de voorlopige hechtenis.

Het Nederlandse Wetboek van Strafvordering van 1838 was sterk beïnvloed door het Franse procesrecht. Voor de regeling van het vooronderzoek werd echter een nieuw stelsel ontworpen. De Nederlandse wetgever stond huiverig tegenover de benoemingswijze en grote macht van de Franse Juge d'Instruction.

Zoals in het Franse stelsel was het vooronderzoek gekenmerkt door twee fasen: het opsporingsonderzoek gevoerd door de officier van justitie en het eigenlijke gerechtelijke onderzoek gevoerd door de rechter-commissaris. Het verlenen van rechtsingang markeerde in het vooronderzoek de overgang van de zgn. voorlopige informatie naar de instructie. Hoewel de verantwoordelijkheid tijdens de voorlopige informatie bij de officier van justitie berustte, moest deze voor bepaalde bevoegdheden nodig ter opsporing een beroep doen op de rechter-commissaris zodat deze in beide fasen van het vooronderzoek optrad.

Van het principe dat de officier van justitie niet zelfstandig kon beschikken over dwangmiddelen ten behoeve van de opsporing werd geleidelijk afstand gedaan, zo o.m. bij de ontdekking op heterdaad van misdaden.

Tijdens de voorlopige informatie konden geen dwangmiddelen tegen de persoon van de verdachte worden aangewend. Hij kon niet gedwongen worden voor de rechter-commissaris te verschijnen. Zulks kon alleen na het verlenen van rechtsingang door middel van dagvaarding in persoon.

Sedert 1926 heeft de voorlopige hechtenis in het Nederlandse strafprocesrecht zich onttrokken aan het kader van de rechtsingang

en verwijzing en is zij ontwikkeld tot een zelfstandig dwangmiddel, los van de verdere inrichting van het vooronderzoek.

De regeling van de voorlopige hechtenis in het wetboek van 1838 waarbij de beslissingen over de voorlopige hechtenis aan het meeromvattende stelsel van rechtsingang en verwijzing gekoppeld werden, werkte niet heilzaam.

Ook werd voorlopige hechtenis mogelijk geacht voor de rechtsingang bij ontdekking op heterdaad waar de officier van justitie een bevel tot voorlopige aanhouding kon uitvaardigen. De mening stond voorop dat de bekrachtiging door de rechtbank van de voorlopige hechtenis, bevolen door de officier van justitie, gezien kon worden als rechtsingang.

Ook buiten heterdaad werd het mogelijk gemaakt om voor de rechtsingang de voorlopige hechtenis te bevelen. De rechter-commissaris kon op grond van art. 77 Sv. de voorlopige aanhouding van de verdachte bevelen op vordering van de officier van justitie, indien er gegronde vrees voor ontvluchting van de verdachte bestond.

In het wetboek van 1926 vervielen de rechtsingang en verwijzingsbeslissing. In alle gevallen diende de officier van justitie rechtstreeks te dagvaarden. Ook het oude onderscheid tussen de voorlopige informatie en de instructie werd opgeruimd. De rechter-commissaris bleef als rechter in het voorbereidend onderzoek gehandhaafd: hij werd belast met het gerechtelijk vooronderzoek. De voorlopige hechtenis werd definitief uit dat kader losgemaakt en de positie van de rechter-commissaris versterkt. De nieuwe regeling was een verbetering voor de verdachte, maar ook veel praktischer dan vroeger nu zij bevrijd was van de ballast van de rechtsingang en de verwijzing die aan het dwangmiddel verbonden waren.

De auteur betwijfelt of het onderbrengen van de overige dwangmiddelen zoals huiszoeking, onderzoek naar de geestesvermogens van de verdachte en later ook de telefoontap in hetzelfde grotere kader van het gerechtelijk vooronderzoek een gelukkige keuze van de wetgever geweest is.

In het tweede hoofdstuk behandelt de auteur enkele andere dwangmiddelen die te vinden zijn in de wetboeken van 1838 en 1886, zoals de huiszoeking en de inbeslagneming. Deze maakten niet dezelfde ontwikkeling door als de voorlopige hechtenis. Zij bleven steken in hun koppeling aan grotere kaders. De regeling was gebrekkig en de bevoegdheden werden fragmentarisch toegekend.

In de oude wetgeving was de inbeslagneming altijd gekoppeld aan het optreden in bijzondere situaties zoals ontdekking op heterdaad. Meestal werd bovendien nog een beperking aangebracht ten aanzien van de voorwerpen die vatbaar waren voor inbeslagneming. De Hoge Raad stelde de bevoegdheid van de officier van justitie om voorlopige aanhouding te bevelen afhankelijk van de descende.

Inzake de huiszoeking had de rechter-commissaris een algemene bevoegdheid (na een beslissing tot rechtsingang). De officier van justitie kon optreden bij ontdekking op heterdaad, hetgeen ruim werd opgevat.

Het wetboek van 1926, besproken in het derde hoofdstuk, betekkende een verbetering van de positie van de verdachte en een ruimere toedeling van bevoegdheden gepaard met de nodige dwangmiddelen en de passende waarborgen voor de verdediging. De gevallen waarin voorlopige hechtenis toegelaten was, werden uitgebreid. Door de nieuwe regeling van de verschillende vormen van vrijheidsbeneming (aanhouding, invezekeringstelling en voorlopige hechtenis) ontstond een precieze verdeling van bevoegdheden tussen enerzijds de gewone opsporingsambtenaren en de (hulp)-officier van justitie en anderzijds de rechter-commissaris.

De inbeslagneming werd ondergebracht in een algemene bepaling en de afzonderlijke bevoegdheden werden ten dele gesaneerd. De bevoegdheid van de rechter-commissaris tot huiszoeking bleef onverkort. De bevoegdheid van de (hulp)officier van justitie werd gekoppeld aan het gerechtelijk vooronderzoek. Onderzoek aan de kleding kon, bij ernstige bezwaren tegen de verdachte, door iedere opsporingsambtenaar worden verricht. De rechter-commissaris kon een onderzoek aan het lichaam of de kleding van de verdachte bevelen. De persoon diende echter vooraf daarover gehoord en bij bezwaar was een voorafgaande machtiging van de rechtbank noodzakelijk. De wetgever streefde naar een accusatoir vooronderzoek naar Engels model, maar dit bleek illusoir.

Door de grotere onpartijdigheid van de rechter-commissaris, zijn bevoegdheid een bepaald dwangmiddel toe te passen en het toekennen van een machtigingsfunctie werden in het gerechtelijk vooronderzoek meerdere functies van rechterlijke inbreng samengevat.

In het vierde hoofdstuk komt de algemene regeling van het gerechtelijk vooronderzoek aan de orde. Vanuit de rechtsbescherming van de verdachte wordt aandacht besteed aan drie kernmomenten in het gerechtelijk onderzoek: de instelling van het onderzoek, het verhoor van de verdachte en de sluiting van het gerechtelijk onderzoek. De vordering van de officier van justitie waardoor het gerechtelijk vooronderzoek wordt ingesteld, heeft een grondslagfunctie die bepalend is voor de bevoegdheid van de rechter-commissaris. Ook heeft zij een informatiefunctie voor de verdachte. Het verhoor van de verdachte is in eerste instantie gericht op de waarheidsvinding, het geeft ook een aanknopingspunt voor de uitoefening van het recht van verdediging. De sluiting van het gerechtelijk vooronderzoek brengt ten slotte de overgang van het (gematigd) inquisitoir voorbereidend onderzoek naar het (gematigd) accusatoir onderzoek ter terechtzitting. De sluiting van het gerechtelijk vooronderzoek heeft belangrijke consequenties voor de rechter-commissaris, de officier van justitie en de verdachte. De wetgever trof tal van voorzieningen die de bewaking van de voortgang in het vooronderzoek meebrachten.

In het vijfde hoofdstuk beschrijft de auteur hoe de centrale rol van de rechter-commissaris in het gerechtelijk vooronderzoek in belangrijke mate is uitgehold. Hij schrijft zulks toe aan een samenstel van factoren en ontwikkelingen, o.m. aan de communicatiemogelijkheden, de technische ontwikkeling op gebied van de wetenschappelijke politiek, de omvang en gecompliceerdheid van grote (belastingen)fraudezaken en onderzoeken i.v.m. milieuverontreiniging. Ook de aanvaarding van het bewijs van de verklaring van horen zeggen (het zgn. testimonium de auditu) heeft het bewijsstelsel doorkruist.

Naar verhouding is de rol van de rechter-commissaris als «verzamelaar» van bewijs teruggedrongen. Alleen in bijzondere zaken zoals bv. verhoor van de anonieme getuige, DNA-onderzoek, heeft hij een eigen plaats behouden.

Sommige dwangmiddelen leveren extra-complicaties op. Inzake huiszoekingen treedt de rechter-commissaris niet meer fysiek op. Zijn rol beperkt zich tot leiding geven. Het fysiek handelen is functioneel handelen geworden. De officier van justitie kan op grond van art. 97 Sv. huiszoeking verrichten in spoedgevallen mits deze gevolgd worden door een vordering tot het instellen van een gerechtelijk onderzoek. De vraag of art. 97 Sv. ook toepassing kan vinden lopende het gerechtelijk vooronderzoek werd nooit expliciet beantwoord. (Pro : conclusie adv.-gen. Fokkens bij arrest H.R., 14 november 1989, nr. 85.900).

Bij de toepassing van de telefoontap fungeert het gerechtelijk onderzoek veelal uitsluitend als kader voor machtiging van de rechter-commissaris tot af luisteren. De waarborgen die verbonden worden aan het gerechtelijk vooronderzoek, komen door de specifieke eisen die bij die dwangmiddelen gelden, in de knel.

Er wordt een wildgroei vastgesteld in bijzondere wetten waarbij aan opsporingsambtenaren bevoegdheden zijn toegekend die het Wetboek van Strafvordering voor de rechter-commissaris reserveert. Artikel 15 Vuurwapenwet 1919, artikel 9, zesde lid, van de Opiumwet, en artikel 20bis van de Telegraaf- en Telefoonwet bv. kennen een algemene inbeslagnemingsbevoegdheid toe aan de opsporingsambtenaar die krachtens artikel 104 Sv. aan de rechter-commissaris tijdens het gerechtelijk vooronderzoek toekomt. Sommige bevoegdheden zijn ruimer dan die van de rechter-commissaris. Het zijn maar enkele voorbeelden die aantonen dat het gerechtelijke vooronderzoek als kader voor de bevoegdheden van de rechter-commissaris een veel minder exclusieve plaats is gaan innemen.

In het zesde hoofdstuk gaat de auteur dan nader in op de vraag welke de plaats is van de rechter-commissaris in het gerechtelijk vooronderzoek. Hij pleit voor het behoud van een onafhankelijke rechter als waarborg tegen het ingrijpend karakter van sommige dwangmiddelen. Ook sommige vormen van onderzoek zoals het verhoor van de anonieme getuige, DNA-opsporing, worden beter door de rechter-commissaris verricht die ter zake fungeert als voorpost van de zittingsrechter. De auteur meent dat, bij losmaken van dwangmiddelen uit het gerechtelijk vooronderzoek, de rechtsbescherming voor de verdachte in redelijke mate gewaarborgd kan blijven. Hij kiest voor een stelsel waarin de rechter-commissaris voorafgaand aan de uitoefening van een dwangmiddel een machtiging moet verlenen aan de opsporende instantie.

In het Bijzonder Deel van zijn studie gaat mr. A.E. Harteveld nader in op enkele min of meer losstaande onderwerpen. Zo be-

handelt hij in het zevende hoofdstuk het onderscheid tussen beslissingen en handelingen van de rechter-commissaris in strafzaken en de betekenis van dit onderscheid voor de uitoefening van bepaalde rechtsmiddelen.

In het achtste hoofdstuk bespreekt de auteur de verhouding tussen de rechter-commissaris en de anonieme getuige. Uitgangspunt hierbij is het rapport van de Commissie «bedreigde getuige» (Commissie Remmelink) dat op 11 juni 1986 aan de minister van Justitie werd overhandigd.

De Commissie stelt o.m. voor dat een verklaring van een getuige wiens identiteit verborgen blijft, alleen dan voor het bewijs zal mogen worden gebruikt, indien de getuige door de rechter-commissaris onder eed verhoord werd.

De auteur stelt zich de vraag of het scheppen van een procedure binnen het gerechtelijk vooronderzoek ter zake geen nieuwe problemen oproept, o.m. door het binnenhalen van de procedure voor sluiting van het gerechtelijk vooronderzoek.

Het negende hoofdstuk is gewijd aan het gebruik van dwangmiddelen bij computercriminaliteit en meer bepaald de voorstellen geformuleerd door de Commissie Computercriminaliteit in haar rapport «informatietechniek en Strafrecht», dat in april 1987 werd overhandigd aan de minister van Justitie.

Omdat gegevens die van een beeldscherm rollen, als zodanig niet in beslag genomen kunnen worden, ontstaat volgens de Commissie een probleem indien het ten behoeve van de strafvordering noodzakelijk is de beschikking te krijgen over bepaalde gegevens en die gegevens niet in of op een voor beslagname fysieke drager liggen.

De Commissie opteerde voor een nieuwe strafvorderlijke bevoegdheid, «het vergaren en opnemen van gegevens» genoemd, en werkte ter zake enkele voorstellen uit.

Mr. A.E. Harteveld meent dat de gestelde problemen kunnen worden verholpen door de invoering van een nieuwe wetsbepaling die ongeveer als volgt zou kunnen luiden: «De tot inbeslagname bevoegde rechter of ambtenaar kan, indien het belang van het onderzoek dat toelaat, van gegevens die zijn opgeslagen in, of worden verwerkt door een geautomatiseerd werk ter inbeslagname een afschrift vervaardigen, dan wel bevelen dat zo'n afschrift wordt vervaardigd. Een ieder is verplicht aan het bevel te voldoen.»

Het werk van mr. A.E. Harteveld was een van de basisdocumenten voor de Commissie herijking van het Wetboek van Strafvordering ingesteld bij besluit van 13 september 1988. Het bevat benevens een samenvatting, vertaald in het Duits, ook een jurisprudentie-register, een trefwoordenregister en een verkorte lijst van de aangehaalde literatuur. De stof is bijgehouden tot 1990.

J. Luyckx

S.M.S.M. VAN DE GOOR, *Beleid en regelgeving inzake medisch-ethische vraagstukken*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1991

Dit boek is het resultaat van onderzoek dat de auteur tussen 1988 en 1990 uitvoerde in opdracht van het Nederlandse Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur naar «beleid en regelgeving inzake medisch-ethische vraagstukken».

Naar aanleiding van de discussie over de wet zwangerschapsafbreking is ook in België langzamerhand het besef groeiende dat het uitzetten van een beleid en het overgaan tot regelgeving inzake problemen van bio-ethische aard een complexe aangelegenheid is. Het doorgaans zeer (medisch) technisch karakter van nieuwe ontwikkelingen, de veelheid van betrokken belangen, dikwijls ook de financiële kosten, het ontbreken van een consensus omtrent de in het geding zijnde waarden als recht op leven, autonomie e.d.m. dragen er toe bij dat de ervaringen van de overheid met het uitzetten van beleid op andere domeinen zoals inzake sociaal-economisch beleid of financieel beleid te kort schieten. Duidelijker dan tevoren wordt gezocht naar een specifieke aanpak zoals de oprichting van een nationale commissie voor bio-ethiek, het beroep doen op bepaalde vormen van zelfregulering, het stellen van financiële kaders, het eisen van vergunningen e.d.m.

Tegen die achtergrond komt het boek van S. van de Goor precies op zijn tijd. Haar probleemstelling is namelijk de volgende: «Welke vormen van overheidsbeleid zijn geschikt en politiek bruikbaar om op ethisch controversiële beleidsterreinen betreffende de gezondheidszorg te komen tot zoveel mogelijk maatschappelijk aanvaard-

bare en — waar nodig — intern dan wel van overheidswege toetsbare patronen van handelen binnen de betrokken sectoren» (blz. 6).

Allereerst gaat de auteur in op het tot nog toe gevoerde overheidsbeleid (hoofdstuk 2). Omdat zij ervan uitgaat dat «medisch-technologische ontwikkelingen zich in eerste instantie primair afspelen binnen het beleidsveld van de gezondheidszorg» (blz. 8) schetst zij kort het tot op heden gevoerde gezondheidszorgbeleid. Het is de vraag of dit uitgangspunt recht doet aan de werkelijkheid. Nogal wat medisch-technologische ontwikkelingen spelen zich in eerste instantie af buiten de gezondheidszorg en komen op gang, of worden op gang gebracht, binnen het zuiver wetenschappelijk onderzoek. Overheidsbeleid t.a.v. nieuwe medisch-technologische ontwikkelingen wordt mede bepaald door wetenschapsbeleid dat nogal eens aan het gezondheidsbeleid voorafgaat. Hoe dan ook, uit hoofdstuk 2 blijkt dat het tot nu toe gevoerde overheidsbeleid te kort schiet om een bevredigend antwoord te kunnen formuleren op de aan de orde zijnde problematiek. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat in dat beleid tot nu toe te eenzijdig het accent is gelegd op de financiële implicaties van nieuwe medisch-technische ontwikkelingen. Daardoor dreigen de ethische en juridische problemen op een impliciete wijze te worden «opgelost» (bv. de beperking, zgn. om financiële redenen van de toegang tot in vitro fertilisatie voor gehuwde echtparen) zonder dat die problemen worden geëxpliciteerd. Tegenover dit eenzijdige beoordelingskader plaatst de auteur in hoofdstuk 3 een meer gedifferentieerd beoordelingskader aan de hand van vier beoordelingsniveaus, nl. de ethische waardering en juridische normering, de concrete belangenafweging, de professionele normering en toetsingskaders en de institutionele organisatie. Omdat het niet mogelijk is de bruikbaarheid van dit kader aan te tonen voor alle medisch-technische ontwikkelingen, beperkt de auteur zich tot twee daarvan, nl. de in vitro fertilisatie en het erfelijkheidsonderzoek. De beschrijving van de ethische en juridische vraagstellingen in dit verband blijft eerder aan de oppervlakte. Dit neemt niet weg dat het gedifferentieerd beoordelingskader dat hier wordt aangeboden, inderdaad een uitweg kan bieden voor een al te eenzijdige aanpak. In Nederland wordt het accent blijkbaar nogal eenzijdig op de financiële implicaties gelegd, terwijl in België dat element tot nu toe nauwelijks een rol speelde (zelfs onwettige zwangerschapsafbrekingen werden door de ziekteverzekering terugbetaald). De eenzijdigheid komt in België tot uiting via de nadruk die telkens weer op de zgn. therapeutische vrijheid van de arts (professionele onafhankelijkheid) wordt gelegd.

Hoofdstuk 4 gaat in het algemeen in op de voornaamste algemene kenmerken van een beleidsproces en op algemene beleidsstrategieën die de overheid in het algemeen ten dienste staan in een beleidsproces. Aan de hand van beleidsnota's wordt het huidige overheidsbeleid inzake de twee genoemde medisch-technologische ontwikkelingen geschetst.

In hoofdstuk 5 wordt opnieuw de hierboven geformuleerde probleemstelling ter hand genomen. De auteur constateert zeer terecht dat de hoeveelheid aan belangen, rechten en plichten enorm is en dat maakt de vraag welke vormen van overheidsbeleid geschikt zijn en politiek bruikbaar er niet eenvoudiger op (blz. 109). Aan de hand van de vier vermelde beoordelingsniveaus gaat de auteur na wanneer overheidsregulering noodzakelijk is, of er mogelijkheden zijn het streven van zelfregulering ook op dit terrein ingang te doen vinden, of de voorkeur moet gaan naar zgn. geconditioneerde zelfregulering enz. Het is niet verwonderlijk en ook geen verwijt dat de auteur hier meer suggesties aanreikt dan wel concrete antwoorden. Opvallend vind ik wel dat nergens de rol van de rechter ter sprake wordt gebracht als mogelijkheid om tenminste in sommige gevallen een aanzet tot oplossing te bieden. En een andere leemte acht ik het dat op geen enkele wijze aandacht wordt besteed aan regelgevende activiteiten op supranationaal niveau zoals E.G. en Raad van Europa. Dit alles doet geen afbreuk aan de waarde van dit onderzoek. Het boek is verplichte literatuur voor iedereen die betrokken is bij de beleidsvorming inzake medisch-ethische vraagstukken.

Herman Nys

M.J. DE DECKER, *Beginselen van Belgisch binnenvaartrecht*, Antwerpen, 1991, VZW De Schroef, 354 pp., 2.400 fr.

Mr. Marc J. De Decker, advocaat te Antwerpen en assistent UF-SIA heeft een uitstekend werk geschreven over de beginselen van

het Belgisch binnenvaartrecht. Zoals gemeenschapsminister Sauvens opmerkt in zijn voorwoord, is dit het eerste Nederlandstalig handboek dat het Belgisch binnenvaartrecht in al zijn aspecten behandelt.

De materie wordt door de auteur uitvoerig beschreven. Hij bespreekt achtereenvolgens het binnenschip, de binnenwateren, de scheepseigenaar en de bemanning in de binnenvaart, de wet van 5 mei 1936 op de rivierbevrachting, de toerbeurtreglementering en de Europese reglementering.

Bij de behandeling van de aansprakelijkheid van de scheepseigenaar bespreekt De Decker o.m. de toepassing van de bepalingen van het LLMC-Verdrag van 1976 op de binnenvaart. Dit verdrag inzake de beperking van aansprakelijkheid voor zeevorderingen is in de interne Belgische rechtsorde opgenomen ter vervanging van het Verdrag van Brussel van 10 oktober 1957, door de wet van 11 april 1989. Het LLMC-Verdrag beoogt specifiek de aansprakelijkheid uit hoofde van zeevorderingen, maar ingevolge art. 15.2 bestaat de mogelijkheid om het toepassingsgebied uit te breiden tot de binnenvaart. De Belgische wetgever heeft van die mogelijkheid gebruik gemaakt, zodat behoudens bepaalde uitzonderingen, deze verdragregels ook voor de binnenvaart gelden. De aansprakelijkheidslimieten, alsook de grondslag van de berekening worden vastgesteld door de Koning, die bevoegd is deze gegevens te allen tijde aan te passen, «rekening houdend met de economische toestand». Dit is voor de eerste maal gebeurd door het K.B. 27 november 1989 (uitvoering van de wet van 11 april 1989). Volgens L. Tricot (*Rechtspr. Antw.*, 1988, 190) is er bij vergissing in het B.S. sprake van 27 november en dagtekent het K.B. in werkelijkheid van 24 november 1989. De nieuwe regeling is van kracht sinds 1 januari 1990.

Zeer verdienstelijk is de fundamentele behandeling van de Europese reglementering (pp. 297 tot 339) nopens de mededingings- en steunmaatregelen, het vervoerbeleid inzake de werking van de markt, de voorschriften betreffende de technische en veiligheidsaspecten, het beroep van goederenvervoerder en de sociale voorschriften.

Het boek van mr. De Decker wordt uitgegeven door de V.Z.W. Centrum de Schroef en de opbrengst is bestemd voor het onthaal van schipperskinderen in dit centrum.

Ivo De Weerd

G.P.M.F. MOLS, *Staaende de zitting. Een beschouwing over het onmiddellijkheidsbeginsel*, Gouda Quint B.V. Arnhem, 1989, 35 pp.

Op 18 mei 1989 sprak mr. G.P.M.F. Mols een opmerkelijke rede uit naar aanleiding van de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in het straf- en strafprocesrecht aan de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht. Thema was de betekenis van het eindonderzoek.

Als reactie op het voormalige geheime strafproces wordt aan het eindonderzoek de eis gesteld dat het in het openbaar mondeling wordt gevoerd voor een onafhankelijke rechter die geroepen is een beslissing te nemen, bij voorkeur op basis van het beste bewijsmateriaal dat voorhanden is. Dit is het zgn. onmiddellijkheidsbeginsel of confrontatiebeginsel. Niet alleen komt dit de positie van de verdachte ten goede maar ook de rechterlijke functie: de waarheidsvinding en de openbaarheid komen beter tot hun recht.

In het spanningsveld tussen enerzijds de realisering van het onmiddellijkheidsbeginsel als juridische wens en anderzijds de snelheid en doeltreffendheid van het strafproces als organisatorisch verlangen is echter het gebruik om ter zitting geen getuigen te horen van uitzondering tot regel geworden, en is het onmiddellijkheidsbeginsel van zijn confrontatiepretenties ontdaan.

Belangrijk is ook de mate waarin de zittingsrechter inhoud geeft aan het onmiddellijkheidsbeginsel. Sommigen zijn georiënteerd op rechtshandhaving, anderen op criminaliteitsbestrijding of verder politieel onderzoek.

De auteur beklemtoont dat de taak van de rechter erin bestaat een zelfstandig onderzoek in te stellen en persoonlijk kennis te nemen van het bewijsmateriaal tijdens het onderzoek ter terechtzitting met inbegrip van het horen van getuigen. De naadloze overgang van het vooronderzoek naar het eindonderzoek ter zitting waarbij de opsporingsambtenaar de uitkomst van het strafproces bepaalt, moet voorkomen worden.

De auteur vestigt in dit verband de aandacht op enkele zorgwekkende ontwikkelingen zoals het institutionaliseren van geheimhouding en verklikkerij, het verschijnsel van de anonieme getuige, de telefoontap en, meer algemeen, nationale onderzoeksprogramma's zoals «Opsporing verzocht» die de rechterlijke controle op de executieve onmogelijk maken en/of bijdragen tot een cultuur waarin het gewoon is in anonimiteit te klikken. «De voortschrijdende anonymisering van het strafproces als een van de resultaten van de relativisering van het confrontatiebeginsel tast de openbaarheid in ernstige mate aan, en maakt de controle op justitiële activiteiten moeilijk zo niet onmogelijk» (p. 28). De auteur pleit dan ook voor het vasthouden aan het onmiddellijkheidsbeginsel in al zijn facetten en het bestrijden dat crimineel-politieke overwegingen van beslissende betekenis worden voor de kwaliteit van de strafrechtspleging. Zulks zal des te meer het geval zijn na het verdwijnen van de binnengrenzen in Europa en wanneer de computergestuurde informatieverwerking aan belang zal winnen.

Aansluitend hierbij is de auteur de mening toegedaan dat de verdediging meer inzicht moet krijgen in en toegang tot geplande opsporingsacties en aanhoudingen.

Mr. Mols besluit dan ook met de stelling dat aan het onmiddellijkheidsbeginsel niet kan worden getornd als beschermend rechtsbeginsel voor de burger en controle op de executieve door een onafhankelijke rechter. Hij pleit dan ook voor meer ruimte voor de liberale rechterlijke taakopvatting waarin het confrontatiebeginsel mede ten behoeve van de verwezenlijking van de primaire rechterlijke functie zijn plaats krijgt. Terzelfder tijd geeft de auteur een wenk aan de overheid om de nodige financiële middelen ter beschikking te stellen om tot een goede rechtspraak te komen. Ook is hij voorstander van een structurele verbetering van de positie en faciliteiten van de verdediging.

Het werk is geïllustreerd met enkele tekeningen van de hand van mr. Maria Mols-Kemme.

J. Luyckx

MEDEDELINGEN

De nieuwe reglementering inzake rechtsbijstandverzekering

Verslag van de studiedag, georganiseerd in het kader van de B.V.V.O. – Leerstoel actuariële en verzekeringswetenschappen door het Centrum Economisch Recht van de Vrije Universiteit Brussel op 14 maart 1991

Met het koninklijk besluit van 12 oktober 1990 betreffende de rechtsbijstandverzekering (B.S., 8 november 1990) heeft de regering de Richtlijn van de Raad van 22 juni 1987 tot coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de rechtsbijstandverzekering (*Pb.L.* 185/87 van 4 juli 1987) – weliswaar laat – naar Belgisch recht vertaald. Vandaar een studiedag die, zo mocht al uit de samenstelling van het panel blijken, niet enkel een academisch maar ook een praktisch licht zou laten schijnen over de materie. De sprekers werden ingeleid door prof. dr. Rik Van Aerschot, voorzitter van de V.U.B., die het voorzitterschap van de bijeenkomst waarnam.

De toon werd gezet door dhr. Jean Rogge, directeur van de B.V.V.O. en docent aan het VLEKHO., die, na woorden van lof aan de organisatoren van de studiedag, enige cijfergegevens nopens de rechtsbijstandverzekering in België in herinnering bracht en het bijzonder karakter van deze verzekering onderstreepte. De reglementering van deze zgn. tak 17 bevat volgens hem niets revolutionair in die zin dat er niets in zit dat in de praktijk niet reeds bestond. Hij nam

echter de gelegenheid te baat de uitdagingen te onderstrepen die door de materie zelf aan het verzekeringsbedrijf worden gesteld: de certificering voor de actuarissen en de nieuwe adviseringsstaak voor de juristen.

Vervolgens was het de beurt aan prof. dr. Guy Levie van de U.C.L., tevens actief als adjunct-directeur van de afdeling verzekeringen van de Commissie van de E.G., om de achtergronden bij de totstandkoming van de Richtlijn in te kleuren. De aandacht ging daarbij in de eerste plaats naar de voorgeschiedenis en meer specifiek naar de factoren die de totstandkoming hebben bewerkstelligd of op zijn minst versneld. Bijzondere nadruk werd gelegd op de houding van de Bondsrepubliek die erin bestond enkel de activiteiten te tolereren van gespecialiseerde rechtsbijstandverzekeraars, wat uitdraaide op een veroordeling door het Hof van Justitie (H.v.J., 4 december 1986, *Cah.Dr.Eur.*, 1987, 526, noot Steenbergen, J., en *De Verz.*, 1987, 73, noot Claassens, H.).

Prof. Levie plaatste in het tweede deel van zijn uiteenzetting de Richtlijn van 22 juni 1987 in het ruimere kader van de despecialisatie. Hij illustreerde die despecialisatie, verwijzend naar verscheidene reeds eerder tot stand gekomen of in ontwerp zijnde richtlijnen, die de financiële wereld in het algemeen en de verzekeringswereld in het bijzonder tot voorwerp hebben. Daarbij stelde hij dat een specialisatie in hetzij krediet-, hetzij verzekeringsactiviteiten nodig blijft, maar een specialisatie tussen de diverse verzekeringsbranches dat veel minder is. Tevens onderstreepte hij dat het verbod voor de lidstaten om van de verzekeraar specialisatie te eisen, niet enkel voor de rechtsbijstandverzekering, maar ook voor andere branches zoals de kredietverzekering geldt of wordt overwogen.

Ten slotte werd de rechtsbijstandverzekering geprojecteerd op het vrij verkeer van diensten. Daarbij werd, onder verwijzing naar het nog niet bekendgemaakte voorontwerp van derde richtlijn inzake verzekeringen niet-leven, de *home country control* aangekaart. Deze zou, na verloop van een overgangstermijn, veralgemeend worden door de in fase van voorontwerp verkerende richtlijn.

In zijn besluit onderstreepte prof. Levie nogmaals de rol die de Bondsrepubliek — nolens volens — heeft gespeeld bij het bereiken van een oplossing voor de behandeling van de belangenconflicten bij de rechtsbijstandverzekering. Tevens stelde hij de vraag of de talrijke opties die de lidstaten werden geboden, niet in strijd zijn met de bedoeling een daadwerkelijke coördinatie van wetgeving te realiseren, daar meteen aan toevoegend dat indien de richtlijn tot stand was gekomen onder het regime van de meerderheidsstemming, de tekst er wellicht anders had uitgezien.

In de uiteenzetting van prof. dr. Philippe Colle stonden het koninklijk besluit van 12 oktober 1990 en de Verzekeringswet van 1874 centraal. Bij wijze van inleiding stelde hij vast dat art. 19 van de Controlewet Verzekeringen niet de basis kan vormen voor een verordenende bevoegdheid betreffende de inhoud van de verzekeringscontracten, zodat niet alleen het koninklijk besluit betreffende de rechtsbijstandverzekering, maar ook de Besluiten van 12 januari 1984 (*B.S.*, 31 januari 1984) en 1 februari 1988 (*B.S.*, 1 maart 1988), betreffende resp. de burgerlijke aansprakelijkheid m.b.t. het privé-leven en de brandverzekering wettelijke grondslag ontberen. Dit had kunnen leiden tot annulatieberoepen voor de Raad van State en kan nog steeds de basis vormen voor een onwettigheidsexceptie, zij het dat de ver-

zekeraars, volgens prof. Colle om opportuniteitsredenen, daar tot op heden nog geen gebruik van hebben gemaakt.

De dekking omvat, aldus prof. Colle de gerechtelijke kosten, wat noch de strafrechtelijke geldboeten en schikkingen, noch de administratieve geldboeten inhoudt, alsmede de buitengerechtelijke kosten, zijnde die verbonden aan de voorbereiding van het geding of aan de regeling in der minne. Wanneer dergelijke kosten worden gemaakt zonder voorafgaand overleg met de verzekeraar, dan kan dat een inbreuk vormen op de goede trouw bij de uitvoering van de verzekeringsovereenkomst, zodat de verzekerde ze zelf zal moeten dragen.

Door ook naar andere diensten te verwijzen laat art. 1 de mogelijkheid van een verruimde dekking, die bijvoorbeeld reis- en verblijfskosten voor procesvoering in het buitenland kan inhouden.

Inzake dekking besloot prof. Colle met enkele voorbeelden van meningsverschillen die krachtens art. 7 aanleiding geven tot mededelingsplicht aan de verzekerde omtrent zijn recht een advocaat naar keuze te raadplegen en te belasten met de beslechting van bedoeld meningsverschil. De vorm van die mededeling is vrij, maar prof. Colle adviseerde het gebruik van hetzij een aangetekend schrijven, hetzij een door de verzekerde terug te sturen bericht van kennisgeving.

Na de verzekeringsdekking besprak prof. Colle het verzekerde risico en dat hoofdzakelijk in het licht van de artt. 1 en 28 van de Verzekeringswet. Overeenkomstig art. 1 van die wet kan het verzekerde risico immers niet bestaan in een zuiver potestatieve gebeurtenis. Het ontstaan van een geschil en ook de inleiding door de verzekerde van een geding zijn doorgaans slechts ten dele potestatief en komen als dusdanig niet met die bepaling in strijd. Alleen een zich kennelijk ten onrechte verzetten tegen rechtmatige aanspraken zou, gelet op art. 16 Verzekeringswet, buiten het verzekerde risico vallen. Wat de kosten betreft voorafgaand aan het formuleren van een eis, verwees prof. Colle naar art. 17 Verzekeringswet. Vanuit art. 28 kan de vraag worden gesteld wanneer de schade ontstaan is, m.a.w. wanneer het geschil ontstaan is.

De rechtsbijstandverzekering is, zo stelde prof. Colle vervolgens, een bijzondere vorm van verzekering van zaken, waarbij de verzekerde zaak het vermogen van de verzekerde is. Impliceert het bijzonder karakter dat sommige regels niet toepasselijk zijn (zie bv. art. 23 Verzekeringswet), dan blijft met name de regel van het vergoedend karakter gelden, hoewel de daaruit voortvloeiende regeling inzake oververzekering en pluraliteit van verzekeringen ook niet toepasselijk is. De regel van de subrogatie is dat in beginsel wel, zij het dat de honoraria van de advocaat, betaald door de verzekeraar, niet verhaalbaar zijn op de verliezer van het geding. Volgens prof. Colle moet de verzekeraar zich daar niet bij neerleggen en proberen volledig schadeherstel te krijgen.

Prof. Colle behandelde ook nog kort de bescherming van de verzekerde. Hij wees op de extra informatie die het besluit voorschrijft door een afzonderlijke premie te eisen en op de mededingingbevorderende beperking van de duur van de overeenkomst tot één jaar, een bepaling die van openbare orde is en geen afwijking duldt. M.b.t. het beheer inzake de schaderegeling zijn misschien niet alle formules even waterdicht op het vlak van de vermindering van belangenconflicten, maar, zo relativeerde de spreker de kritiek, de voorzienin-

gen in art. 5 en 7 van het Besluit bieden voldoende bescherming.

Na nogmaals gewezen te hebben op de toepasselijkheid van het gemene recht voor alles wat niet in het besluit geregeld is en meer specifiek de betwisting omtrent de uitsluiting van tussenkomst bij gedingen die het gevolg zijn van de opzettelijke daad of grove fout van de verzekerde op grond van art. 16 te hebben vermeld, besloot prof. Colle met een positieve beoordeling van de reglementering en het vermoeden dat zij zou bijdragen tot een grotere populariteit van deze verzekering.

Dhr. P. Fiasse, directeur van Civis, formuleerde zijn commentaar bij de reglementering in de optiek van het schade-regelingskantoor. Hij leidde zijn betoog in door er op te wijzen dat noch de Richtlijn van 22 juni 1987, noch het koninklijk besluit van 12 oktober 1990 een definitie geven van wat rechtsbijstandverzekering is. In tegenstelling tot de Franse wet van 31 december 1989, is niet gepreciseerd dat de rechtsbijstandsverzekeraar enkel bij geschil of geding werkt, wat volgens dhr. Fiasse de vraag doet rijzen of het minnelijk beheren van verkeersongevallendossiers door meerbranche-ondernemingen, in het kader van de bestaande conventies, ook als rechtsbijstand te beschouwen is. Het antwoord daarop is neen, tenzij, bij gebrek aan redelijk voorstel tot vergoeding of wanneer de verzekerde er geen genoegen mee kan nemen, een meningsverschil zich materialiseert in een geschil.

De aandacht ging echter voornamelijk naar de mogelijkheden die de verzekeraars wordt geboden om het beheer van de schaderegeling in het kader van een rechtsbijstandverzekering te organiseren. Dhr. Fiasse betuigde zijn tevredenheid met het feit dat de auteurs van de richtlijn niet het Duitse model hadden aangenomen en dat zij trouwens het probleem hadden gesitueerd op het niveau van het beheer van de schaderegeling en niet op een algemener niveau. De mogelijkheden die de richtlijn biedt aan de lidstaten, worden verondersteld gelijkwaardig te zijn als oplossing voor het probleem van de belangenconflicten, maar dat is niet zo, meende dhr. Fiasse. Nederland en Duitsland hebben trouwens bepaalde formules uitgesloten omdat zij de verzekerde onvoldoende waarborgen zouden bieden.

De reglementering laat de keuze uit drie formules, die echter veel meer, van elkaar te onderscheiden constructies omvatten. Dhr. Fiasse besprak er zes van in het licht van de onafhankelijkheid van het schadebeheer. De formule van gescheiden beheer in de schoot van een meerbranche-onderneming vindt in de ogen van dhr. Fiasse geen genade; problemen, meer bepaald op het vlak van de toepassing van de conventies tussen WAM-verzekeraars, zijn niet te vermijden en een effectieve controle op de naleving van de scheiding lijkt onwaarschijnlijk. Het beheer in het kader van een gespecialiseerde maatschappij daarentegen, zelfs wanneer deze verbonden is aan een meerbranche-onderneming, zal onafhankelijk zijn, evenals het beheer in een collectief schaderegelingskantoor. In beide opties hebben we te maken met gespecialiseerde beheerders, aldus dhr. Fiasse, en beide beheersstructuren zijn onafhankelijk t.a.v. de RDR-conventies.

De onafhankelijkheid van het collectief schaderegelingskantoor zou optimaal zijn wanneer het de verzekeraars bovendien conventioneel verboden was zich in het beheer van de schaderegelingsdossiers te mengen, terwijl in dit ka-

der ook te betreuren valt dat de wetgever niet zoals in Frankrijk een onverenigbaarheid heeft geschapen voor de directieleden van het kantoor met een gelijksoortige functie bij een van de verzekeraars die het kantoor hun dossiers toevertrouwen.

Volgens dhr. Fiasse is van het individuele schaderegelingskantoor een grotere afhankelijkheid te vrezen t.o.v. zijn enige leverancier en organisator.

De onmiddellijke delegatie van het beheer aan de advocaten sluit conflicten niet helemaal uit, aangezien het allicht de verzekeraar zelf zal zijn die controle uitoefent over de dekking.

Ook het dualistisch systeem, het cumuleren van rechtsbijstandverzekering met andere branches binnen een meerbranche-onderneming, is in deze reglementering nog mogelijk en dhr. Fiasse vreest dan ook dat op de onwetendheid van de consument gespeeld zal worden om niets in het beheer te veranderen, ook al kan men zich afvragen hoe in deze structuur belangenconflicten vermeden worden.

Wat de kosten van het beheer betreft, valt volgens dhr. Fiasse te noteren dat een scrupuleus gehandhaafd gescheiden beheer niet goedkoop zal zijn, terwijl ook het gespecialiseerde verzekeringsbedrijf de kosten van zijn statuut zal moeten dragen. Het collectief schaderegelingskantoor heeft het genot van een synergie op het vlak van de kosten, schaalvoordeel door verdeling van de kosten, afwezigheid van commerciële kosten en B.T.W. op geleverde prestaties evenals vermindering van administratieve kosten. Voor het individuele kantoor blijft het voordeel beperkt tot de commerciële en administratieve kosten.

De onmiddellijke delegatie aan advocaten kan de premie opdrijven tot vijf maal het huidige niveau, zo stelt dhr. Fiasse vast. Het is een dure optie, vooral als men er rekening mee houdt dat tot 80% van de schadegevallen in der minne door de beheerders geregeld kunnen worden. De dualistische optie zal door sommige maatschappijen om economische redenen gekozen worden, maar de kans bestaat dat zij hun verzekerden behoorlijk snel naar de advocaat zien stappen.

Tot besluit betreurde dhr. Fiasse nog dat het koninklijk besluit van 12 oktober 1990 aan de verzekeraars de keuze laat die volgens hem door de Richtlijn van 22 juni 1987 aan de overheid was gegeven. Jammer is volgens hem ook het feit dat verzekeraars, naar gelang van het produkt, vanuit verschillende formules kunnen opereren, hetgeen zeker niet bijdraagt tot harmonisering van het verzekeringswezen en de consument in verwarring kan brengen.

Na de koffiepauze verleende prof. Van Aerschot het woord aan dhr. Willy Van den Broeck, verzekeringsmakelaar en voorzitter van Assurama, die de rechtsbijstandverzekering zou belichten vanuit het standpunt van de makelaar. Hij deed dat voornamelijk binnen het raam van de WAM-verzekering, waarvan hij de explosieve groei gedurende de voorbije jaren onderstreepte. Hij legde er de nadruk op dat de grootste verdienste voor de promotie en verspreiding van de afzonderlijke rechtsbijstandverzekering bij de makelaars ligt.

Vervolgens schetste hij de rol van respectievelijk de makelaar, de verzekeringsmaatschappij en de advocaat in het bestaan van een rechtsbijstandverzekering, daarbij, zoals hij het zelf uitdrukte, *een theorie ontwikkelend van de centrale plaats die de makelaar inneemt in heel de levensweg van de rechtsbijstandverzekering*. Deze centrale rol, zoals deze naar

voren kwam uit de uiteenzetting van dhr. Van den Broeck, bestaat in het onderhouden van de communicatie tussen de verzekerde en de andere betrokkenen.

Dhr. Van den Broeck maakte van de gelegenheid gebruik om de vraag naar de herziening van het makelaarsloon in herinnering te brengen. Hij deed dat aan de hand van de constatering dat verbruikers meer en meer een beroep doen op directe verzekering voor het aspect burgerlijke aansprakelijkheid van de WAM-verzekering, terwijl zij zich voor het aspect rechtsbijstand wenden tot de makelaar. Het aspect rechtsbijstand levert de makelaar echter maar een karig loon op, zo meende dhr. Van den Broeck, die pleitte voor de invoering van een ereloon voor de makelaar, door de verzekerde te betalen.

Dhr. Pierre Dejemeppe mocht vervolgens namens het C.R.I.O.C. de nieuwe reglementering komen belichten in termen van het consumentenbelang. Hij stelde daarbij in de eerste plaats dat de reglementering tal van tegemoetkomingen aan de verzuchtingen van de consumenten omvat, maar dat desalniettemin enige problemen bleven bestaan. Zo is het positief dat via het vereiste van een afzonderlijke overeenkomst of een afzonderlijk hoofdstuk in de polis en middels het Belgische vereiste van een afzonderlijke premie, de informatie aan de consument wordt geoptimaliseerd.

Wat de procedure bij meningsverschil over de te volgen gedragslijn betreft, onderstreepte dhr. Dejemeppe dat deze gevolgd moet worden telkens als een dergelijk conflict zich kan voordoen. Hij verwelkomde de uitdrukkelijke bevestiging van de vrije keuze van de advocaat, zich daarbij notwithstanding van de vraag stellend in hoeverre deze vrijheid kan worden beknot door clausules in de polis die zouden voorzien in een territoriale beperking van die keuze of in een vereiste van voorafgaand akkoord van de verzekeraar. Volgens hem moet de vrijheid van de verzekerde gevrijwaard worden en aldus begrepen worden dat zij ook het recht omvat van advocaat te veranderen evenals het recht niet te kiezen, zij het dat hier sprake zou kunnen zijn van een foutieve niet-uitvoering van de overeenkomst.

De beperkte duur van de polis zal er volgens dhr. Dejemeppe toe bijdragen dat wantoestanden en onevenwichtige bedingen snel zullen verdwijnen. Wat dhr. Dejemeppe vooral zorgen baart zijn de in de verzekeringspolis ingeschreven beperkingen inzake verleende dekking, een praktijk waar het koninklijk besluit plaats voor heeft gelaten. Gelet op een aantal clausules die hij aanhaalde, stelde hij de vraag of, de erin vervatte beperkingen in acht genomen, nog sprake was van enige dekking.

Ook bij de rol die de opzettelijke daad speelt had hij de nodige bedenkingen. Het gedrag van de verzekerde speelt immers vaak een rol bij de totstandkoming van een geschil. Zal op dit punt geen sprake kunnen zijn van een meningsverschil tussen verzekeraar en verzekerde, zo vroeg dhr. Dejemeppe zich af. De bedingen die precies op dit vlak de dekking beperken, zijn vaak in dermate algemene bewoording gesteld, dat zij eigenlijk in strijd zijn met de Controlewet Verzekeringen, die eist dat de overeenkomst duidelijk is opgesteld.

Tot slot bekeek dhr. Dejemeppe de rechtsbijstandverzekering in termen van de rechtstoegang. Hij onderstreepte dat de verbetering van de rechtstoegang niet de bestaansreden is van de rechtsbijstandverzekering, maar dat, indien ze daartoe zou bijdragen, dit uiteraard mooi meegenomen

was. Het succes van deze verzekering kan echter geen reden zijn om een hervorming van ons justitie-apparaat als onnodig af te wijzen.

Het laatste woord was aan de verzekeraar, die, in de persoon van Emile Ceux, directeur van de N.V. De Verenigde Verzekerden, commentaar leverde bij sommige van de opmerkingen die door zijn voorgangers naar voren waren gebracht. Hij stelde daarbij in de eerste plaats dat art. 1 van het besluit geen definitie geeft van wat allemaal in de polis rechtsbijstandverzekering vervat moet zijn, maar slechts een opsomming is die aangeeft in welke gevallen het besluit toepasselijk is. Zo moet het volgens dhr. Ceux duidelijk zijn dat rechtsbijstandverzekeraars voor de buitengerechtelijke kosten *mogen* bijdragen.

Het begrip *andere diensten*, zo stelde hij vervolgens, slaat hoofdzakelijk op het geven van advies, hetgeen een noodzakelijke dienstverlening is om de kosten van de verzekering te drukken. De verzekeraar wil in de eerste plaats advies verstrekken, vervolgens bijstand verlenen aan een verzekerde bij het zoeken naar een minnelijke oplossing en in laatste instantie de procedurekosten dragen. De belangen van de verzekerde, zo onderstreepte hij, lopen daarbij geen enkel gevaar. Is de verzekerde het niet eens met de bereikte minnelijke oplossing, dan is er een meningsverschil en moet de gepaste procedure gevolgd worden.

Een ander probleem waarover dhr. Ceux een opmerking kwijt wou, is het vraagstuk van de belangenconflicten. Voor echte belangenconflicten en voor meningsverschillen over het beheer van dossiers vindt de verzekerde bescherming in de voorziene procedure. Deze is echter, zo meent hij, niet toepasselijk op problemen die niet eigen zijn aan de rechtsbijstandsverzekering maar zich ook bij andere branches voordoen, zoals bijvoorbeeld problemen van dekking.

Wat de vrije keuze van de advocaat betreft, moet volgens dhr. Ceux een onderscheid worden gemaakt tussen het principe dat onbegrensd moet zijn en het ten laste nemen van de financiële lasten van die keuze. De vergoeding wordt dan ook beperkt om ze, ongeacht het gebruik dat van de vrije keuze gemaakt wordt, betaalbaar te houden.

Na nog enkele opmerkingen te hebben gemaakt bij uiteenlopende items, besloot dhr. Ceux met de algemene vaststelling dat de consument zich telkens de vraag zal moeten stellen wat hij wil en wat hij daarvoor wil betalen. Het antwoord daarop geeft aan welke beperkingen aan de dekking zullen gesteld worden en welke beheersformule de voorkeur zal krijgen.

Tot slot dient nog te worden vermeld dat de integrale tekst van de referaten in de loop van het jaar zullen verschijnen in boekvorm bij uitgever Maklu.

Rudi Strubbe
Assistent Economisch Recht
V.U.B.

Wegwijs in het conventioneel brugpensioen

Bij het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid is onlangs een brochure verschenen van 52 blz. met als titel «Wegwijs in het conventioneel brugpensioen».

Een gratis exemplaar kan worden aangevraagd bij dit ministerie.